

HAZAFIAS KÖNYVTÁR
IX. KÖTET
SZERKESZTI
GAAL MÓZES

FRANCIA HÁBORÚ
ÉS A SZABADSÁGHARC

TÖRTÉNETI ELBESZÉLÉSEK A RÉGI IDŐKBŐL

A MAGYAR IFJÚSÁGNAK

IRTA
GAAL MÓZES

BUDAPEST - POZSONY
KIADJA STAMPFEL KÁROLY

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2018
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-348-9 (online)
MEK-18668

TARTALOM

A LEGNAGYOBB MAGYAR.

I. Milyen volt Magyarország a múlt század elején?

II. Széchenyi István ifjúsága.

III. Az első lépés.

IV. A magyar nyelvért.

V. A nemzet napszámosa.

VI. A vihar előjelei.

VII. A nemzet prófétája.

VIII. Tizenkét esztendő dióhéjban.

TÁVOL A HAZÁTÓL.

A „HAZA BÖLCSE”.

VÉRES NAPOK.

BEM HADSEGÉDE.

A LEGNAGYOBB MAGYAR.

I.

Milyen volt Magyarország a mult század elején?

Francia háború, még elébb a nemzeti fölkelések hazánkat a szó igaz értelmében koldussá tették. Tömérdek adó nyomta az országot, a papírpénz értéke ötödresznyire alá szállott; az Alföld nagy részét műveletlenül hagyta a gazdája. A nemes udvarházak lakói a „Pató Pál” módja szerint az ősi jelszó hangoztatásával beérték, mondván:

„Ejh, ráérünk arra még!”

Éltek úgy, a hogy élhettek, sem a jelennel, sem a jövővel nem törődtek. Néha-néha nagy elbulsulásnak adták a fejöket, s emlegették kesernyész ajakkal a mult időket, mikor még Magyarország nagy, hatalmas és dicső volt.

Városi életről szó sem volt. Budapesten feneketlen mocsarak, szemetes dombok voltak ugyanazokon a helyeken, a hol most pompás paloták emelkednek; szerb disznókereskedők hajtották piacra csürhéiket, s a Dunán ügyefogyott vontató hajókon szállítottak gabonát, meg fát a komáromi, bajai, mohácsi kereskedők.

Vasútról, gőzhajóról, Budát Pesttel összekötő lánchídról szó sem volt. Nyomorult lélekvesztőkön szállították át a Budáról Pestre és Pestről Budára igyekvőket.

Megtörtént, hogy a nagy uradalmak grófjai, bárói, pénzdolgában megszorulva, még száz forintot sem tudtak hamarjában kapni, vagy ha kaptak, akkor irtózatot kellett utána fizetniök.

Ha valaki át akart menni egyik vármegyéből a másikba, bízvást megírhatta a testamentumát, annyi bajjal járt az utazás; a feneketlen sárban tengelyig besülyedt a kocsi, s nem teremtett az Isten olyan igavonó barmot, a mely kihúzta volna a kocsit a ragadós, fekete kátyú-tengerből.

A poétákat, színészeket „kapa-kasza kerülő” népnek tartották s csak igen kevés ember előtt volt nekik becsületük. Ha valakinek kedve kerekedett, hogy felcsapjon színésznek, a familiája rettentő szégyennek tartotta, kitagadta az apja, megsíratta az anyja, bizony még a nevét is meg kellett változtatnia, hogy ne szégyenkezzenek miatta érdemes rokonai.

Hát a tehetős urak?

Sokan közülök nem is Magyarországon, hanem Bécsben születtek, hova szüleik költöztek volt még Mária Terézia és József császár idejében. Bécsben németül meg franciául tanultak. Voltak olyanok, akik szivben-lélekben is idegenek maradtak mindvégig, de akadt olyan is, aki férfikorában ébredt tudatára annak, hogy magyar, elszégyelte magát, megtanult magyarul, s a nemzeti ügynek később hatalmas bajnokává lett.

És a politikai viszonyok?

Bizony siralmasak voltak azok is. Magyarországnak meg volt ugyan az alkotmánya, de csak - papiroson. A királyok, mikor őket megkoronázták Szent István koronájával, esküvel fogadták, hogy az alkotmányt meg fogják tartani, de azért országgyűlést csak akkor hívtak össze, mikor adót kellett megszavazni és katonát állítani. Rengeteg módra felgyűlt a sok alkotmánysérelem; váltig sürgették azoknak orvoslását, de hiába sürgették.

- Majd meglesz minden,... majd meglesz!

Evvel biztatták folyton a Tekintetes Karokat és Rendekeket a kormány emberei. Evvel a százszor megújított és ugyanannyiszor meg nem tartott ígérettel be kellett érniök.

Nem volt ez élet, hanem százalmas tengődés. Visszafelé fordult a nemzet szekérének a rúdja, s nem támadott olyan ember, aki hatalmas kézzel megfogta volna, lódít rajta egyet, s azt mondja:

- Most már egy lépéssel előbbre is kell haladnod, te szegény, megalázott nemzet. Ha lehet szép szerével, ha nem, hát erővel is haladnod kell. Ha nem haladsz előre, akkor el kell pusztulnod menthetetlenül.

Megváltóra volt a pusztuló nemzetnek szüksége, hogy az önmaga ásta sírba időnek előtte belé ne roskadjon.

II.

Széchenyi István ifjúsága.

Széchenyi Ferenc gróf bécsi palotájában megszületett Magyarország újjáteremtője. A kis gróf Bécsben nevelkedett. Német szóra fogták a kor szokása szerint, s mint kilenc esztendő gyermek német versikét irt és szavalt édes anyjának a nevenapján.

Ki gondolta volna akkor, hogy a kis német poéta lesz a magyar nyelvnek a legnagyobb apostola?...

Az öreg gróf komoly, szomorú arcú ember volt. Keveset beszélt, sokat imádkozott, mert bűzgő, áhitatos ember volt. Mintha valami rágódott volna a lelkén. A gyermek sokszor elnézte apjának komor arcát, s eltűnődött azon: vajjon mi bánthatja őt?...

Néha kivette beszédéből, hogy Magyarországot emlegeti?... Magyarország... igen-igen ez az ő hazája...

Később is, mikor embernyi emberré lett, látta gyakran lelke szemeivel apjának elboruló arcát. Csakhogy akkor már megértette apja nagy szomorúságának az okát... Akkor már Széchenyi István is tudta, hogy miért emlegette az ő apja Magyarországot...

Katonát neveltek belőle.

A magyar főúri ifjaknak ezen a pályán volt a legfényesebb reménységük arra, hogy haladjanak. Ugyan kinek jutott volna eszébe a Bécsben nevelt főurak közül, hogy a politikai pályára lépjen, s a haza siralmas ügyének legyen szószólójává szemben a bécsi udvarral, kiváltképpen pedig a nagyhatalmu Metternich kancellárral szemben?

Aztán a hadi pálya fényes, változatos. Akinek pénze van, az élvezheti; megbámulják deli természetét, cifra hadiköntösét, nyitva állanak előtte a grófok, hercegek palotái, ott lehet az udvari multságokon. Kiürítheti a földi örömek serlegét fenéig.

Széchenyi Istvánnak kijutott mindebből bőségesen.

Részt vett a francia háborukban, kitüntette magát, korán felvitte kapitányságig; főúri bőkezűséggel szórta a pénzt; szeszélyes és különös volt. Élvezetet talált még többet is annál, amit keresett, hanem megelégedést és boldogságot nem.

Egy napon arra ébredt fel, hogy kimondhatatlan ürességet érez a szívében. Megutálta azt a hívságos, henye életet, mely napról-napra nyom nélkül telik el. Szívében sok mélységes, nemes érzés volt, mind fellázadtak ellene és vádolták őt:

- Virágról-virágra röpkedő pillangó vagy, tunya és haszontalan. Tekints vissza arra a harminc esztendőre, amit eltöltöttél: Vajjon vetted-e magad s vette-e valaki más a hasznát? Ha

eltaposnak egy férget, senki sem sajnálja, senki sem veszi észre; ha te hirtelen behunyod szemeidet, a te elmulásodat sem veszi észre senki... Magyaroknak vallod magad, s hazád éktelen nyomorúsága nem hat meg; te avval a nemzettel, melyhez tartozol, eddig nem törődtél semmit... Szégyeld magad!...

Igy mardosta a lelkiismeret, így támadt fel ellene egy belső szózat, mely ellen védekezni nem tudott, mert annak a belső szózatnak igaza volt.

Voltak az ifjú grófnak olyan napjai, mikor közel állott a kétségbeeséshez. Szolgái, barátai attól tartottak, hogy az elméje megháborodott. Tele volt különösségekkel, szeszélyes és ingerült volt. Gúnyolódott mindenkivel, s az ő gúnyja nagyon epés és maró tudott lenni.

Oh pedig, ha ennek a nagyeszű, mély érzésű férfiúnak a szívébe tudtak volni látni, be másképpen itélik vala meg.

Akkor vivta lelkének legnagyobb csatáját; akkor formálódott ki lelkében az ő fenséges hivatásának eszméje, melyhez később agya utolsó idegszálának a működéséig ragaszkodott.

A mi másnál gyakran túlságos, heneve szólásmód volt, annak ő belső melegét érezte: a *hazaszeretet* senkiben tisztább hévvel nem buzogott mint az ő szívében.

A hazaszeretet, mely tud áldozatot hozni, s mig ezt az áldozatot hozza, nem ül fel a népszerűségnek fényes kocsijára, hogy milliók éljenriadalától megkábuljon, s arra, mint éltető levegőre reá éhezzenek.

Ekkor vetette le a fényes hadi ruhát s felcserélte azt szerény polgári öltözettel. Lejött Magyarországra, hogy állandóan itt tartózkodjék.

Kezdett *magyarul* tanulni.

Milyen furcsán hangzik ez manapság!... Magyar ember, a ki férfikorában tanul meg magyarul!

De hányan voltak a magyar főurak közül abban az időben, a kik egyáltalában meg sem akartak tanulni azon a nyelven, melyet anyanyelvüknek kellett volna büszkén vallaniok.

Itthon látta Széchenyi, hogy Magyarország pusztul.

Az Európát-látott gróf lépten-nyomon tapasztalta, hogy ez a hátramaradás a végenyészet szélére juttatja a nemzetet. Fájt neki, de most már nem esett kétségbe. Tudta, hogy mit fog tenni, megtalálta a hivatását. Ez a faj még nem romlott el, egészséges és szívós, van elég erő benne, hogy saját lábára álljon, megtanuljon járni, legyen a haldokló nemzetből feltámadó, előre törő nemzet.

III. Az első lépés.

Élt abban az időben Zsibón egy ifju báró. Wesselényi Miklósnak hívták, fia vala annak a híres-nevezetes Wesselényi Miklósnak, kiről a mult század elején valóságos legendákat meséltek.

Evvel a Wesselényivel megismerkedett, s a rokon gondolkodású, eszes két ifju között csakhamar meleg barátság fejlődött ki.

Elhatározták, hogy elmennek együtt világot látni, tapasztalatokat szerezni Európa nyugati országaiban. Nem indulnak lóháton vagy hintóban, hanem gyalog; nem is kényeskednek, hanem próbára teszik testüknek szívósságát és ellenálló képességét, megtanulják az önmérsékletet, koplalnak, ha kell, s beérik a legszegényebb ételekkel is.

Igy járták be Németországot, Franciaországot, Angliát és még más országokat. Céljuk nem az volt, hogy csillogjanak, s a magyar főurak mesés pazarlásával bámulókat szerezzenek, hanem az, hogy - *tanuljanak*. Ma is tanulhatunk eleget a külföldtől, hát még akkor mennyit tanulhattak.

Valahányszor valami üdvös intézményt ismertek meg, mindannyiszor eszükbe jutott hazájuk. Összehasonlították a kettőt, s a tanuságot könnyen levonhatták belőle.

- Vajjon megérjük-e valaha - sóhajtott fel Wesselényi - hogy jobbra forduljon Magyarország sorsa!

- Meg kell érnünk, Miklós - felelé erős határozottsággal Széchenyi. Tudom, hogy nehezen fog menni, de csak a kezdet nehéz. Jól tudom, hogy mit kell tennünk, azt is tudom, hogy sok ellenséget szerzek magamnak, népszerű pedig soha sem leszek. Más agyagból gyúrnak a népszerű embereket. Mások a *multra* hivatkoznak szüntelenül, azt magasztalják, én a multat tisztetem, ha tiszteletre méltó, de nekünk magyaroknak nem a *multra*, hanem a *jövőre* kell néznünk. Nem ékes dikciók kellene, hanem munka kell. Hadd dobáljanak meg sárral, kövel; öltögessék reám a nyelvüket, haladok azon az úton, melyet kiválasztottam. Az az idő elmúlt, mikor a magyar karddal szerzett dicsőséget és becsületet a magyar névnek.

- Szép idők voltak azok, barátom, az embernek fáj a szive, hogy immár elmúltak, s a nemzet kivetkőzött ősi mivoltából.

- Nem becsmérelem azt a szolgálatot, mit vitéz eleink tettek, de azóta megváltozott s mind jobban megváltozik még ezután a kornak a szelleme. Nekünk ehhez az új szellemhez kell alkalmazkodnunk, mert a haladó kor nem tűr tespedést. Vagy lelépünk végképpen a világtörténetnek szinpadáról, vagy munkát keresünk magunknak, s megtanulunk dolgozni, mert akárhogy áltassuk is magunkat, mi még nem tudunk dolgozni.

- Azt hiszem, hogy te tulságosan sötét színben látod a honi állapotokat.

- Nem látok többet annál, a mi van. Nézz körül itt ebben az idegen országban. Vetések zöld táblái terülnek el mindenfelé, mint valami tenger, megmérhetetlen messziségben. Sok izzadságnak a jutalma. Nézd a folyókat, mindenütt medrükbe vannak szorítva, hogy ki ne önthessenek tavasszal, s el ne áraszsák a mezőket. Nézd amott csatornát húztak, hogy a vízben szegény vidéket kellőképpen öntözhessek, a föld termékenységét előmozdítsák. Láttad a városokat? Minő szép házak vannak sorjában építve, mindenütt kövezet, rend, tisztaság gyönyörködteti az ember szemét. Mondd elfogulatlanul: megtalálod-e mindezt Magyarországon? Ha nem volnál magyar, s innen nyugatról mennél hazánkba: nem mondanád-e, hogy Bécsen túl kezdődik nagy Tatárország? Ne hidd, barátom, hogy gúnyolódok, nem; a szivem vérzik, mikor Magyarországra gondolok, mert kimondhatatlanul szeretem hazámat és nemzetemet. Talán soha senki sem fog e tekintetben megérteni, legkevésbé pedig nemzetünk fiai.

- A tiszta, nemes szándék olyan, mint a csiszolt tükörlap, visszamosolyog róla a becsületes arc.

- A ki a szivek redőit vizsgálja, az egyedül igazságos bíró mellettem lesz.

Sokszor beszélgetett így a két magyar főnemes ifjú idegen földön, forrongó agyuk megtelt sok dicső szándékkal; tettvágy sarkalta őket, s míg a tüzes képzeletű Wesselényi Miklós kiszínezte a jövődőt, s látta lelke szemeivel már jó előre, hogy rövid idő múlva miként változik meg minden hazánkban, a reális gondolkodású Széchenyi leszámolt avval a sok akadálylyal is, a melyek az újítások útjába fognak gördülni.

- - - - -

Széchenyi külföldi útjában sokat tanult, sokat jegyzett fel, s midőn tapasztalatokban gazdagon visszatért hazájába: kialakult lelkében az újjáteremtés nagy munkájának terve.

Többé már nem tépelődött, többé már nem érezett ürességet a szívében.

- Előre hát, törjük az ugart, készítsük az utat, rakjuk le erős alapját az új Magyarországnak!

IV. A magyar nyelvért.

1825. év őszen történt.

Pozsonyban a kerületi ülésbe szorgalmasan eljárógattak a megyei urak, mert hogy fontos dologról folyt ott a tanácskozás. *Magyar tudós társaság* megalapítása volt a szándékuk. Már félszázaddal ezelőtt sürgették többen: szóba hozta a lelkes *Bessenyei György*, aztán sürgette a buzgó *Révai Miklós*. Mindakettő okosan fejtegette, hogy a magyar tudományos élet meddőségének és pangásának egyik főoka az, hogy hazai tudósaink egymással nem érintkezhetnek, nincs aki őket buzdítsa. Egy-két főúr bőkezűségére vannak csupán utalva, s hahogy valami derék munkát meg is irnak, nincs módjukban annak közre bocsátása.

Egyébként is nagy szükség volna arra a tudós társaságra, mert a magyar nyelv kiművelését ez úton lehetne leghathatósabbban elősegíteni, törvényeit valahára megállapítani s a közéletben divatos deák nyelv helyett általánossá tenni.

A magyar nyelv ügyét e század elején újra szóba hozták, s most már komolyan kezdettek azokról a módozatokról gondolkodni, hogy miképpen lehetne a nyelvet kiművelni. Nyilván való, hogy főleg a tudósokra vár ez a nehéz feladat, akik előveszik a régi magyar poéták, meg egyéb írók munkáit, s azokból tanulják ki a nyelv törvényeit. No meg egyébként is vajmi nagy szükség volna olyan emberekre, akik hivatásból és nem csupán úri kedvtelésből foglalkoznak a tudományokkal.

Mind ez bölcs és okos beszéd, mindenki belátta, hogy nagy szükség volna erre, csak hogy pénz kell hozzá, mert pénz nélkül a legtisztább szándék is bizony irott malaszt marad.

Nos hát ez az ügy került szóba 1825. november harmadikán Pozsonyban, a kerületi gyűlésen. Felsőbükki Nagy Pál fényes dikciót tartott, lelkesítette a haza tehetősebb fiait, hogy buzogjanak ezért a fontos közügyért. A beszéd tetszett, s ime utána felállott egy daliás huszárkapitány. A főurak mind ismerték jól: Széchenyi István gróf volt.

- Vajjon mit akarhat a szeszélyes úr ebben a komoly gyülekezetben - tünődtek magukban.

És ime nemsokára megtudták, hogy mit akar. Nem tartott hosszú beszédet, mert akkor még édes anyanyelvét is tört magyarsággal beszélte, hanem amit mondott, azt akár az egész ország meghallhatta, hogy fellelkesedjék szavain:

- Nekem itt e gyűlésen szavam nincs, de mint az ország nagybirtokosának van jogom arra, hogy megjelenjek. Ha egy olyan társaság alakul, mely nemzetem nyelvét előbbre viszi és fejleszti, én annak a létesítésére felajánlom egy évi jövedelmemet.

Ez aztán beszéd volt. Nincs a világnak az a Demosthenes-e, aki ennél hathatósabb beszédet tudott volna tartani, mert az lőn az eredménye, hogy azon nyomban megindultak az aláírások, s a magyar főurak megmutatták, hogy a Széchenyi példáját követni is tudják.

A magyar tudós társaság meg volt alapítva.

De ennél talán még sokkal fontosabb vala az, hogy Széchenyi István megtalálta azt a tért, melyen neki komoly, szent hivatása vala.

Reá lépett a reformok mezejére.

Céltalan életének biztos iránya lón, szellemi erejének küzdőpálya, s amit eddig üres kedvtelésben fecsérlett el, drága lett előtte minden perc. Dolgozni akart, dolgozni úgy, hogy minden erejét megfeszítse, nem a maga, hanem hazája javára.

Nem sokkal utóbb örökre búcsút mondott a katonaéletnek, s nem törődött azzal, hogy Bécsben Metternich miniszter rossz szemmel néz reá, hogy az udvarnál e társadalmi új szereplése miatt a kegyet elveszti: a munkához hozzá fogott, első fellépésével megtörte a jeget, a többi önkényt jött magától.

Legelső dolga az volt, hogy a lóversenyt hazánkban is meghonosította, előbb Pozsonyban, aztán áttették Pestre. Nem csak azt a célt tűzte ki, hogy a lótenyésztést segítse elő, hanem a magyar főurakat Bécsből lassankint leédesgesse Pozsonyba, később Pestre.

Mert Széchenyi vérző szívvel látta, hogy más országoknak van díszes fővárosa, Magyarországnak pedig nincsen. Pedig kell lennie, mert ez lesz egyúttal a szellemi fejlődés közép-pontja is.

Öt esztendővel az első fellépés után könyvet irt. Ennek a könyvnek *Hitel* volt a címe. Erős, hatalmas egy könyv volt, tele új eszmékkal, minőkről hazánkban eddig szó sem volt. Bizony keserű igazságokat mondott a nemzetnek, már pedig, nálunk az igazságokat akkor még nem szokták meg türelemmel és okulással hallgatni.

Széchenyi bele vágott éles késsel a nemzet beteg testébe, mint az orvos, aki nem törődik avval, hogy a betegnek fáj, hadd fájjon, csak aztán gyógyuljon is meg. A nemzetnek számos hibája volt, ezeket Széchenyi mind apróra szedte, nevén nevezte, s világért sem hízelt, hanem emésztő gúnynyal fejtegette.

Hogy a nemzet koldus, mert nincs *hitel* Magyarországon. Még a legnagyobb földbirtokos sem kezelheti okszerűen a gazdaságát, parlagon kell hagynia a felét, sőt még annál is többet, mert nincs sem elegendő pénze, sem elegendő szakértelme.

A tudományban is hátramaradtak, mert nálunk csak azokra hallgatnak, akik a nemzetet dicsérik, gyöngéit leplezik; a magyar faj nemesebb tulajdonait háttérbe szorítják merő külsőségek, sallangok miatt. Mások kislelkűen kétségbe esnek a nemzet jövője miatt, pedig nincs igazuk, mert a nemzet korántsem halt meg, van benne életerő, csak hogy ezt fel kell ébreszteni... Nem örökösön a *multat* kell hánytorgatni, a mult dicsőségét, hanem a *jövőt*. Ez a nemzetnek szent kötelessége. A mi hiba, azt irgalmatlanul ki kell irtani, a mi erény, azt erős lélekkel ki kell fejteni. Ápolni kell az édes anya-nyelvet, mert anya-nyelvünkön kell művelődünk...

„Nyelvében él a nemzet!”

És a végső, a záró gondolat, mely azóta ajkról-ajkra száll, s a nagy Széchenyi jelmondatává lón: „Magyarország nem volt, hanem lesz”...

A „Hitel” villámgyorsan elterjedt mindenüvé, bejárta az ország különböző vidékeit: valóságos szellemi forradalmat idézett elő. Kapkodták, kézzől-kézre adták, mindenütt Széchenyiről és a „Hitel”-ről beszéltek.

Az egyik üdvözölte őt, mint Magyarország megváltóját, a másik szidta, mint „saját fészke bemooskolóját”; azok jóslónak tekintették, kit a népek istene küldött a szegény, magára hagyott nemzet felélesztőjéül, a jövő váltságául, ezek káromolták őt, hogy nem tud egyebet, mint a multat kicsinyleni, az ősoket a dicsőség egéből lerántani.

- Hóbortos - mondák a főurak közül többen, - fel akar tűnni, hogy beszéljenek róla, nem ismeri a honi viszonyokat, ha majd jobban megismeri, maga is el fogja szégyenleni, amit ennek a könyvnek megírásával és közrebocsátásával cselekedett.

Nyíltan is kérdőre vonták, szemére hányták neki barátai közül néhányan:

- Mit tettél? Nem gondoltad meg, hogy mindnyájan ellenségeiddé válunk, kik eddig jó pajtásaid valánk?

- Meggondoltam, s ha isten megtartja erőmet, még a folytatása is következik. Csak tartsátok készen méltó felháborodásoknak a mennykövét, hogy a fejemre zúdíthassátok. Várom és nem félek tőlük.

- Tele van az a könyv megvetéssel és gúnnyal...

- Az orvos kése is belevág a beteg testbe, nem simogatja a bőrünket. A rothadó húst ki kell onnan vágni, mert különben megbomlasztja az egész nemzettestet. Becsületes lélekkel irtam, amit irtam, és a legtisztább szándékkal; aki ezt el nem ismeri, az hazudja csak, hogy nemzetét és hazáját szereti.

Ugyan miről szól ez a könyv, hogy ekkora lelkesedést és ekkora felháborodást keltett első megjelenésére?...

Hallgassátok csak meg, úgy nagyjában elmondom.

- Magyarország koldus, pedig szép nagy ország, van sok szántóföldje, vannak dús legelői, vannak kincscsel telt hegyei. A jó isten megáldotta ezt az országot sok földi jóval; de megverte a magyarokat vaksággal. Pedig volna esze, tehetsége a magyar fajnak, kiállja a versenyt Európa bármely nemzetével, de nem látja, nem akarja látni, hogy a pusztulás felé halad. Lám ott hevernek műveletlenül a szántóföldek, termik a tüskét, bojtortját, mert nincs *okszerű gazdálkodás*; a földesúr, ki ezer holdnak a birtokosa, nem kap még száz forintot sem kölcsön, mert nincs *hitele*. Rendezetlen ázsiai állapotok vannak hazánkban, ez az oka a nemzet elszegényedésének. De van egyéb, ennél talán még nagyobb baj is: nincs összetartás, nincs a nemzet fiaiban sem egymás, sem a haza földje iránt szeretet. Ime a tehetősök csaknem szégyenlik, hogy magyarok, akár el is tagadnák szívesen; majmolják az idegent, azt hiszik botorul, hogy ők az *egész világot szeretik*, hogy ők nem Magyarországnak, hanem a világnak a polgárai. Akik pedig itthon azt akarják, hogy népszerűekké váljanak, azok dicsérik agyba-főbe a magyart, hibáit eltagadják, bundás magyarsággal kérkednek, s többre becsülik a tapsot, mint a hazának a javát. Nem cifra, ékes, kacskaringós szavak kellene, hanem tisztességes munka; az kell mindenképp előtt, hogy bevalljuk sok százados mulasztásunkat, szakítsunk a multtal, ne törődjünk az előítéletekkel, ne húzzuk meg magunkat az ősi roskatag kúriákban, hanem építsünk, fúrjunk, faragjunk. Teremtsünk mindenképp előtt *hitelt* a mezőgazdasággal foglalkozóknak, ne zárkózzunk a nyugat elől, hanem tanuljunk tőlük. Vállvetett munkával haladjunk tudatosan; takarékpénztárak, váltótörvény, gazdasági egyesületek kellene, hogy a földmivelő Magyarország virágozzék, legyen *gazdag*, a gazdagság hatalmat is jelent. Ha eddig büszkék voltunk a multa, most legyünk azok a jövőre, melyet mi teremtettünk meg, s nem alamizsnaképpen kaptunk őseinktől. Mások szeretik nagy elbúsulással azt mondogatni, hogy Magyarország csak volt... ő szeretné azt hinni, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz...

Soha ilyet még nem mondott senki a nemzetnek. Az igazságát így arcába még nem vágta senki a magyar nemességnek...

Ezért háborodtak fel a multért lelkesedők; s ezért lelkesedtek fel a haladás emberei.

Tűz, mely égett; éles tör, mely szúr; balzsam, mely enyhít és méreg, a mely éget: mind benne volt Széchenyi első munkájában. Villámként csapott le, rettegést támasztott és fényt lövelt szét.

Nemsokára megjelent második könyve: a „Világ”.

Ezt már sokan várva-várták.

A reform-eszméknek egész tengerét ontotta ki lelkéből a nagy férfiú. Nem szárazon listába szedve, hanem avval az erélylyel, avval a sürgető hévvel, mely az apostolok lángoló szavához hasonlatos.

Ha a „Hitel”-ben elmondta, hogy minő betegségben sínylődik a haza, ebben elmondotta az orvosságot. Hogy mit kell tennünk, és mit hogyan kell tennünk.

Nem lázasan, mától holnapra; hogy a meglevőt eldobjuk, s az újat helyébe állítsuk. A ronda Pestet nem akarta felgyújtani, hogy néhány év alatt palotasorok épüljenek, hanem szépen, lassan kívánta fejleszteni, szépíteni, hogy ne kelljen a nemzetnek szégyenkeznie a nyugati fővárosok mellett az ő székvárosáért. Állítsanak fel a városokban kaszinókat, hova eljárnak majd az urak, s érintkeznek egymással, okulnak, tanulnak egymástól, egy kissé kezd a nemzet összetömörülni. Kivált gazdaembereknek van egyetértő munkára szükségük. Aztán a hitvány közlekedési viszonyokon is kell minél előbb segíteni. Pestet Budával híd kösse össze, s ne járjanak át gyarló lélekvesztőkön; szabályozni kell a vízi-útakat: a Dunát és Tiszát, s be kell a nyugati országok példájára a gőzhajó-közlekedést hozni hazánkban is.

Mire harmadik munkája a: *Stádium* megjelent, Széchenyi Magyarországnak legnépszerűbb, legtiszteltebb embere volt.

A felháborodás vihara lecsendesült. Amit szeszélynek tartottak eleinte, azt nemes, nagy célnak ismerték fel, mikor látták azt a csodálatos kitartást, erélyt és szeretetet, melylyel Széchenyi mindazt, miről szólott, megvalósítani igyekezett.

Nem írói babér kellett neki, hanem az ország akarata, a nemzetnek jóra való munkássága.

És ha kimerült a sok szellemi munkától: erőt merített nagy eszméiből, erőt abból a mondásból, mely azóta szálló igéjévé vált az egész reform-korszaknak:

- „Magyarország nem volt, hanem lesz!”

- - - - -

És ő szerette volna látni az új Magyarországot.

V.

A nemzet napszámosa.

Nyolc órát dolgozom kötelességből, nyolc órát szórakozásból és nyolc órát alszom.

Ezt mondta Széchenyi egyszer, midőn megkérdezték tőle, miként osztja be naponta az idejét, hogy olyan sokat tud dolgozni.

És szavait igaz értelmük szerint vehetjük.

Széchenyi rengeteg sokat tudott dolgozni. Naponta a külföldről, Magyarország különböző vidékeiről jöttek fontos ügyben levelei, azokra válaszolt, tervezeteket dolgozott ki, alapszabályokat vizsgált át, bonyodalmas jogi és építészeti munkálatokat tanulmányozott, jelen volt az ujonnan alakult ipar- s más egyesületek, bizottságok ülésein, hol mint indítványtevő, hol

mint elnök, s táskájából elővéve irományait, az alatt míg az ülés folyt, ő ott is szüntelen dolgozott.

Figyelemmel kísért a hazában minden újabb mozgalmat, s egyénisége hatalmas bélyegét rányomta minden alkotására.

Tudott örülni bármily jelentéktelennek látszó haladáson is. Olyan volt, mint a gondos kertész, aki a töretlen ugarból termékeny, árnyékos kertet akar csinálni; naphosszat ássa, kapálja, szemeket hint el, öntözi, s hahogy a göröngyök közül napok multával apró fűszálak, egy-egy virágocská kiüti a fejét: a kertész boldog, ő azt észreveszi, s tovább gondozza gyenge palántáit.

Mikor híret vette, hogy az alföldön már néhány gazda a mocsarak lecsapolásával, a vizenyős talaj kiszáritásával foglalkozik: ujjongott...

- Mégis megmozdul a föld!

Hogy reformjait a kormány, a bécsi, Metternich-féle kormány is támogassa, érintkezésbe lépett a befolyásos emberekkel, magával Metternichhel is.

Azidétt a politikai pártok vetélkedése miatt voltak olyanok, akik Széchenyit e miatt elitelték, mert a bécsi kormány nem volt kedvelt a nemzet előtt.

A véres szájuak reá fogták, hogy a nagy Széchenyi is csak pecsovic, dörgölőzik Bécshez, nem igazi magyar.

Ó mert nincs a világon könnyebb, mint ítéletet mondani mások felett. A nyilvános élet szerepvivői pedig leginkább ki vannak téve az ítéletnek.

Széchenyi föl sem vette. Eddig sem dolgozott azért, hogy népszerűsége jusson, a népszerűségnek elvesztése sem bántotta.

Független ember volt. Nem vádolhatta senki, hogy magas rangra avagy kitüntetésre vágyakozik. Minek az neki?

Mikor az ipar-védegyelet megalakult, az ünnepélyes közgyűlésen az akkor már kiváló szónok hírében álló *Kossuth Lajos* tartott egy fényes beszédet. Elmondván az egyesület keletkezésének rövid történetét, a megalapítás dicsőségét reá ruházta az ott jelenlevő Széchenyire... elnevezte őt a *nemzet nap számának*, a *legnagyobb magyarnak*.

Soha senkire úgy nem illet ez a két név, mint *Széchenyire*. Kossuth Lajos politikai ellenfele vala Széchenyinek, de nagy eszméi, nemes törekvése előtt mindenha tisztelettel hajolt meg.

VI. A vihar előjelei.

Hiába való volt Metternichnek minden mesterkedése, tilalma, hogy a veszedelmes francia áramlattól ment maradjon a Habsburgok birodalma. Párisban újra forradalom készült, Bécsben is tele voltak izgatottsággal. Hazánkban a megye- és országgyűléseken lelkesebb-nél-lelkesebb szónokai támadtak az úgynevezett szabadelvű pártnak. A régi jelesek mellé újabb erők állottak. Mindenek előtt pedig *Kossuth Lajos* lón a magyar közvéleménynek leghatalmasabb mozgatója, irányadója.

Mióta Pozsonyban megkezdte a „Törvényhatósági Tudósítások” című irott újságát, s aztán néhány évi fogságot szenvedett a miatt a bátor hang miatt, melylyel a kormány intézkedéseit bírálta: népszerűsége bámulatos arányokban nőtt.

Csodálatos szónoki tehetsége, ragyogó tolla vezérré tették őt, s a fiatal, lángelméjű ügyvéd fel tudta használni ezt az ő hatalmát.

Megindította a „Pesti Hirlap” című, első magyar politikai lapot, s vezércikkeivel éveken át gyönyörködtette, buzdította nemzetét, sürgette lázas hévvel, csaknem türelmetlenül az újításokat; támadta az újítások elébe mindenütt akadályt támasztó bécsi kormányt, s kiméletlenül ostromozta ügyefogyottságát...

Mindenek előtt az alkotmány reformálásának elodázhatatlan szükségességét hirdette, szemben Széchenyi Istvánnak a törekvésével, aki az anyagi és szellemi téren való haladást tette a nemzet első kötelességévé.

Igy lett a magyar közélet e két óriása a közös cél dacára, melyre törekedett: egymásnak ellenfele.

Széchenyi aggódó lelke megtelt fájdalommal, midőn azt a szerinte veszedelmes hangot hallotta, melyen Kossuth a nemzethez szólt.

Olvasván a „Pesti Hirlap” vezércikkeit, tűzszikrákat látott minden szóban; ezek a tűzszikrák lánggra lobbantják a hazát, megsemmisítik mindazt, a miért évek hosszú során át ő oly buzgóan fáradozott, kockáztatják a reformok sikerét.

A nagy reformátor sokkal jobban ismerte korát, hogysem előre ne látta volna, minő élére állított az ország helyzete szemben a bécsi kormány intézkedéseivel. Feltette alkotásait a forradalom viharaitól, kárhoztatta Kossuth cikkeit, s egész könyvet irt „Kelet népe” címen a „Pesti Hirlap”-ban megjelent izgatató vezércikkek ellen...

Hiába!

Nem volt immár, aki szavára hallgasson, a kor hangulata mind izgatottabbá vált, felette a vérmes reményűek napirendre tértek, a helyzet ura a körülmények kényszerítő hatása következtében nem ő, hanem Kossuth Lajos volt. Mert, amint Madách mondja az „Ember tragédiájá”-ban, a kor hatalmas folyamának nem vezére, csak úszója az ember. Azt az áramlatot, mely nyugat felől jött, egy ember, node még száz, sőt ezer ember sem tudta feltartóztatni.

Mikor a levegő megtelik millió meg millió atomjával a forradalmi eszméknek, s beszívja azt minden teremtett lény, eltelik vele, avval fekszik le, s avval ébred fel: a jövő beláthatatlan, az események fordulatának néha igen jelentéktelen események adnak életet.

Hasztalan erőlködött az abszolutizmus roskadozó várát megvédeni Metternich, össze kellett annak omlania.

Bécsben kitört a forradalom, nálunk nyomban a márciusi híres mozgalom, melynek példátlan eredménye az 1848-as új alkotmány, a felelős magyar minisztérium.

A vér nélkül való forradalom...

VII.

A nemzet prófétája.

Hogy mit érezett, mit szenvedett Széchenyi István e lázas időben: ó ha én azt méltóképpen le tudnám írni...

Szive vérebe kellene mártanom a tollat, hogy kifejezésre juttassam fájó agyának minden gondolatát, a kebelében sajgó kimondhatatlan kínokat...

Dúlt arca, lázban égő szemei, izgatott beszéde, keserű kifakadásai megijesztették környezetét. Különösnek, furcsának gyakran látták őt, s ehhez hozzá szoktak, de a mit ebben az időben észleltek rajta, az félelmes volt.

Nyugtalanul járt-kelt szobáiban, kezébe ragadta a tollat, leveleket kezdett írni, majd szét-tépte... egymagában ülve az asztal előtt, hangosan kezdett beszélni... Nem volt sem nappal, sem éjszaka nyugta, mintha alaktalan rémek üldözték volna.

Fenyegette a nemzet nevében azokat, a kik a pusztulásba viszik. Majd makacs hallgatásba merült... Komoran nézett, bizalmatlan volt mindenki irányában.

Nagy... nagy betegség fenyegette; nem a testét, hanem az - elméjét.

- Én a csillagokból olvasok - kiáltott fel könyezve, egy alkalommal. - Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, amit építünk... Ó, az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, - flagellum dei!...

Nem akarom látni... nekem azt nem szabad látnom...

Igy tépelődött, vergődött lelke nagy kínjában, s az a dicső agy, mely közel három tized éven át gondolkozott, munkált az egész magyar nemzetért... kezdett elhomályosulni.

Éveken át emberfeletti módon megfeszítette agyát, alkotásaihoz forrt nagy szive várta epedve annak a nagy jóslatnak teljesedését, melyet merész ajakkal hirdetett, hogy „Magyarország nem volt, hanem lesz,” s ime látnia kellett, miként semmisül meg minden, minden, a mit alkotott; éreznie kellett a kor szellemének ostromló hatalmát, melylyel szemben ő tehetetlen...

Lelke világának egyensúlya megbomlott... Agyában a gondolatok szálai összekuszálódtak.

Egyszer csak az a rémhír terjedett el az ország fővárosában, hogy Széchenyi bele ugrott a Dunába...

A hír igaz volt.

Kimentették a hullámok közül, s ezentúl házi orvosának a gondjaira bízta.

- - - - -

A szabadság-harc kitört, de a győzelmek, s a csatavesztések hire nem hatolt el oda, hova a beteg Széchenyit szállították - Döblingbe, az örültek házába.

VIII. Tizenkét esztendő dióhéjban.

Széchenyi nem látta többé hazáját. A döblingi csendes ház nagy élőhalottja nem gyógyult meg többé.

Vissza-visszatért rövid időre öntudatának tisztasága, a hozzá ellátogatókkal egy-két óráig is elbeszélgetett. Kérdezősködött hazájáról, politizált; nagy igazságokat mondott a multa és jelenre vonatkozólag, de aztán ismét elfogta az ingerültség...

Magára hagyták.

Megtudta, hogy jóslata beteljesedett. A szabadságharc fényes volt az ő nagy diadalaival, de szomorú a vége, mert a nemzet kimerült, a fegyvert le kellett tenni, s az országot megfosztották alkotmányától. Bach miniszteriuma gyakorolta a *megtörés politikáját*, hadd érezze a rebellis nemzet a súlyát az ő nagy bűnének.

A nagy ember agya még most sem tudott megpihenni.

Tollat vett a kezébe és újra könyvet írt. Ennek a könyvnek „Blick” volt a címe.

A Bach-kormány ferdeségét bizonyítgatta benne, mind a világ előtt igazságtalannak és oktalannak mondotta. Megbomlott agya nagy gondolatai ebben a politikai röpiratban is felcsillannak néha, de a fonalat gyakran kiejti kezéből; beteg képzelete ide-oda csapong.

A kapkodó bécsi kormány lefoglalta írásait. Félt tőle és veszedelmesnek tartotta őt.

Titkos kémekkel vették körül, s megháborgatván nyugalmaiban, lelke betegségét csak még inkább fokozták.

De hát mit törődtek a hatalmukat féltők a nagybeteg nyugalmaival?... Művében veszedelmes hangot találtak, s a Bach-szisztéma igyekezett minden ilyen hangot már jó előre elfojtani.

*

Ez alatt pedig Magyarország nem volt többé szabad ország. Beosztották kerületekre, eltörölték a vármegyéket, teljhatalmú császári biztosok állottak a kerületek élén; német nyelven folyt a közigazgatás, német nyelven az iskolákban a tanítás. Zsandár-uralom virágzott javában, s ha valahol megszólalt a magyar nóta: nosza rendháborítás miatt elzárták még az ártatlanul mulatozókat is.

Csakhogy ez az állapot nagyon erőszakolt volt; higgadt elméjük látták előre, hogy csak ideig-óráig tarthat.

Ausztriát sok veszély fenyegette kívülről. Előbb Olaszország miatt folyt az elkeseredett harc, s Ausztria vereségével végződött, majd a poroszokkal... A Bach-miniszterium megbukott, s nem boldogult Schmerling sem, mert a magyar nemzet szívós kitartásán hajótörést szenvedett a kormány minden igyekezete, hogy a törvénytelen állapotot törvényesnek fogadtassa el s Magyarországot a nemzet beleegyezésével provinciájává tegye Ausztriának.

Hét évvel utóbb, 1867-ben létre jött a király és nemzet között a kiegyezés. Tudjuk, ismerjük, hiszen ma is ennek a kiegyezésnek alapján áll fenn hazánk, mint az Osztrák-Magyar-Monarchiának egyik alkotó része...

Széchenyi nem érthette meg.

Éppen abban az évben, mikor az uralkodó először kezdett a nemzethez közeledni, okulva tiz esztendőnek szomorú tapasztalatain, 1860 tavaszán, a feltámadás hetében - szíven lőtte magát.

- - - - -

Ennél szomorúbb befejezése nem lehetett volna az ő életének.

Hiszen igaz, élőhalottnak tekintette őt már tizenkét év óta nemzete, nem várhatott immár tőle semmit, - de legalább élt.

Ez a tudat jól esett a nemzetnek, mert kecsegtette a reménnyel, hogy hátha az irgalmas Isten jósága visszaadja elméjének épségét.

Vége volt ennek a reménynek is.

A cenki sírbolt komor falai fogadták be a nemzet napszámosának porhüvelyét. A nagy és fáradhatatlan elme pihent... pihent... ó de lelke, a halhatatlan, megkezdé örök útját!...

Virraszt nemzete sorsa felett. Eszméi megvalósultak mind, jóslata, melynek be nem teljesülése mardosta szívét, míg az a nemes szív dobogott, - később igaznak bizonyult.

...Magyarország nem volt, hanem lesz...

És az új Magyarország rövid félszázad alatt felépült. A merre csak tekintünk széles e hazában, a te hatalmas, áldott kezeid nyomát látjuk „legnagyobb magyar”, „nemzet napszámosa”.

Budapest fényes palotái, a medrébe szorított sziklaútján végig hömpölygő Duna, a veszélyes Tisza; zúgva-zakatolva hullámot hasogató gőzhajók, a neki lendült magyar ipar, kereskedelem, a szép multtal és hasznos tevékenységgel méltán dicsekvő egyesületek: mind a Széchenyi István nagy nevét, az ő soha el nem muló dicsőségét hirdetik.

Ó hadd hirdessék időtlen nagy időkig!...

Ne legyen a magyar hazában egyetlen egy ember sem, ki az ő történetét nem ismeri, az ő nevének hallatára nem buzdul fel.

A Széchenyi neve *a hazáért való szent fáradozásnak* a szimbóluma; az új Magyarország erős alapjának *a szellemi és anyagi haladásnak* összesege.

Magyar ifjúság, a te fogékony szived legyen temploma a Széchenyi tiszteletének. Emlékéből meríts bizodalmat, hitet és elhatározást, ha célod nemes, szándékod tiszta, s nem csak magadnak, hanem embertársaidnak a javára is akarsz élni.

TÁVOL A HAZÁTÓL.

I.

Linz külvárosában gyakran láthattak a múlt század harmincas éveiben egy öreg embert, aki meggörnyedve járt, szomorú volt az arca és nagyon kevés ismerőse lehetett, mert senkihez sem járt el, őt sem kereste fel kisdud szobájában senki.

Negyedévenkint kapott Franciaországból némi pénzt, abból tengődött. Francia pénzből élt, pedig nem volt francia, hanem magyar. Úgy hívták hogy *Bacsányi János*.

Ez a név elég ismerős volt Magyarországon, az irodalom-történet ma is őrizi, mert aki viselte, egy hányatott életű, szomorú végű magyar költő volt.

Szívében nagy eszmékért gyult fel a szeretet lángja, s nem tudta ezt a lángot elfojtani, aminthogy sohasem tudott egyebet mondani és mutatni, mint amit érzett.

Mig ifjú volt, dalra fakadt ajka, tüzes dalra, most hogy szívéből kifogyott a meleg, nagyon csendes, szóvalan ember. Közönyös előtte minden arc, az emberi sors változása nem érdekli... Haza szeretne menni, nem azért, hogy felkapja nevét szárnyára a csapodár hír... nem, tudja jól, hogy őt azóta már rég elfelejtették; haza szeretne menni, hogy ott hunyja le örök álmra a szemét; a honi földben, azt hiszi, édesebb az álom.

De nem szabad neki Linzből mozdulnia.

A rendőrség vigyázza lépteit, kimondták reá az ítéletet:

- Itt maradsz, s innen mozdulnod nem szabad!

Ott maradt, míg ellátogatott a nyolczvannégy esztendő aggastyánhoz a halálnak angyala, reá tette kezét szemeire, s meglepte őt avval az örök álommal, melyből nincsen felébredés.

Kivitték a temetőbe, elhantolták a német sírásók; nem kérdezte egyik sem, hogy ugyan kié lesz ez a sír...

Hazátlan öreg ember...

A föld a világ minden szögletében egyforma szeretettel öleli kebelére a siralom völgyében zarándoklók hült tetemét... A rögök elvegyülnek, s a madár, mely reá száll pihenni esti órán a síron nőtt bokorra, egyformán énekel... szomorú, kesergő, altató nótát...

Erről az öreg, hontalan költőről mondok el egyet-mást, viharos élete folyása ébreszsen szánalmat szivetekben, s ifjú lelkesedése ragadjon reátok szerencsésebb idők fiai, leányai!...

II.

Kassa városában a XVIII. század végén egy magyar újság indult meg. Nem olyan újság, mint a mostaniak, melyre napról-napra várakoznak az olvasók, hogy megtudják, mi hír van a nagy világon; mi történt távol és közel. Az az újság egész könyv volt, úgy hívták: „*Kassai Magyar Muzeum*.”

A kassai jezsuita iskolának egyik buzgó paptanára: Baróti Szabó Dávid jezsuita, Kazinczy Ferenc és *Bacsányi János* szerkesztették. Kazinczy Ferencnek akkor már szép neve volt, Baróti Szabó Dávid latin verseit sokfelé olvasták, Bacsányiról csak annyit tudtak azok, a

kik közelebből ismerték, hogy a kamaránál kancellista, még fiatal ember s nagyon buzog a magyar literatúráért.

Fordítottak diák, német és francia költőkből verseket, irtak okos, szép dolgozatokat, s gyakran találkoztak, hogy megbeszéljék az újság dolgát, de meg beszéltek ők egyébről is.

Különösen a tüzes Bacsányi lelke telt meg azokkal az eszmékkel, melyek messze nyugatról, Franciaországból, támadtak.

- Megváltozik a világ sorja, barátom, - e szavakkal állított be egy nap Szabó Dávidhoz. Nagy dolgok lesznek, s nem igaz magyar az, aki nem buzog fel. A világ megmozdul, s az alvó nemzetek felébrednek. Kiknek eddig eltaposták a fejét, az fölemelkedik a sárból, mellére üt, s azt mondja, hogy: *ember vagyok én is*, nem születtem biborban-bársonyban, nem ragyog grófi, hercegi, királyi korona a fejemen, de azért ember vagyok, isten képére teremtett ember. Mindenki nézzon annak!

A szelid lelkű páter mosolyogva hallgatta, s aztán megszólalt:

- Úgy látszik, János, hogy újabb híreket kaptál Franciaországból.

- Ó, ha én ott lakhatnám!... Ott a szabadság hazájában, hol nem kell vakondok módjára rejtőzni a szabad gondolatnak, hanem kimondhatná az ember úgy, amint a szíve érezi.

- Álmodat hajtasz, mint gyermek a pillangót. Messze még a hajnal, alhatunk nyugodtan addig, míg nálunk megvirrad.

- Nem úgy van az! A természet örök törvénye a haladás. A pillangó is csúnya hernyóból lesz. Míg a porban, a fák levelén csúszik, ki mondaná róla, hogy majdan szárnyra kerekedik. Alszunk még, igaz; a népek, a francia kivételével, mind alusznak, de ki mondja azt, hogy ez az álom örökké tart?... Ki mondja azt? Forgasd a história lapjait, mily nyomós példák szólnak arról, hogy a mit még ma nem is sejtettek a népek, holnap már megvalósult.

- Nálunk, barátom, minden ráklábon halad... A magyar odakötötte sorsát a tisztos multhoz, s a jövődöt nem akarja látni.

- Meg kell látnia! Nekünk kell azt megmutatnunk, nekünk adatott meg a hatalom, hogy elültessük a jó magot, s az majd kikelendő lesz. Amit a franciák megtettek, azt megtehetjük mi is.

- Per amorem Dei, mire gondolsz barátom?... Forradalmat csináljunk mi?... Felkavarjuk a nép lelkét, tüzes üszköt csóváljunk, vérontást hirdessünk?

- Eh, jámbor lelkek vagyunk és lusták a tette. Azok, kik elüljárhatnának, mert megajándékozta őket a sors ingyenvaló jóakarata vagyonnal és hatalommal, a mi tehetős uraink, ott fecsérlik el testi és lelki javaikat a császárvárosban, a nemzet igazi napszamosai pedig verseket firkálnak névnapokra, dicsérik az urakat nyakra-főre. A helyett hogy szívök vérebe mártanák be a tollaikat és -

- Elég... elég!... Baj lesz ebből a hangból. Országháborítónak születted, barátom.

- Ország megváltójának mondanál, ha nem lennék hitvány tollkoptatója a császári kamarának.

- Vigyázz, hogy meg ne hallják feljebbvalóid ezt a te beszédedet, mert...

- Elcsapnak, tudom, nos hát csapjanak. Leszek csavargó, most sem vagyok sokkal több, mert van-e becsülete a magyar írónak? Ha rigmust kell faragni, befogják az ekébe, s azt mondják: „Faragj rigmust, ehhez értesz, egyéb hasznodat úgy sem vehetjük!” Ha jól megdicsérted a nagy urakat, a válladra veregetnek kegyelmesen, mondván:

- Jól pattognak a sorok, amice, majd gondom lesz magára...

És ezt azok mondják, kik a nemzetért nem tettek századrész annyit sem, mint mi teszünk. Mi oda adjuk szívünk s lelkünk legjavát, oda adjuk legszebb gondolatainkat, legnemesebb érzéseinket... Vigasztaljuk a szenvedőt az ő szenvedésében; erősítgetjük a reménykedőt az ő reménységében; buzdítjuk a közjóért lelkesedőt az ő lelkesedésében. Hát nem több-e ez, mint a hatalmasok hivalkodása?

- Becsületes munka ez, barátom, s meg lesz idővel a hatása...

- Idővel?... Persze no, száz, kétszáz esztendeig kell várnunk, míg önként eszébe jut a hatalmasoknak, a jól lakottaknak, hogy megoszszák a tehetetlenekkel azt a nagy terhet, melyet vállára raktak. Csigavér vagy...

- Te pedig szalmaláng vagy, János... Hagyjuk. Daykától verset kaptunk. Szépen folynak a sorai...

- Tűz nincs az ő verseiben, tűz!... Jobban szeretem a panaszos Ányost, ő a szivéből írja ki verseit.

- Meghasonlott lélek...

- De poéta. Oda vágta József császárnak is a szemébe az igazságot, hogy „Kalapos Király”. Erős vers az, de szép, mert van benne igazság és az egész nemzethez szól.

- Lásd, így már szeretlek, nem háborogsz úgy, mint az imént. Heves természetű vagy, e miatt ítélnek el az emberek.

- Igazad van. Atyámtól örököltem ezt a hevesiséget. Hogy nem mindenki szeret, jól tudom, de hát van-e ember, akit mindenki szeret?

- Van. Én ismerek olyan embert, te is ismered őt jól.

- Kazinczyt érted?

- Őt.

- Kazinczy a békesség és szelidség embere. Ő csak érzi az igazságot, de nem meri kimondani, mert nem akar másnak kellemetlenséget okozni. Bölcs ember, jól teszi. Én magamat nem tudom megtagadni. Vagyok olyan, a milyenek Isten teremtett, a kinek kellem, hát kellem; s aki elfordul tőlem, azt én visszaédesgetni magamhoz nem tudom.

- Kár... kár...

- Néha szomorú sejtelem száll meg, hogy rossz végre jutok... Néha gondolom: elégedjél meg szegény fickó avval a kevéssel, a mid van, másnak hagyj békét, tanulj meg simán beszélni, meglásd: jó dolgod lesz. Nem lehet... Nem lehet! Gyűlölöm a képmutatást és az alázatosságot...

- Az alázatosság emberi erény...

- Nektek való, jámbor atya... Lásd valamiről még szerettem volna beszélni veled titokban, de nem akarok megrontód lenni. Országháborítónak mondottál az imént... Jó, nem szólok semmit.

- Igérd meg, hogy effélet másnak sem beszélsz! Vannak besúgók, még bajod lehet!

- Ne féltse engem!

A jámbor jezsuita atya megcsóválta a fejét, mikor barátja elhagyta a szobát. Dörmögött magában: kár ezért a Bacsányiért, mert szép esze van, sokat tud, s nagy díszére válhatnék a magyar literatúrának.

III.

Amiről Bacsányi nem akart szólni a jezsuita atyának: valóban komoly dolog volt.

Levelet kapott Budáról egy magas állású úrtól, s abban a levélben kényes dolgok valának megírva. Ha valahogy más kezébe kerül, s az odaadja a helytartótanács valamelyik consiliáriusának: nyomban elfogják a levél íróját, s néhány esztendőre elcsukják Kuffsteinban vagy Josefstadtban. Mind a két vár kellemetlen hely hosszabb idei tartózkodásra.

Ugyan mi lehetett abban a levélben?

Szokatlan dolgok abban az időben, mert arról volt benne szó, hogy van egy tudós apát, valami Martinovics nevű, ki titkon terjeszti a franciák szabad eszméit, hogy azok nálunk is minél előbb elterjedjenek. Hogy a nép lassankint tudatára ébredjen ember méltóságának, s követelje jogát. Titokban kell munkálkodnia, mert Thugut, a mindenható miniszter szemmel tartat mindenkit, aki írásokat terjeszt, könyveket ír, ezért minden könyvet végigolvasnak a cenzorok, s megesik néha, hogy a felét kitörlik, a másik felének is csak megcsonkított részét engedik kinyomatni. Mind hiába, az új, szabad eszméknek ember korlátot nem szabhat. Olyan az eszme, mint az életető levegő, elterjed mindenfelé, beszívjuk, a magunkévá lesz, s azt sem tudjuk gyakran, hogy mi módon jutottunk birtokába. Nosza legyenek a magyar írók a szabad eszmék terjesztőivé, mert övék ez a dicső feladat. A „Szabadság káté”-ját megküldi nekik Martinovics Ignác, s azok, akik őt támogatják, mindent elkövetnek, hogy diadalra juttassák a népfenség elvét.

Álljon be a titkos szövetségbe Bacsányi János is, álljanak be még sokan, kiki szerezzon hívet, de titokban. Így készítették elé hazánkat arra a nagy változásra, mely már nem késhetik sokáig.

Effélék valának megírva abban a levélben, mely Bacsányit oly nagyon feltűzelte.

S milyen nagy bűn vala akkor ilyesmivel törődni, ilyen kárhozatos leveleket írni, olvasni!...

A bécsi kormány olybá tekintette, mintha egy-egy tüzes csóva lenne mindenik, mely a birodalmat lángba borítja, Ferenc császár trónját éppen úgy romba dönti, mint a szerencsétlen francia királyét.

A hatalmukat féltők félelme a legvakabb.

Bacsányi a szabad eszméknek rajongó híve volt. Mitől száz más magyar poéta visszariadt abban az időben, ő dicsőítette a francia forradalmat, kinyomatta újságában ezt a tüzes verset, melynek azidétt nem termett párja:

A franciaországi változásokra.

*Nemzetek, országok, kik rút kelepceben
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében;
S gyászos koporsóba döntő vasigátok'
Nyakatokról eddig le nem rázhattátok;
Ti is kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbagyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek,... s hogy sorsotok előre nézzétek
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!*

A szókimondó, indulatos költő együtt lelkesedett azokkal, kik Párisban trónt voltak felforgatók, csakhogy a népfenség, az emberi szabadság diadalát ülje.

Tette pedig ezt akkor, mikor a censura argus-szemekkel vigyázta mindazt, a mi nyomtatásban megjelent.

Egy sárosmegyei magyar nemes, kinek a nevét le se írom, mert nem érdemes rá, kapta magát s e veszedelmes verset az udvar színe elé vitte, hadd tudja meg Thugut gróf államkancellár, minő izgága hivatalnok a vagyon Kassán a császári kamarának...

Ilyet mer írni egy kancellista... Ugyancsak dorgálják meg domine Bacsányi Jánost, aki nem átalja kancellista létére a francia változásokat glorifikálni... Bizony még könyveket ír - szóval veszedelmes egy ember.

Nosza előhivatta a kamarai consiliárius domine Bacsányit, s elébe tartván az inkriminált verset, megkérdezé tőle:

- Vajjon ha józan elmével írta-e kegyelmed ezt az inkarnátus poémát?

- Józan elmével írtam - felelé nyugodtan a költő.

- Számot vetett avval, hogy milyen kellemetlen következményei lehetnek ilyen izgága verseknek, domine Bacsányi?

- Semminemű kellemetlen következményekre nem gondolhattam, mert a gondolat és érzés szabadságát vallom, semmi felforgató szándék nincs a költeményben.

- Ugyan úgy-e?... hát ez a két sorocska:

*Ti is, kiknek vérét a természet kéri
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri...*

ez a két sorocska is békeséges hangú... mi?... Ez blasphémia... ez paskvillusi nyelv... ez felségsértés... ez...

- Nem gondolnám, consiliárius uram, hogy az volna... ártatlan poetica licentia...

- Köszönöm az ilyen licentiát, poéta uram... hm, hóhér... no lám,... mi mindent tartanak szabadnak a poéta urak,... akik mellesleg a császár kenyerét is eszik -

- De megdolgoznak érte, uram,... avagy van panasza szorgalmatosságom és hivatalbeli buzgóságom ellen?...

- Azt majd megmondom... majd... a többit is megtudja... az ítéletet... holnaptól kezdve ne jöjjön hivatalba... megteszem a feljelentést!... Elmehet domine Bacsányi, el...

- Nyugodt lélekkel várom az ítéletemet!

IV.

Az ítélet egyelőre csak az volt, hogy Bacsányi János kancelláriai fogalmazót különösen szemmel kell tartani. Megengedték neki továbbra is, hogy a magyar újságot szerkeszsze, de legyen gondja rá a censornak, hogy egyetlen veszedelmes sor se kerüljön napvilágra a Bacsányi neve alatt, mert mihelyt e tekintetben gyanút kelt, a kancelláriától elmozdítatik s kenyerét veszti.

Bacsányit ez az ítélet elkésérítette.

Ha független, vagyonos ember lett volna, bizonyára egy percig sem szolgált volna tovább, hiszen minden szavát kémlélték, minden sorát szörszálhasogató aggaskodással mérlegelték.

Rabbilincset tettek ajkára, s lenyügözték tollát. Nem akarták megérteni az ő literatori buzgóságát, melylyel a magyar nyelv ügyét szolgálta, és szókimondó, egyenes természete szálka volt a szemökben.

Salhausen úrnak, a kassai censornak, gyakran jártak a nyakára, hogy találjon már valami gáncsolni valót domine Bacsányi irkálásaiban, hogy minél előbb elhagyja a békességes Kassa városát.

Salhausen úr talált végre kifogásolni valót. Egy ártatlan költői levélbe kapaszkodott bele, melyet Bacsányi írt Szentjóni Szabó László költőhöz, s melynek címe: „Hazafiúi aggodás”...

Olvasván manapság ezt a szép költeményt, meg nem érthetjük, hogy Bacsányit miért kellett hivatalából rögtön elmozdítani?

Avagy e sorok nem tetszettek:

... „lágyítsad azoknak
Mostoha sziveiket, kik honyjuk semmi keservén
Nem könyörülhetvén, bajait mindenha tetézik,
S régi tulajdonaink, erkölcsink, ősi szokásink,
Nyelvünk, törvényink bizonyos vesztének örülnek”...

Meglehet. Bacsányit, az egyszerű kancellistát, nem volt nehéz dolog elnémítani bármi ürügy alatt, s főleg azt megakadályozni, hogy a magyar újságot ne szerkeszthesse, mely nyilván a nép önérzetének a felébresztését tűzte ki céljául.

Bacsányi érezte, hogy a büntetés, melylyel sújtották, igazságtalan. Nem hagyta, nem hagyhatta szó nélkül. Fényes tollal, nagy igazságérzettel megírta védekezését; még pedig németül, s beterjesztette a helytartótanácsához.

Ügyet sem vetettek reá.

A király aláírta az ítéletet.

- Bacsányi János kassai kamarai kancellista hivatalából elbocsátandó, s nevezett Bacsányi utasítatik, hogy Kassáról három hét alatt multhatatlanul elköltözzék.

A magyar literatúráért nemes hévvel buzgó költő kenyerét, állását veszve, hagyta oda Kassát, hol nagyratörő álmái éltették,... hol, ha szűk körben is, alkalma nyílt arra, hogy dolgozzék nemzetéért...

Kezébe vette a vándorbotot és ment - kenyeret keresni. A magyar költő sorsa ilyen volt hazánkban a XVIII. század végén... s bizony még a múlt század elején is.

V.

A nyitramegyei főispán, Forgách Miklós gróf vette udvarába, s megtette őt sekretáriusává. A nemes gróf ismerte Bacsányi poétai munkáit, szerette benne a szép elmét, s azok közé a magyar főnemeselek közé tartozott, kik a magyar irodalmat figyelemmel kísérték, s ha alkalmuk nyílt reá, az írókat, költőket gyámolították.

A csinos külsejű, férfias, délceg alakú ifjú jól beleillett abba az úri társaságba, a hova került. Nemcsak magyarul és deákul, hanem németül és franciául is folyékonyan beszélt, ügyesen írt.

Szóval igen hasznavehető ember lévén, Forgách gróf csakhamar megkedvelte.

Csakhogy hirtelen lecsapott a villám.

Budán elfogták Martinovics Ignácot, el Hajnóczy Józsefet, Laczkovicsot, Szentmárjait s még több ismert nevű embert, akik az újabb szellemi mozgalomnak éltetői, vezetői valának. Egy-két elkobozott levél, a titkon értekezőknek váratlan meglepése, az iratok, a „Szabadság Káték” lefoglalása nyomra vezette a rendőrséget.

Vasra verve vitték a budai börtönbe az - *összeesküvőket*.

Összeesküvőknek nevezték, s mint felségárulók ellen indították meg ellenük a vizsgálatot.

Egy napon három császári darabont zörgetett be Bacsányi ajtaján:

- A császár nevében! - kiáltott be durván a vezető.

Bacsányi ajtót nyitott és megkérdezte tőlük, mit akarnak?

- A komiszárus úrtól kérdezd, oda kísérünk.

Felforgatták a lakását, a mi könyvet, irást találtak nála, mind lepecsételték s vitték magukkal.

A kiborotvált arcú komiszárus nagyon ridegen fogadta, pedig egyébként ismerősök voltak, most olybá tekintette, mintha sohasem látta volna.

- E levél értelmében ön fogoly. Írásait, könyveit meg fogom vizsgáltatni.

- Addig, remélem, szabad lábra helyeztet. Nem vagyok bűnös.

- Azt majd később tudjuk meg: bűnös-e vagy nem. Nem helyezem szabad lábra.

- Az lehetlenség, hiszen ártatlan vagyok!

- Vigyék a tizenhármas cellába! - parancsolá a komiszárus.

A szabadság, az emberi jogok rajongója elvesztette szabadságát.

VI.

Hetek, hónapok teltek el.

Ez alatt törvényt láttak Martinovics és társai felett. Szigorú, kegyelmet nem ismerő volt az ítélet - halálra ítélték őket. A budai vérmezőn, hol manapság dísz-felvonulásait szokták tartani a katonák nagyobb katonai díszszemlék alkalmával, lefejezték a szabad eszmék bátor terjesztőit.

Ugyan ez alatt az idő alatt elfogták *Kazinczy Ferenczet*, el *Szentjóni Szabó Lászlót*, *Verseghy Ferencet*, üldözték, de el nem foghatták *Kármán Józsefet*. Mind magyar írók voltak, díszei a magyar literatúrának.

A miért ma lelkesedve emlegeti őket a szerencsés utókor, azért halállal fenyegették őket abban az időben.

Bacsányi szűk cellájában sínylődött. Könyvet kért, hogy unalmát elűzhesse, de megtagadták tőle; tollat és papirost kért, hogy írhasson, azt sem adtak neki.

Többször felvezették a vallató-terembe, s kérdésekkel faggatták, fenyegették, hogy tegyen bűnbánó vallomást, mert úgy is hiába tagadja.

- Összeesküvő nem vagyok, - felelé nyugodtan; - az új eszméket szeretem, és szent meggyőződésemmel, hogy azok a népnek és uralkodónak egyaránt a javára válnak. Forradalom csinálással nem lehet vádolni azt, akinek kezében nincs semmi hatalom, azért kérem a bírakat,

e vád alól mentsenek fel! Vagy legalább bánjanak velem a fogságban emberségesebben, mert nem gonosztevővel van dolguk.

Nem tetszett ez a beszéd a bírácoknak. Nyéki Németh János, consiliárius komoran nézett reá, visszavezette őt cellájába.

- Makacs ember, - mondák egymásnak - majd megpuhul, ha hosszabb ideig eszi a rabság kenyerét.

Ó, abban az időben az ilyen bírác mind a Karaffa szellemét örökölték. A magyar fajt szerették rebellisnek látni, s minden katonai csendőr vagy rendőr komiszárius azt hitte, hogy a császár birodalma összedül, ha ő nem öröködik felette. Minden bokorban rejtőzködő összeesküvőt kerestek, s nagy érdemül tudták be önmaguknak, ha egy-egy gyanusnak látszó embert elsa-nyargattak.

Különösen buzgólkodék a magyar rabok vallatásában Nyéki Németh János.

Önző, kapzsi, kegyetlen aulikus ember lévén, minden eszközt felhasznált arra, hogy promócióra tehessen szert, s a kezébe adott nagy hatalom kapzsiságának malmára hajtotta a vizet. Ha gazdag ember állott az ítélőszék előtt, volt gondja rá, hogy halállal fenyegetse... avagy életét nagy summa pénzen váltassa meg.

Ennek a pénznek a legnagyobb része a hitvány zsarolónak a zsebébe csúszott.

Bacsányira különösen haragudott, mert nem találta elég alázatosnak, no meg sem írásai, sem egyéb „corpus delictik” nem tanuskodtak bűnös volta mellett.

Minden vallatásnál a meggyőződés biztosságával a szemébe vágta bírácoknak, hogy őt el nem ítélik, mert a király nevében hamis ítéletet hozni nem lehet az ártatlanok felett.

És csakugyan akár akarták, akár nem: Bacsányit több hónapi vizsgálat után is, ártatlannak kellett kinyilatkoztatniok.

A költő a budai börtön cellájában senyvedett, midőn a börtönőr egy reggel belépett hozzá, s mondá:

- Immár domine Bacsányi, véget ér ma a rabélet, mert úgy hallám, kieresztik.

Bacsányi halvány, beesett arcát az öröm sugara derítette fel...

- Kiszabadulok tehát a pribékek körme közül!... Hála neked, istenem,... Ismét a szabadság napja süt reám!

És kezébe vett egy széndarabot, a börtön falára írta ezt a négy sort:

„Szép a hazáért tűrni, viselni rab-
Láncot, s halált szenvedni dicső dolog.
A mely halandó él s vesz érte,
Nemzeteket nemesít nevével!”

A költőlélek e felmagasztalt érzésének megnyilatkozása vesztére lőn.

Birái megtudták, s mielőtt szabadon bocsátották volna, e négy sorért, s a vallatásnál tanusított ritka bátor önvédelméért újra perbe fogták és Nyéki Németh János addig mesterkedett, míg a hét személyes tábla a királyi tábla ítéletét megsemmisítette és Bacsányit egy évre elítélte.

Pár nap mulva Bacsányit, Szentjóni Szabó Lászlót, s még számos magyar rabot útnak indították Budáról - Kuffsteinba.

VII.

Hány magyar rabnak sóhajtozását hallották e rabfészek tömör falai a XVIII. század végén és a mult század első felében!... S hányan voltak olyanok is, kik *ép elmével* nem hagyták el Kuffsteint, hanem visszanyerve szabadságukat, többé az életnek már nem örülhettek! Hányat ölt meg ifjan a börtön levegője, a mostoha, néha embertelen bánásmód, melyben ott részesültek!...

Mit kérdezte a zordon lelkű porkoláb, hogy ebben vagy abban a cellában minő rab senyved?... Lehetett gróf, báró, ős nemzetségből származott magyar nemes; lehetett vétsége bárminő természetű: nem törődtek vele; elég hogy Magyarországból hozták, abból az országból, melylyel a fenséges császárnak olyan sok baja van, lévén a magyarok lázadó természetű, nyugtalan vérű náció, melyet minden áron meg kell törni.

Rab ott rabtársáról semmit sem tudhatott. Egymástól el voltak különítve, alig látták egymást a sötét folyosón, mikor végig csörgették láncukat, hogy a vár belső udvarán egy órára szívják a szabad levegőt, a cellák vasrostélyos ablakából néztek ki... de csak sötét alakok elvonulását láthatták.

Ilyen helyre került Bacsányi János.

A nedves, füledt levegőjű cella vasrostélyos ablakán kinézve, a komor falak a költő képzeletében alakokkal rajzolódtak tele...

Ha az éj magányában felriadva nézte a szűk nyíláson át a darabka eget, s megpillantotta a hold keskeny sarlóját... így énekelt:

Jer már, jer egyszer, csillagos ég dicső
Fénnyel mosolygó asszonya! jersze már
Fájdalmim érzékeny tanuja!
Verd el az éj szomorú homályát!

Távol hazámtól; messze vidék sovány
Határit őrző vad havasok között,
S felhőkig érő durva fogház
Rejtekeiből az egekre nézvén,

Óhajtva várom megjelenésedet

Áldlak, s köszöntlek. Csak te tudod csupán
Szívem keservét. Ah, egyedül te vagy
Még, aki most is szánakozva
Néz le reám, s panaszimra hallgatsz...

Szárnyára kelvén, széljel uralkodik
A csendes álom: fekve pihenteti
Földünknek elfáradt lakosait,
Hogy kifogyott erejük megadja.

Ah elkerül és messze hagy engemet!
Sajnálja tőlem balzsama cseppjeit.
Csak a boldoghoz mégyen; és azt
Nézi, hová siet a szerencse!...

Elcsendesedtek társaim is setét
Szurdékaikban: nem merik átkozott
Órában épült zárhelyünknek
Felfakadó panaszos nyögéssel
Mély hallgatását félbe szakítani.

Busongva szállong ablakaink körül
A bujdosó szél; s terjedező hajam
Fürtét az orcámon lefüggő
Könybe keverve tovább kóvályog...

Sok... sok keserű köny szakadt fel magyar szivekből a kuffsteini tömör falak között... Sok keserű köny, még több kétségbeesett átok...

De a falak nem voltak érzéketlenebbek, mint a rabórzók kebele.

Abban a cellában, hova Szentjóni Szabó Lászlót, ezt a tüzeslelkű, mély érzésű magyar költőt csukták... kínos nyögés hallatszott... nagy beteg volt szegény...

Senki sem törülte le a verejtékcseppet homlokáról, senki sem szólott szeretettel hozzá...

Miglen a halál irgalmas keze megváltotta.

Meglátogatta a rabköltőt a szabad madár. És Bacsányi szívében újra dal fakadt... Gyönyörű dal, ime hallgassátok:

„Te cifra kis madár,
Mivel köszönjem én neked,
Hogy bús magánosságomban meglátogatsz?
Vigasztalást és kedvet adsz?
Ékes szavú, szép tollú, drága kis madár,
Mivel köszönjem én meg ezt neked?

Fel-felrepülsz rostélyos ablakomra;
Bizvást előmbe állsz,
S úgy kandikálsz
Majd bévasalt szűk rejtekembe,
Majd elfogyó, sovány
Ábrázatomra,
S vigasztalásidért
Hálát mosolygó bánatos szemembe.
De nemsokára
Tőlem megint elválsz

Felhangzik újra kedves éneked
A fenyvesek tollas polgárinak
Bút, gondot elfelejtető
S a városokban fonnyadó kevély halandók
Szemet csaló tündér hivságinál
Százszorta méltóbb, boldogabb, s szebb életéről
Ott hangzik édes éneked
A halmok, erdők, völgyek s tér mezők

Szárnyas lakossinak
Mindég örömmel teljes ünnepéről!
Ott hangzik, ott zeng éneked
Az, e kerek föld birtokánál,
A széles e világ
Minden javánál
Kivánatosb, áldott Szabadság
Meg nem becsülhető nagy érdeméről!...

Zengj még tovább! Zengj, ó kegyes
Kis énekes!
Enyhítsd árva szívemet
S felejtesd el velem
Határt nem ismerő keservemet!
És ime zeng!... De mely szokatlan,
Mely új erővel hangzik ezüst szava?
Mely ellenállhatatlan
Vigságnak indul minden a partok körül!
Miként örül,
Miként süvít az ő
Hatalmas énekének
Hegy, völgy, mező!
Mely vig öröme gerjedének,
S miként felelgetnek mindenfelől neki
A szirtes oldalú hegyek
Látatlanul enyelgő gyermeki!

Téged, Szabadság! tégedet énekel.
Nincs szived, ember, hogyha nem érdekel,
Ha fel nem indíthatnak édes
Hangjai zengedező szavának.
Mebájoló kedves szavának
Mely által új
Életet ad az egész tanyának!
Áldás reád,
Ó édes
Kis énekes!
Áldás reád!!
Ne ártsanak néked soha
E vad vidéknek éhes ölyvei!
Ah el ne érjenek téged soha
Kegyetlen üldözöd vérengző körmei!"

Igy álmodott a rab költő az édes Szabadságról, míg sorvadnia kellett a börtön cellájában...

A deli szép ifjú, kit méltán megcsodáltak a boldogabb napokban... lesóványodott, merő váz volt...

Pedig még hat hosszú hónap választotta el őt a szabadságtól...

S ha ki is szabadul innen... hova megy? Mi tevő lesz? Kenyér nélkül, gyámoltalanul, a hatalmasok szemében megbélyegezve kell járnia-kelnie, míg álláshoz jut... De mindegy az, csak e szűk, komor, lelketlen falakat ne lássa többé... csak szabad legyen a levegő, melyet beszív!... Meg fog élni, meg kell... Tisztán fog állani a jók és igazak szemében.

Csak teljenek a kínos órák... Leborul a börtön kőpadlójára és túlárado szive imádkozik:

„Tekints le reám atyai kegyelmed fényiből,
Bocsásd fejemre csak egy sugárodát!
Ne hagyd el, ó irgalmazó!
Ne hagyd el alkotmányodat!
Ne hagyj el engem,
Ó én teremtőm! Én atyám! Én oltalmazóm
Én egy uram!
Egy istenem!”

VIII.

Ütött a szabadulás órája.

Kezéről levették a bilincset, a rabruhát felcserélte a maga régi öltönyével, s mehetett Kuffsteinből oda, a hova neki tetszett.

Tág volt a világ. Szerető kar sehol sem várt a magyar költőre otthon... hiszen otthona sem volt.

Ezelőtt évekkkel szeretett valakit, egy szabolcsmegyei leányt, azt hitte hű marad hozzá, - de nem maradt hű. Másnak adta a kezét, róla egészen elfeledkezett.

Még a kuffsteini temető egyik halottját kereste fel, az ő szegény, korán elhalt barátját, Szentjóni Szabó Lászlót...

Eltűnődött magában:

- Te jó lélek, hát ennek a sorsnak kellett reád várakoznia?... Annyira szeretted hazádat... s idegen hantok fedik hült porodat... A kóbor szellő sem visz hírt felőled Magyarországra... nem viszi el oda a sírodon nőtt virágok illatát sem... Szegény magyar költő, be mostoha is ez a mi sorsunk... Ki tudja, nem jut-e ugyanilyen sors nekem osztályrészü?... A boldogabb maradék fel tudja-e mérni szóval azt a sok szenvedést, mely jutalmul adatik nekünk, hogy a jobb kor hajnalát jelentsük a hitetlen korban a hitetlen szívűeknek.

Tovább... tovább! Kenyeret kell keresni, mert az épeszű és épkezű embernek koldulnia nem szabad!...

Bécsbe ment.

Bekopogtatott rendre a hivataloknál, nem mint alázatos bűnebánó ember, aki alamizsnáért könyörög, hanem mint önérzetes, kellő tanultsággal bíró ártatlan ember, akinek van joga arra, hogy munkát kérjen a munka-adótól.

Nehezen ment.

Sokan úgy néztek reá, mint egy megbélyegzetre, pedig el kellett ismerniök, hogy művelt, nagyon széleslátókörű és rendkívül hasznavehető ember.

Végre alkalmazták napidíjasként, adtak neki naponta 1 frt 20 krajcár fizetést.

Megdolgozott érte emberséggel.

A jó sors úgy akarta, hogy megismerkedjék egy német írónővel, Baumberg Gabriélával.

Az ünnepelt írónő megszerette Bacsányit. Rokon volt a lelkük, mindkettő szerette a szabadságot, s tüzes dalok termettek lantjaikon.

Boldogságuknak azonban útjába állott az anya.

Előkelő kérése akadt Gabriélának, a hatalmas Sauron miniszter fia, csakhogy a leány visszautasította, s inkább Bacsányi felé hajlott a szive.

Szűkös anyagi viszonyok között éltek, de nagyon boldogok voltak. Csakhogy e házasság hatalmas ellenséget szerzett az amugy is hányt-vetett életű Bacsányinak.

Ez a titkos kéz nem szünt meg sujtani őt. Láthatlanban és akkor csapott le, mikor nem is sejtette.

IX.

Ez alatt Európában nagy dolgok történtek. A nemzetnek újra kijutott a szenvedésből és újra alkalmat nyílt arra, hogy bizonyosságát adja hűségének, a nélkül, hogy méltó elismerésre számíthatott volna.

Európa sorsát csaknem másfél tizedig a francia változások kimagasló alakjai intézték. Feltűnt Buonaparte Napoleon, s hadat izent egész Európának, a királyok nagy ijedelmére. Kardjával osztotta fel Európát, trónokat döntött meg, új trónokat emelt, s királyokat ültetett ez új trónokra. Nem törődött a hagyománnyal, a multtal. Nemzetek reszkettek karja hatalmától, s nem akadt olyan, a mely szembe mert volna vele szállani.

A Habsburgok sok százados uralmának is véget akart vetni.

Számított a magyar nemzetre. Így cselekedett XIV. Lajos is, mikor hadat viselt a német császárral, aki egy személyben Magyarországnak is a királya volt. Szövetségesévé lett a felkelő magyar vezéreknek, segítette őket tisztekekkel és pénzzel addig, amig érdekében állott; aztán cserben hagyta, aminthogy ez a politikában mindennapi dolog.

Napoleonnak az volt a terve, hogy Magyarországot elszakasztja Ausztriától, mégpedig a nemzet akaratával. Felszólítja őket, hogy ime itt van a kedvező alkalom a különválásra, eddig is érezte a magyar nemzet eléggé, hogy milyen mostohán bánik vele Ausztria, miképen tört minduntalan alkotmányának megsemmisítésére: nos hát szakadjon el Magyarország Ausztriától s ősi törvényeinek értelmében válaszszon a nemzet kebeléből királyt magának.

A számítás nem volt rossz. A multban és a jelenben is annyit kellett a magyar nemzetnek szenvednie a Bécsből jövő rendeletek, az ország váraiban és városaiban elhelyezett császári, zsoldos katonák miatt, hogy bizonyára támadnak elegendő számmal barátai az elszakadás eszméjének.

És mi történt?

Mikor a francia háború híre eljutott hazánkhoz, az elszegényedett nemzet bár roskadott a sok tehernek súlya alatt, önként megszavazta az adót, összehordotta terményét, hogy a király seregének legyen élelme... Ennél még többet is tett: a nemességben felbuzdult az ősi vitézség, lóra ült, hogy megvédje a hazát.

A rebellisnek, nyugtalan vérűnek híresztelt nemzet így adta bizonyosságát a királyhoz, az uralkodó családhoz való hűségének.

Bacsányit ezek az események Bécsben érték. Hogy a rabság keserősége mennyire eltöltötte szívét, olvassátok ki azt szomorú költeményeiből. Nincs azokban csinált fájdalom, minövel néha a poéták szoktak hivalkodni. De egyet a rabság hosszú szenvedése sem irthatott ki szivéből: a franciák iránt való szeretetet, a francia forradalom eszméiért való lelkesülést.

Valami csodálatos bűv-fátyol takarta szemét valahányszor a franciakról volt szó. Most is, hogy a napoleoni hadjárat híre Bécsbe érkezett, ezer szép reménység töltötte el a szívét. Azt hitte, hogy magukkal hozzák a szabadságot, sok százados bilincset törnek le.

A költő rajongása töltötte el. A régi szenvedélyes Bacsányi lett belőle, s bár hivatalába rendesen eljárt, mohón leste a francia hadjárat minden mozzanatát.

Ekkor tájban történt, hogy Napoleon egy proklamációt bocsátott ki francia, német és magyar nyelven.

Felszólította benne a magyar nemzetet, hogy a veszélyben forgó hazát mentse meg; itt van a régóta várt kedvező alkalom reá. A győzedelmes francia császár, Napoleon, győzhetetlen seregével az ország határán áll, megalázta Ausztriát, s atyai jó akarattal tekint a magyar nemzetre. Kívánja, sőt kész segíteni is a nemzetet, hogy ősi szabadságát szerezze vissza teljesen, az alkotmány ne legyen csak irott malaszt; szakadjon el a Habsburg-dinasztiától, s válaszszon magyar királyt!...

Effélék valának a proklamációban, melylyel Napoleon a nemzetet szövetséges társává akarta tenni.

Tudjuk, hogy nem sikerült.

A három nyelven kiadott proklamáció Bécsben készült. Váltig kutatták, keresték, hogy ki lehetett a német és magyar szöveg fordítója?

Bacsányira esett a gyanu.

Ebben is az a titkos kéz működött, mely Bacsányit lépten nyomon üldözte.

Bacsányi már előbb lemondott állásáról s a francia sereghez csatlakozva, elhagyta Bécset... Párisba ment. A varázslatnak, mely őt a francia néphez fűzte, nem állhatott ellent... Mint az ár sodorta magával.

Napoleon 2000 frank évi kegydíjat rendelt számára... Ezalatt pedig Bécsben köröztették:

- „Bacsányi Jánosnak, az előtt udvari fogalmazónak idecsatolt személyleírását, ki mult 1809. év november havában, elhagyva feleségét, Bécsből eltűnt és valószínűleg a francia hadsereget követte, kegyelmes királyi parancsból fön címzett Uraságtoknak azon célból küldöm át, hogy nevezett Bacsányi Jánost, ha talán Magyarországon rejtőznék, saját körükben szorgosan kutatnák és ha megtalálják, azonnal letartóztassák és engem róla mihamarább értesítsenek.

József palatinus.

Személy-leírás:

Bacsányi János, az előtt udvari fogalmazó, 48 éves, katolikus, Magyarországon született, magas testalkatú, barna arcszinű, hosszú, szabályos orra, fekete szeme; kissé már őszes, elül lenyirt, hátul pedig copfba kötött haja van; sarkantyús magyar csizmát, sötétkék magyar nadrágot, ugyanolyan színű kaputot és rendesen pörge kalapot hord. Tekintete, valamint egész magatartása büszke.

Igy köröztették országszerte, mintha valami nagy országháborító lett volna.

Franciaországban is a legnagyobb csalódás várt reá. Álmainak szép egéből csakhamar alábukott.

Azok a magasztos elvek, melyeket zászlajára irt a haladó század... nem valósultak meg Párisban sem...

Bacsányi haza kívánkozott.

Osztrák katonák lepték meg 1815. november 5-dikén párisi lakásában... magukkal hurcolták és fogva Brünnebe vitték. Szigorú vallatóra fogták...

Azzal vádolták, hogy Napoleon proklamációját ő fordította magyarra.

E vád alól végre is kénytelenek voltak őt ellenségei mesterkedése dacára felmenteni. Megengedték neki a francia kegydíj élvezését, de hazájából végkép kitiltották.

Linzben kellett magát feleségével együtt megvonnia.

Itt élt... távol a hazától... Ott pihennek hamvai... távol a hazától.

*

Vajjon érdekelhet-e minket mindez? A rabságot szenvedő, a francia kegydíjon tengődő, idegen földben pihenő magyar költő emlékezete mehat-e ma?

Nem merjük azt mondani, hogy közömbös dolog, pedig hej minő sokról meg tudott ez a nemzet feledkezni egy rövid emberöltő alatt is.

A Bacsányi sirjához nem zarándokol el nemzete, költeményeit nem ismerik. Csak azok tűnődnek el szomorú sorsán, akik tanulmányaik közben reá bukkannak a rabköltő gyönyörű panaszos dalaira. És azoknak úgy tetszik, mintha a linczi sírban elporladt magyar költő nagyobb elismerést érdemelt volna nemzetétől!...

A „HAZA BÖLCSE”.

I.

A magyar nemzet történetében arról szoktak a leglelkesebben írni, aki személyes bátorságával és vitézségével a harc mezején tüntette ki magát.

Egy-egy vár ostroma dicsőítő költeményeknek, magasztaló szónoklatoknak a tárgya, s késő nemzedék emlegeti vitéz őseinket.

A kard hőroszainak ott van helye a nemzet pantheonában. De hát azok, kik egész életükben a hazát szolgálták, vigasztalói voltak a nemzetnek a megpróbáltatás legnehezebb napjaiban, tanácsadói a válságok között: vajjon nem illeti meg őket is a magasztaló ének, az utódok hálás megemlékezése?

Még jobban, mint a véres diadalmak hőseit, mert nekik életükben nem mindig jut ki a nyilvános ünnepeletetésből, s valóképpen csak akkor tudják tetteiket mérlegelni, mikor már porladoznak.

Egyet-mást el szeretnék mondani *Deák Ferenc*-ről nektek, magyar ifjúság, mert a ti szivetek lehet legméltóbb kerete a „haza bölcsé” áldott nevének.

Ó hadd foglalja be minden magyar ifjúnak a szive, s őrizze meg tisztán, kegyelettel.

Idézzé fel minél gyakrabban, s tekintse a polgári erények legnemesebb példájának.

Igazság vezeti tollamat, szeretet tölti el a szivemet, midőn írom, a mi következik Deák Ferencről, a haza bölcséről...

*

Zalamegye tisztelt követe, Deák Antal, e szavakkal ment haza Pozsonyból 1832-ben:

- Én többé nem jövök közétek, de küldök magam helyett egy fiatal embert, kinek a kis ujjában több ész van, mint egész magamban.

És felküldte unokaöcscsét Deák Ferenczet.

Akkor tájban nem ismerte őt még az ország, de jól ismerte Zalamegye... A megyegyűléseken sok híres szónok termett akkor is, az előtt is, a fiatal tehetségeknek az volt a szónoki iskolája. Minden valamire való nemes ember próbára tette szónoki rátermettségét, s mielőtt az országgyűlésre küldték volna követül, a megyében már ismerték.

Deák Ferenc sem külsejével, sem viselkedésével nem tűnt fel. Az értelmes arcú, komoly ifjút csak akkor kezdték figyelmükre méltatni, midőn egy-két országos ügyben felemelte a szavát.

Henye cifraságot, szópufogatást, színes frázist, mely hasonlatos a szappanbuborékhoz, de éppen olyan üres is: nem találtak a beszédében, hanem annál több tartalmat, rengeteg törvény-és jogismeretet és olyan ítélő képességet, melyhez fogható abban az időben nem akadt.

Ő nem hivalkodott soha, nem kínálta magát, nem kellemeztette, hogy népszerűvé váljék.

Felszólalt akkor, mikor felszólalása szükségessé vált, s elmondotta azt, a mire a legégetőbb szükség volt.

Igy aztán Zalamegye ifjú követe a szó szoros értelmében nélkülözhetetlenné vált a magyar országgyűlésen.

Mindez egy néhány évnek a munkája volt. Észre sem vették, hogy és mint történt, hát Deák Ferenc nevét szárnyára kapta a hír, a reform-párt vezérének vallották.

Az újítások embere volt, Széchenyi hazafias munkásságának egyik legbuzgóbb tisztelője, s hathatós elősegítője.

Mikor Kossuth Lajos 1847-ben megfogalmazta a reform-párt programját az ő páratlanul ékes tollával és izgató lelkesedésével, a párt odaadta Deák Ferencnek, hogy simítson rajta.

A bölcshez fordultak, aki soha egy szót sem mond ki a nélkül, hogy meg nem fontolná; s a mit egyszer kimond, azon nem változtat egy vonást sem.

*

A márciusi napok izgalma lázba hozta az egész nemzetet. A vér nélküli szabadság, melyet a nemzet a körülmények kényszerítő befolyása következtében kivívott: örömmel töltötték el Deák Ferencet is.

Soha egy pillanatra sem irigyelte Kossuth Lajost azért a példátlan népszerűségért, melyre egy esztendő alatt jutott. Elismerte nagy talentumát, hatása alatt állott ragyogó ékesszólásának s az első felelős magyar miniszteriumban készséggel vállalta el az igazságügyi tárcát.

A história elmondja, hogy minő rövid életű volt ez a miniszterium, s mily hirtelen fordult balra az ország állapota, milyen váratlanul semmisültek meg a szép remények.

A horvát lázadás, a nemzetiségek mozgalma, a bécsi törekvések mind arra irányultak, hogy a régi állapotok térjenek vissza, s a dédelgetett reformokat jobb időkre halaszszák.

Deák Ferenc nem osztozott a nagy Széchenyi abbeli felfogásában, hogy mindezt Kossuth Lajos vezércikkei, szónoklatai csinálják. Az események sodró árjának nem vezére, csak úszója az egyén, ahogyan valaki fölül kerekedik az áron, megy vele, de vissza nem tartóztathatja.

A forradalmat sem csinálni, sem feltartóztatni nem lehetett. A nemzet béketűrésének fonala megszakadt... a következményekért egy embert felelőssé tenni nem lehet.

Deák Ferenc a béke hive volt.

Sok reménye nem lehetett, hogy a végletekig kiélezett ellentéteket higgadt tanácskozással, alkudozásokkal ki lehet egyenlíteni.

Mindegy, az utolsó próbát is meg akarta tenni párthiveivel, hogy lelkiismerete nyugodt legyen.

A Windischgrätz herceghez küldött békekövetség tagjai a következők voltak: *Batthyány Lajos* gróf, *Deák Ferenc*, *Majláth György*, *Lonovics József* és *Mailáth Antal*.

Hogy a dölgyös hadvezér miképpen fogadta a magyar országgyűlés küldöttségét, azt Deák Ferenc beszélte el úgy, amint következik:

- Megjelenvén Windischgrätz előtt, Mailáth György volt a szónokunk. „Mint a magyar országgyűlés küldöttei jöttünk - úgymond - hercegségedhez.”

Windischgrätz indulatosan kiáltá közbe: magyar országgyűlés nincs, rég feloszlatta ő felsége.

Az országbíró nem jött zavarba, hanem folytatólag előadá, hogy a nemzet kész elfogadható feltételek mellett felhagyni a védelmi harccal.

- Unbedingte Unterwerfung! - kiáltá lakonikus rövidséggel a herceg, s még hozzá tette, hogy a többi ő felsége kegyelmétől függ.

- Ha küldetésünknek itt nem lenne eredménye - mondá folytatólag az országbíró - utasításunk: tovább, egyenesen ő felségéhez menni a nemzet kérésével.

Windischgrätz erre határozottsággal kijelenté, hogy ő felsége „nem fogadja, s nem is szabad elfogadnia a küldöttséget.”

A békekövetség tehát hasztalan volt. Deák Ferenc negyednap visszatért Pestre. Batthyány Lajost még az nap elfogták a Károlyi palotában, de Deákot nem merték bántani.

A harc pedig folyt tovább... dicsőséggel és gyászszal... Deák Ferenc nem termett harcra. Várta aggodó szívvel, megújuló reménnyel a nemzet ügyének jobbra fordulását.

II.

Minő változó érzéssel olvasták Pesten a háborúról szóló híreket, kiáltványokat! A móri csata-vesztés kétségbeejtette, a szolnoki fényes diadal büszke reménnyel töltötte el a sziveket... Bem apó csodatettei Erdélyben, Petőfi riadó harci dalai feltüzelték az izgatott nemzetet...

Budavárán az osztrák zászló, Pesten a győztes Windischgrätz vasas németei, az önkényuralom, egy-két kiváló embernek elfogatása, az országgyűlésnek Pestről Debrecenbe való átköltözködése... a bizonytalan jövő: mindez hullámoztatta a kedélyeket.

Mert nemcsak azoknak a kebelében dobogott a hazaszeretet lángja, kik ott hagyva családjukat, békességes foglalkozásukat, siettek a táborba, kardot ragadtak s dacolva az iszonyú kemény tél fagyával, szolgálták a közügyet; nem, együtt szenvedtek velök az otthon maradtak is.

Ha egy-egy ujonc honvéd-csapat elindult a táborba, áldó szavakkal eresztették útnak, elhalmozták őket minden földi jóval, a haza dicső katonáinak nézték, magasztalták őket, győzelemért imádkoztak az istenhez.

Ha pedig sebesülteket szállítottak a kocsik, megnyílt előttük minden ajtó: a pór kunyhója és a főurak fényes palotája. Gyöngéd, finom kezek tették a sajgó sebekre a kötést, igazították meg a szenvedők feje alatt a vánkost.

A Szeretet istene gyönyörködve nézett le a magyar nemzetre e válságos napokban, ime a szenvedésben ismét egyesültek azok, kik a szerencsében oly gyakran egyenetlenkedének.

Vajjon a haza bölcse reménykedett-e? Hitte-e, hogy a Kossuth gyűjtő szavaira föltámadott nép leveri a szabadság ellenségeit, s megveti szilárd alapját az új Magyarországnak? Egyetértett-e a debreceni országgyűlés amaz emlékezetes április 14-diki határozatával, hogy a nemzet elszakad a Habsburg-dynasztiától?

Nem. Láta ugyan a helyzet kétségbeesett voltát, megértette az elkeseredett nemzet lelki állapotát, de a jövőt komornak látta.

A „haza bölcse”, a minap még igazságügyminiszter, a törvénynek lábbal való tiprását fájlalta. Idegen volt elméje az exaltáció kapkodásától, s a megbontott rend gyászos következményeit előre látta lelke szemeivel.

De azt is tudta, vallotta, hogy bármiként végződjék is, a nemzet halálával nem végződhetik. Szent volt ez az ő meggyőződése, mert tudta, hogy Magyarországnak igaza van, s az elnyomott igazság előbb-utóbb fölemeli szavát, s azt meg kell hallgatnia az egész világnak.

„Nemzetek lesznek és nemzetek vesznek,” de el csak az olyan nemzet pusztulhat, melynek joga nincsen az életre, a mely élni nem tud. Magyarország megmutatta, hogy századokon át ezer viszontagság között, halálos veszedelmek kórságos álmából fel-felriadva, istenadta életerejére támaszkodva megmaradt.

Bármint végződjen is a szabadság önvédelmi harca, a jövő miatt kétségbeesni nem szabad.

A Gondviselés istene örködik a nemzet felett!

*

Aztán, mikor az osztrák császár hadai kimerültek, mikor Erdélyből Bem kiszorította a császáriakat, mikor Görgei, Damjanics, Guyon, egymás után aratták a legfényesebb diadalokat: bejött az *orosz*.

A katasztrófának be kellett következnie.

Könnyű dolog a multa csak visszatekintő, de a multban nem élt embereknek ítéletet hoznia, irván vagy beszélvén azokról az időkről... be könnyű tanácsot adni: „ezt vagy azt kellett volna tenni, s bizonyosan leverik az oroszokat is”... „Itt kellett volna az összes haderőt összepontosítani, a döntő ütközettől nem kellett volna visszariadni”... s több efféle megjegyzés...

Dicsőséges végre nem számíthattak, s hogy olyan gyászos vége lőn: nem nekik róható fel bűnül.

A világosi fegyverletétel... az aradi vértanuk sorsa... a hazátlan bujdosók siralmas zarándoklása csak kezdete volt a tizenhét évig tartott nagy szenvedésnek, mely a nemzetre várt.

Kossuth Lajos Törökországba menekült, idegen földre bujdosnak mindazok, akik e lázas időkben akár karddal, akár tollal szolgálták a nemzet ügyét.

Ó de azért még mindig sokan maradtak itthon. Megtettek velők a pesti „Újépület” börtönei, kifárasztották a német auditorokat a halálos ítéletekben, adtak elég dolgot a vérengző Haynaunak...

Mindennap új áldozat... kötél... fegyver!... Dísztelen temetése azoknak, kiknek egyedüli bűne a hazaszeretet volt.

Komor ez a kép, az idők feledésének kívánatos fátyola oly nehezen borul rá. Valahányszor szóba kerül, mintha égő sebet szakítanánk fel, melyből pirosan buzog a vér...

A hadi törvényszékek serényen működtek az országban, az ausztriai, csehországi várbörtönök cellái mind megteltek, s azoknak a nevé, kiknek sikerült még ideje korán megmenekülniök, kiirták az Újépület előtt felállított fekete táblára.

Felakasztották őket „in effigie.”

Temetői csend volt az országban. Zsandárok cirkáltak az utcákon, gyanus embereket kerestek, s mihelyt magyar nótát hallottak valamely házból, kinyitatták azt a „császár nevében”, s a rebellis csendháborítókat láncra verve kísérték a komiszárius elé.

Bűnös cselekedetnek tekintették azt is, ha valaki tollas, pörge kalapot tett a fejére, le kellett nyomban venni, különben meggyült a baja a zsandárokkal.

Nem volt megyei élet, országgyűlés, szolgabíró, alispán... alkotmányról még csak álmodni sem lehetett.

Megtelt Magyarország gyülevész német, cseh és morva beamterrel, akik egy árva szót sem értettek a nyelvünkön, azok voltak a közigazgatók, igazságszolgáltatók, azok szedték be az adót - a „császár nevében”.

Soha olyan „provinciája” nem volt Ausztriának Magyarországra, mint most.

A bécsi kormány azt hitte:

No most már nyugton lehetünk ettől a rebellis nációtól, reá tettük lábunkat a fejére, nem telik el néhány esztendő, s még a legnyakasabbak is beadják a derekukat. Elfelejtik az izgágaságot, megtanulnak németül, elvetik a magyar köntöst, s avatag lomoknak tekintik a törvényeket, melyekért századokon át nyugtalanították a „birodalom” békességét.

És valóban úgy tetszik, hogy az a halál, melyet a „Szózat” hatalmas költője megjósolt, bekövetkezék, csakhogy „a sírt, hol nemzet sülyed el” nem vették népek körül, s az ember millióinak szemében nem ült gyászköny.

Európa nem emelte fel szavát.

Hiába reménykedett Kossuth, s a vele bujdosó emigránsok, részvételre találtak ugyan Franciaországban, Angliában s a szabad Amerika polgárai között, de segítő kézre nem.

Nem volt nemzet, mely beleártotta volna magát ebbe a gyászos ügybe. Nem értették meg, vagy nem is akarták megérteni, hogy minő tulajdonképpen a viszony a Habsburg-dinasztia és Magyarország között. Hogy a magyar szabadságharc nem lázadás volt az uralkodó ellen, hanem szükség parancsolta önvédelme a szabadságára mindenha féltékeny magyar nemzetnek.

De ott állott a nemzetnek tanuságul a mult. Hova eddig hivalkodó elmével pillantottak vissza, s az ősi dicsőség napsugarában sütkéreztek; most visszatekintettek az elmúlt szenvedések napjaira, s igyekeztek abból okulást meríteni.

Mikor Buda visszavétele után Lipót király tanácsadói megfosztották hazánkat az alkotmányától, s elküldötték hozzánk Ampringen Gáspár császári tábornokot, hogy diktátori hatalommal kormányozza, mint egy meghódított tartományt: a tábornok egy év múlva visszament Bécsbe, s azt mondta Lobkovicz hercegnek, a mindenható miniszternek, hogy Magyarországgal ilyen módon nem lehet boldogulni.

És vissza kellett állítani az alkotmányt.

Mikor II. József, kit a magyar história törvényes királyul nem említ, eltörülte önkényesen az alkotmányt, s Magyarországot felosztotta kerületekre, s császári biztosokat állított a kerületek élére, kik a Bécsből jövő rendeletek alapján akarták hazánk ügyeit szabályozni: Magyarország rendei egy akarattal tiltakoztak ellene, s a nemzet szívós akaratán megtört a császári önkény.

II. József a halálos ágyán vonta vissza alkotmányellenes intézkedéseit.

Hazánk ezeréves önállóságának biztosítéka nem csupán a magyar nemzet hősiessége volt, hanem az ősi alkotmányhoz való törhetetlen ragaszkodás is.

Ez a nagy tanuság éltette a nemzetet az elnyomatás szomorú napjaiban.

A remény és bizalom erős vára volt ez, melynek megdönthetetlen alapját a törvény és igazság képezték.

III.

Azt a hatalomnak tényleges gyakorlóit csakhamar belátták, hogy önkényes, katonauralommal sokáig nem zsarnokoskodhatnak.

A nemzet némán, panasz nélkül tűrte sorsát. Talán sohasem volt oly nagy ez a nemzet, még a cselekvés lázas napjaiban sem, mint most, a méltatlan sérelmek méltóságos elviselésében.

A mi erőt adott a szomorú napok dicső vértanuinak arra, hogy a bakó szeme közé nézzenek, s kegyelmet ne kérjenek a „bresciai hóhér” embereitől, az a szent igazság és tiszta lelkiismeret, adott erőt a szenvedő nemzetnek is.

Türt és várt.

Évek teltek el. Nincs toll, mely leírhatná, hogy minő keserűség halmozódott össze ez alatt a magyarok szívében! Mert az olyan fájdalom, mely megnyilatkozhatik könyben, panaszban, átokban, vagy a kétségbeesés kiáltásában: némileg enyhül... az elfojtott fájdalom könnyei visszahullanak a szívbe, s mindenik csepp égető méregként hat.

Az elnyomatás nagy költőjének. Tompa Mihálynak a szavai szerint:

„A sebzett vad a rengetegben
Kínjának hangot ad,
Magát az elnyomott magyarnak
Kisírni sem szabad”...

De hátha egyszer lepattan a kézről a bilincs, ha a torkot fojtogató izmok elernyednek, s a szenvedés ónsúlya lehull a kebelről, ha majd szólhat az évekig önmagát emésztő... Mi lesz akkor?

Ha a zsarnoki hatalom megijed önmagától, s a lába alatt ingó talaj kényszeríti, hogy szóba álljon a vérig sértett, agyongyötört nemzettel... Mi lesz akkor?...

A gondviselő isten örködött a nemzet felett.

Ha adott apostolt a magyarnak, ki felrázza álmából, s jövője megteremtésére buzdítsa a lelki dermedtség korában - Széchenyi Istvánt;

Ha támasztott lángszavú szónokot, ki a márciusi nagy napokban, s az önvédelmi harcban milliók szívét felgyújtotta - Kossuth Lajost;

Nem feledkezett el róla most sem. Ott volt a szenvedés napjaiban, a majdan feltornyosuló szenvedélyek bölcs mérséklője s az alkotmány rendíthetetlen őre gyanánt - Deák Ferenc.

IV.

Deák Ferencet nem háborgatták sem Pesten, sem zalamegyei birtokán Haynau poroszlói.

Ő volt a reformidők vezérszereplői közül az egyetlen, kibe bele nem köthettek.

Deák Ferenc politikai egyénisége fölötté állott minden gyanunak.

Nem lévén nyilvános élet, sem megye, sem országgyűlés, eleinte csak abban a szűk körben, melyben visszavonultan élt, hallhatták vigasztaló, biztató szavait.

A nagy államférfiú mélyére látott az eseményeknek. A Bach-kormány oktalansága teljesen ártatlannak látszott előtte. Fonák, ügyetlen és tapintatlan, mely önmagát buktatja meg nem-sokára.

Erre a Bach-kormányra vonatkozólag mondá ama híres ítéletét, hogy hasonló a rosszul begombolt kabáthoz, midőn valaki egy gombot kifelejt, s csak a végén veszi észre, hogy nincs rendben a dolog.

- Hogy mit csináljanak?

- Ki kell újra gombolni - felelé a bölcs - s újra kezdeni, vagy le kell vágni a gombokat.

A Bach-kormányt megreparálni nem lehet - el kell dobni...

A bölcs így vigasztalta a hozzá fordulókat:

- A nemzetnek túrnia és várnia kell még; nem külső hatalom fegyveres keze fog rajtunk segíteni, hanem a törvény igazsága, melyet karddal, fegyverrel megsemmisíteni nem lehet. A kormány órái meg vannak számlálva, s ha újabb, hasonló szellemű kormány lép helyébe, azt is megbuktatja a maga élıhetetlensége. Az uralkodónak elıbb-utóbb be kell látnia, hogy nekünk van igazunk, s akié az igazság, azé a gyózelem. Csak várjunk!... Nehéz a várás, még nehezebb a szenvedés, de a szebb jövı megérdemli.

Hány türelmetlen elme lázadt fel ily bölcs szavak ellen!... Az ingerültség és keserőség szavai azonban csak rontani tudnak, de építeni nem.

Aki egy nemzet sorsát hordozza szıvén, annak nem szabad csak szıvének ostromló szavára hallgatnia, mert a szív, fıleg ha tele van szenvedéssel, nagyon rossz tanácsadó.

Soha becsületesebb tanácsadója egy nemzetnek sem volt, mint Deák Ferenc a magyarnak.

Ausztria az ötvenes évek végén elkeseredett harcokat folytatott olaszországi birtokaiért. A százados iga alól akartak megszabadulni az olaszok, s egységes olasz királyság megalapításáról álmodoztak.

A függetlenségért lelkesülı olaszok fegyvere 1859-ben fényes diadalokat aratott az osztrákok felett.

Ebben is tanúság rejlett reánk, s az elnyomó hatalomra nézve. Mi azt tanulhattuk belıle, hogy a szabadságra született nemzet le ne mondjon semmi erıszak nyomása alatt a szabadságról; az elnyomó hatalom emberei pedig azt tanulhatták belıle, hogy a fegyver és zsarnoki hatalom nem lehet valamely birodalom alapja.

Tíz esztendőnél több telt el a világoosi fegyverletétel óta, s vajjon mit értek el nálunk a beamterek?

Megszilárdult-e a hatalom a leigázott provinciában? Hozzá simult-e a nemzet a hatalom gyakorlóihoz?... Támadt-e a nemzet kebelében egy párt, mely azt vallotta volna:

- Meg vagyunk elégedve, s kívánjuk, hogy továbbra is így legyen; nem kell szabadság, nem kell alkotmány... ime gyermekeink a cseh és német professzorok alatt pompásan tanulnak, mire felserdülnek, tudni sem akarnak a magyar nyelvrıl...

Szó sincs róla.

Bach kormánya megbukott, hogy helyet adjon Schmerlingnek. Ez majd lépre csalja a nemzetet, megpuhítja, odaédesíti az „össz-birodalom” eszméjéhez a rebellis provinciát.

Majd olyan kívánatos izú ételt talál fel, melyre reáragadnak, mint a lépre... s aztán szent lesz a békekesség.

Nosza kiadták a „februári pátenis”-et, s összehívták az országgyűlést, hogy hamarosan fogadja el.

Ez volt az első lépés a nemzettel való kibékülésre.

Ekkor már Deák Ferenc felköltözött Pestre. Ott lakott az „Angol királyné” fogadó két szobájában, mely azóta történeti nevezetességüvé vált.

Ebben a két igénytelen szobában döntöttek Magyarország sorsa felett. Itt látogatták meg a „haza bölcsé”-t a közélet legkiválóbb emberei, itt kérték tanácsát... Amint Kossuth ajkán függött a nemzet a lelkesedés óráiban, úgy Deáktól várták a remény sugarát a kétségbeesésben.

És Deák Ferenc polgári nagysága a maga szeplıtelen tisztaságában csak most kezdett tündökleni.

Nem lakott ő fényes palotában, nem vették körül testőrök, nem kellett a látogatónak órák hosszáig várakoznia az előszobájában, míg a titkár följegyzi nevét, bejelenti és bevezeti... nem, Deák Ferenc egyszerű polgár maradt, mindvégig, egyszerű és nemes, emberszerető és igazságos.

Kora nagy férfainak mindenikét túlszárnyalja az ő határtalan egyszerűségével és nyájasságával.

De hát hadd lássuk, mi is volt a februári pátens, melyet a nemzetnek kínált a bécsi kormány?

Ebben a pátensben az uralkodó megkínálta ingyen való jóakaratóból egy *ujjonnan csinált alkotmány*nyal. Megengedte Magyarországnak (Erdélyről és Horvátországról persze nem is volt benne szó, mintha nem lettek volna Magyarországnak kiegészítő részei), hogy követeket küldjön a birodalmi gyűlésre, éppen úgy, mint az osztrák provinciák szoktak, azonkívül legyen külön országgyűlése, jobban mondva *tartománygyűlése*, gondoskodjék a közigazgatásról és igazságszolgáltatásról a birodalmi törvények szerint...

Szóval, Magyarország ismerje el az országgyűlésen, hogy az ausztriai császárságnak egyik része, alárendelt provinciája.

Haj, minő felzúdulás volt erre a magyar országgyűlésen! Tizenkét évnek a keserősége tört ki féktelenül a szivekből. A méltatlanul szenvedett sérelmek orvoslását követelték, mielőtt érdemleges tanácskozáshoz fognának.

- Elégtételt a nemzetnek!

Pártok keletkeztek, s az izgatott hangulat a lassankint eszmélni kezdő nemzetet is megszál-lotta.

Abban megegyeztek mindannyian, hogy a pátens a magyar nemzetnek nem kell, mert az nem volna egyéb, mint a magyar alkotmány kigúnyolása, a sok százados mult örökségének önkényt való eldobása.

Az egyik párt azt vallotta, hogy a nemzetnek kötelessége *határozat* alakjában felelni a pátens-re, azt méltósággal teljesen visszautasítani, s követelni az uralkodó hatalomtól, hogy a 48-diki alkotmányt egész épségében állítsák vissza.

Ennek a *határozati pártnak* Teleki László gróf volt a vezére.

A másik, még pedig a nagyobb párt, azt kívánta, hogy a magyar országgyűlés *feliratot* intézzen az uralkodóhoz, s a törvény és igazság alapján kérje a sérelmek megszüntetését, az alkotmány visszaállítását és a békeséges kiegyezést az uralkodóház és nemzet között.

Ennek a *felirati pártnak* Deák Ferenc volt a vezére. A szenvedélyesebbek *manifestumot* és *ultimátumot* emlegettek, a minőkkel a győzők szoktak a legyőzöttekhez szólni. Válságos, nehéz pillanat volt ez a nemzet életében. A „haza bölcsé”-nek ekkor kellett tudása legjavával, bölcsesége mindenható hatalmával egységessé tenni a nemzet akaratát, hogy üdvösséges fogamatja legyen a kibékülés felé tett első lépésnek.

Ekkor írta meg híres-nevezetes *felirati javaslat*-át. Ezt a nevezetes okiratot minden művelt magyar embernek kell ismernie, mert soha bölcsőbb, világosabb, egyszerűbb leírását nem olvashatja Magyarország jogtörténetének, s annak az alkotmánynak, mely nélkül a szabad és független Magyarország el sem képzelhető.

S milyen méltóság, igazság, bölcsesség szólal meg benne! Mikor velősen elmondja, hogy minő tenger-szenvedés jutott ki méltatlan osztályrészü a nemzetnek a lefolyt tizenkét esztendő alatt, de hozzá teszi bölcs mérséklettel, hogy nem ezeknek az áldatlan felhánytorgatása a

nemzet célja... hadd legyen a múlt eltemetve a jövő kedvéért, hiszen azt, ami megtörtént, meg nem törtéنتé tenni úgy sem lehet.

Aztán a történelem kapcsán kimutatja megdönthetetlenül, hogy Magyarországnak századokon át meg volt az alkotmánya, s azt a Habsburg-házból származó uralkodók egytől-egyig elismerték, mind benne van a törvénycikkekben, melyeket a nemzet és az uralkodók közös akarattal hoztak, s egymást hittel lekötötték arra, hogy meg fogják tartani.

A nemzet soha egy percre sem szegte meg esküjét, mindig hű volt az uralkodó házhoz; az alkotmányt eltörölni joga nem volt az uralkodónak, új, adott alkotmányra pedig szüksége nincsen a nemzetnek, mert Magyarország minden időben független volt az osztrák örökös tartományoktól, meg voltak saját törvényei, külön országgyűlése, az ausztriai császárság provinciáihoz tehát sem eddig semmi köze nem volt, sem ezután nem lehet.

Gyönyörűen elmondja benne a bölcs államférfiú, hogy Magyarország alkotmányos polgárai mind egyenlők jogban, s a nemzetiségek jogos kívánságait is hajlandók teljesíteni, s nem rójják fel bűnül a multat.

Aztán szól még az uralkodó eszéhez és szívéhez. Az emberi bölcsesség arany ígéi, melyek azóta közkincsekké váltak...

Ki nem ismeri e mondását:

„Az uralkodás végcélja nem lehet a hatalom nagysága; a hatalom csak eszköz, végcél a népek boldogítása”...

A magyar országgyűlés hallgatott Deák Ferenc szavaira, a felirati párt győzött, s evvel meg volt törve a kiegyezés nehéz útja.

A letiport nemzet méltósággal és páratlan bölcseséggel adta meg a feleletet a pátensre.

Akkor még nem akarták megérteni.

A felirat hangját Bécsben önérzetesnek találták, több alázatosságot vártak és a 48-diki alkotmány emlegetése sehogy sem fért a fejökbe.

De a nemzet megmaradt tántoríthatatlanul ezen az állásponton.

Ez volt az igazság, ennek előbb-utóbb győznie kellett.

Várniok kellett - tehát vártak.

V.

Vajjon szükség volt-e Deák Ferenc bölcs mérsékletére? Nem lett volna-e helyesebb, ha a felirat határozottabb, követelő hangon szól, ha erőteljesebben nyilatkozik meg abban a nemzet méltatlankodása?

A következmények megmutatták, hogy nem a szenvedélyes hazafiaknak, hanem a „haza bölcsé”-nek volt igaza.

Mert lám, a felirat még ebben az alakjában sem tetszett akkor még a hatalom tényleges gyakorlóinak, s ki tudja mennyi időre szakította volna meg a kiegyezési tárgyalásokat, pedig a helyzet türehtelen voltát belátták a hazafiak, s a kiben csak némi megfontolás és államférfiui belátás volt, tudta, hogy Magyarország sorsa nem csak a szerződések, hanem a létfentartás kapcsával is oda van kötve a Habsburg-dinasztiához.

Ettől elszakadni, s bizonytalan jövőnek kitenni, nagyon veszélyes, sőt oktalan vakmerőség lett volna.

Vagy amint Deák Ferenc a felirati javaslatban megírta: „Kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad.”

„Óvatosság, mérséklet és kitartás.”

E három jelszó vala kiírva a „haza bölcsé”-nek zászlajára. Evvel kezdette meg alkotmányunk visszavívásának a harcát, mely vérbe nem került, s mégis igazságot szolgáltatott a nemzetnek.

Az első sikertelen kísérlet után az ausztriai császárságot újabb megpróbáltatások látogatták meg.

A Schmerling-miniszterium ide-oda kapkodott, éppen oly gyámoltan volt, mint a Bach-féle, s a mi ügyünk kezdett mind jobban állani.

Ekkor történt, hogy valami Lustkandl nevű bécsi jogtudós könyvet irt a kormány megbízásából a magyar alkotmányról, s váltig igyekezett fejtegetni, hogy a mit a nemzet követel, az nem igazságos, hogy Magyarországnak külön, önálló alkotmányra nincs joga...

A tudós német egészen hamis színben tüntette fel a magyar alkotmányt, s lépten-nyomon elárulta munkájában, hogy tájékozatlan a magyar közjogban, vagy szándékosan igyekszik elferdíteni.

Erre aztán Deák Ferenc újra kezébe vette az ő hatalmas tollát, s egyetlen egy cikkben, melynek szerényen ezt a címet adta „Észrevételek Lustkandl könyvére”... úgy agyonzúzta, úgy kiforgatta minden állításából, hogy nem maradt egyetlen állítása sem, mely megállotta volna helyét.

Deák Ferenc rengeteg törvénytudása, boncoló esze és bámulatosan mélyre ható ítélete nyilatkozott meg ekkor is a legfényesebben.

Mikor aztán elérkezettnek látta az időt, akkor a híres „Pesti Napló” című politikai napi lapban, melyet a lángelméjű Kemény Zsigmond báró szerkesztett, irt egy nyílt levelet a nemzet nevében az uralkodóhoz.

1865. húsvét táján történt, s azért általánosan e címen ismerik „húsvéti cikk”.

Leplezetlen őszinteséggel feltárta a helyzetet, elmondta benne, hogy az uralkodót tanácsadói mennyire félrevezették, s hamis színben tüntették fel a nemzetet, mely korántsem kíván egyebet, mint az igazságot, mint amire több százados joga van.

Hadd lássa a felséges uralkodó tisztán a viszonyokat, ismerje meg az ügyek való állását, s nyujtsa békülő jobbát annak a nemzetnek, mely mindenha hű és igaz alattvalója volt a koronás királynak, s kinek mindig bűnül rótták fel a király tanácsadói, ha ragaszkodott alkotmányához...

Gyönyörűséges egy cikk ez. Nemzetünk történetében fölér egy-egy nagyhatású és következményeiben fontos országgyűléssel.

Sok vaskos könyvet, melyben tudás és bölcsesség nyilatkozik, elfeledünk, de ezt a cikket elfelednünk nem szabad, ezt elfeledni nem fogjuk.

Ez a cikk nyitotta meg előttünk az uralkodó szívét, ez volt megindítója a komolyabb tanácskozásoknak, a végérvényes kiegyezésnek.

Csaknem két teljes évig eltartott még az egyezkedés, a nemzet és uralkodója között a kibékülés.

Ó, ezek már örvedetesebb idők voltak. Derült felettünk az ég... kezdett visszatérni szívünkbe a békesség.

A tizenhét évig tartó rabság bilincsei széttöredezték, s egyenként hullottak le a nemzet testéről...

Kitakarodott hazánkból a söpredék, gyülevész nép, mely az elnyomatás korában uraskodott felettünk, nem volt már bűn a magyar köntös, a magyar szó, a magyar érzés, a költők, kiket eddig egy-egy hazafias költeményért üldözőbe vettek, fogságba vetettek, s tollukat béklyóval nyugózták le, irhattak szabadon, hogy a nemzetet megörvendeztessék...

Az iskolákban eddig német volt a tanítás nyelve, s csak mellékes tantárgy a magyar... most visszamentek Cseh-, Bajor- és Németországba a német professzorok, avagy itt maradtak tovább is nálunk, ha szívök a hosszú időn át hozzánk édesedett, s megtanultak magyarul, hogy ezentúl a nemzet nyelvén oktassák a magyar ifjúságot.

Új... örvedetes élet kezdődött.

Ime, az uralkodó szavára megnyitlak a börtönök, újra szabad levegőt szívhattak a politikai rabok, amnesztia várt azokra, kik hazátlanul bujdoslak idegen földön. Akik évekil nem látták egymást, újra találkoztak, s a viszontlátás öröme a mult sok szenvedését megédesítette.

A szenvedő nemzet látása megtölti az ember szívét kimondhatatlan fájdalommal, főleg ha tudjuk, hogy méltatlanul szenved; ó, de egy nemzet örömeének a látása, meglágyítja a legzordonabb szívet is, fogékonynya teszi a megbocsátásra... a feledésre...

És ezt az örömet a magyar nemzet legnagyobbbrészt Deák Ferencnek köszönhetette.

VI.

Az 1867. év június 8-diki koronázás örömnünnepét mesének tartanók, ha édes valóság nem tanuskodnék mellette.

Az igazság diadala volt az.

A magyar történelem egyik legfényesebb lapját tölti be. Tanuságnak is magasztos, mert azt tanulja meg belőle a késő nemzedék, hogy az alkotmányához törhetetlenül ragaszkodó nemzet nem pusztulhat el; csak úgy boldog valamely ország, ha a nemzet szive együtt ver a népét megértő és szerető király szívével.

Úgy szokás az, hogy a nevezetes mozzanatok vezérférfiait a nemzet hálája, a király kegye felmagasztalja.

Lám, manapság egy-egy király-látogatás, vagy egyéb nemzeti ünnepszég alkalmával egész rakás kitüntetés: cim, rendjel, előléptetés vár azokra, kik valamelyes mód résztvettek a munkában, akiknek érdemük van.

A közélet jelesei, még a szerényebbek is, szivesen fogadják a polgári erények méltó megjutalmazását.

Vajjon Deák Ferencnek minő kitüntetés jutott osztályrészeül?...

A magyar miniszterium elnöke lett, vagy tárcát ajánlottak fel neki abban a miniszteriumban?... Rendjelt tűztek a mellére? Címmel örvedeztették meg?...

Nem... nem. A miniszterium elnökségére Deák Ferenc a fiatal, nagyeszű Andrassy Gyula grófot ajánlotta, ő maga tekintettel hajlott korára nem vállalt el tárcát.

Neki nem kellett rendjel és nem kellett cím. Nem kellett semmi a világon.

A magyar király szegény volt ahhoz, hogy ezt az egyszerű polgárt megjutalmazza.

Csak egy jutalmat fogadott el: a koronás király *bizalmát*.

És a nemzet?

A nemzet is megjutalmazta őt avval, a mit Deák Ferenc a legnagyobb jutalomnak tartott: *szeretetével*.

Az „öreg úr”-nak nem kellett több.

Ilyen a valódi polgári nagyság, mely előtt meghajtja térdét az emberi hiúság is a maga nagyra tartott örömeivel.

VII.

Más embert, ha még oly nagy érdemei vannak is, mihelyt a nyilvános élet küzdő homokjáról lelépett... csakhamar elfelednek. Néha elég egy kudarc, hogy fontos szolgálatokat, igazi érdemeket összezsugorítson... Egy-egy kiváló író népszerű alkotásait később írt silányabb termékek értékükben megcsökkentik, avagy újabb tehetségek háttérbe szorítják...

A „haza bölcsé”-t nem érte ez a sors.

Őt elfeledni vagy kisebbnek látni nem tudták akkor sem, mikor már csak az utcán, vagy Ráth Mór könyves boltjában, a városligeti fa alatt a padon, vagy Kecskeméti utcai egyszerű lakásában látták...

Az országgyűlés termében az egykori zalamegyei követ széke üres maradt, üres ma is.

Hányszor fordult a képviselők szeme erre az üres székre, hányszor keresték a „haza bölcsé”-t, ha egy-egy bonyolultabb kérdésben tanácsra volt szükség...

Mintha látnók őt még most is lelkünk szemeivel, amint szobájában ül a diványon, szívja hagyományos kabanosz-szivarát, s elmondja jókedvű anekdotáit.

A táblabíró örök szép típusa... magyar minden ízében... magyar ész... magyar szív... magyar kedély... magyar őszinteség.

„Tekintetes úr,”... aki uramöcsémnek szólítja a fiatalabbat, s tegezi, akit urambátyámnak szólít az ifjabb, s nem tudja, vagy jobban tisztelje-e vagy jobban szeresse...

Nézzétek meg a budapesti nemzeti muzeumban a „Deák-ereklyéket”, a hímezett házisapkát, a csizmát, a sétabotot, a szivart, melyre utoljára rágyujtott, a faragott holmikat, melyek az ő kezének drága munkái, az ódon karosszéket, melyben szundikált... milyen ócskák, milyen egyszerűek... s mi azt oda nem adnók a világ kincseért... mikor mi ezeket a tárgyakat nézzük... a szívünk fölmelegszik, s a szemünk megtelik könnyel...

...Áldott legyen emléked „haza bölcsé”...

*

Látjuk őt az utcán, amint botjára támaszkodva halad... lassan, öregesen.

A járó-kelők tisztelettel kalapot emelnek, amint tovább halad, utána néznek...

Nem kérdezi senki, hogy vajjon ki lehet? Ismerik mind és jól esik, ha kalapot emelhetnek előtte mélységes mély tiszteletök jeléül.

Az apa pedig mennén fiacskájával, leánykájával, már messziről figyelmezteti őket:

- Annak a jó öreg bácsinak köszönjétek szépen, s nézzétek meg őt jól. Ha majd nagyok lesztek, fiaim, majd megtanuljátok az iskolában, hogy ki az a Deák Ferenc.

És az „öreg úr” felül egy társaskocsira. Szóba áll mindenkivel, nyájasan eldiskurálgat, míg kiér a városligetbe.

Meg van már az ő szokott helye a terebélyes fa alatt... jól esik a pihenés...

A nehéz napok elmúltak. A vészterhes felhők kiöntötték mérgeket kebelökből... Sok vér elfolyt... A mitől a „legnagyobb magyar” úgy félt, s amit jósló ajakkal megjövendölt: a forradalom sokat elrombolt, de nem rombolt el mindent... ime a véráztatta föld kivirult; városok épültek fel, Budapest ifjul, szépül, gyarapszik, a béke megtermi a maga áldását.

Eljövend majd új nemzedék, s beszél csodálkozva a nagy, izgalmas időkről, s nagy idők embereiről hoz ítéletet. Összeméri őket egymással, s azon töri az eszét, hogy vajjon közülök melyik volt a nagyobb...

Bohó kérdés...

A ki a közjóért mindenét odaadta, s aki erejétől telhetőleg önzetlenül bármi keveset is tett, az mind derék ember volt, a nevét emlegesse tisztelettel az utókor.

...Annak az öreg úrnak, ki a városliget padján üldögél és erős szemöldöke alól átható szemét az előtte mozgó élet apró-cseprő jelenségeire szegzi: nem volt családjá, egy maga élt - s mégis apjaként tiszteli, szereti a nemzet...

Ó milyen nemes, tiszta és vonzó ez az élet!... Nincs egyetlen egy disszonáns hangja sem, csupa harmónia.

*

És bekövetkezék az alkonyat.

A jó öreg úr behunyta örökre a szemeit. Mig beteg volt, a lapok aggódva irtak naponta betegségéről... Az egész ország leste-várta, hogy mikor fordul jobbra az állapota.

A fővárosban ezren meg ezren tudakozódtak utána, s megkönnyebbülten sóhajtottak fel, ha némi javulásról adtak hirt az orvosok.

1876. január 28-dikán meghalt.

A lapok mind gyászkeretben jelentek meg, minden közleményük a nemzet nagy halottjáról szólt. Ezer apróságot fölelevenítettek életéből, minden érdekes volt, a mi az „öreg úr”-ra vonatkozott.

Az ország halottja volt. Eltemetté az ország oly fényesen, a minő csak királyoknak jut osztályrészeül.

Százezer meg százezer ember tolongott az utcákon. Minden megye, minden város elküldötte koszorúját a ravatalra, elküldötte képviselőjét.

Magyarország nagyasszonya, a felséges királyné elment ravatalához és imádkozott.

Neki mindenki adósa volt, s a mig élt, addig nem róhatták le tartozásukat. Lerótták a sírnál, halála után.

Érdemét örök időkre törvénybe iktatták, sírja fölé mauzóleumot állítottak, s a lánchíd előtt levő téren, a Széchenyi István szobrának átellenében ércszobrot emeltek.

A háladatos nemzet úgy jutalmazza meg a haza bölcsének nagy szolgálatait.

Állítson ennél maradandóbb emléket neki a magyar ifjúság - szívében.

VÉRES NAPOK.

I.

Ennek a történetnek a hőse nem szerepel a históriában. Egyike a szabadságharc névtelen hőseinek, kiket összegyűjtöttek a harc mezején, hogy a hevenyében ásott sír öle ott fogadja be, a hol a golyó leterítette vagy a kozák lándzsa, német dzsida átszúrta.

Avagy talán nem is szabad hősnek tartanom, hiszen csak a szenvedésből vette ki a részét, miglen mód adatott neki arra, hogy kardot kössön oldalára, s menjen a többiekkel hazát védni, szabadságért lelkesedni.

Hány ezer ilyen áldozat volt akkor: annak csak a mindent tudó isten a megmondhatója.

Családok szomorú krónikái tartják fenn emlékezetüket, szájról szájra adván a nemzedékeknek. Az ilyen családi történetkéik értetik meg velünk legjobban, hogy a szabadságharc fényes lapjai mellett véres betűkkel sűrűn tele irt lapok is vannak; hogy a lelkesedés örömrriadalma kétségbeesést, halálhörgést némított el.

*

Erdélyországban a márciusi napok örömmámora nem mindenkit ragadott el.

Sajátságos egy kis ország volt ez. A gubernátus Bécsből kapta a rendeleteket, a szebeni generális parancsolt az országgyűlésnek, a szebeni generálisnak pedig a császáron kívül nem parancsolt senki.

A magyar megyék, a székely székek (akkor tájban így hívták a székely és szász megyéket), még csak örvendettek, hallván minémű örvendetes változások lesznek, ámbátor akadt olyan is, a kinek nem fért a fejébe, hogy a szabad magyart és lófőszékelyt miért akarják ezentul megadóztatni, miért fosztják meg sok százados pálinkafőző jussától, de arra már szivesen reá állottak, hogy ne Bécsnel, hanem Pesttel, Magyarország fővárosával álljanak összeköttetésben.

Bezzeg nem örvendettek a szászok, s nem az oláhok. A szász hozzánk költözése óta megszokta, hogy mindig ahhoz csatlakozott, kit hatalmasnak tudott. Idegen volt a nyelve, idegenek a szokásai, mindakettőhöz nagyon ragaszkodott, de ezeknél még inkább a privilégiumaihoz, s pompásan megművelt földjéhez, jól körülkerített városaihoz.

Az oláh mind jobbágy volt. Nem is csomóban laktak, hanem elszórva mindenfelé Besztercétől le Hátszegig és Szebenig, Zalatnától Háromszékig. Az erdős, sziklás hegyoldalakon, völgyekben, a Maros és Olt mentén kunyhókba húzódva századokon át éltek szűk viszonyaik között, s nem is vágyakoztak többre. Akár magyar, akár oláh volt a földesúr, az ő sorsuk nem változott. A szomorú emlékü Hóra és Kloska-féle berzenkedés óta még jobban elrejtőztek, csak Szebenben, Balásfalván ütötte fel a fejét egy-egy oláh papi ember, avagy ügyvéd, aki aztán gondoskodni akart az egész nemzetről.

Hanem ebben a gondoskodásban aztán nem volt köszönet.

A kolozsvári gyűlésen nagy tüzzel szónokolt ifjabb Wesselényi Miklós, a zsidói báró, a derék erdélyi urak épültek is szavain, fel is lelkesedtek; hanem a szász székek óvatos követői nagyon hidegen fogadták, s aggaskodva fontolgatták, hogy vajjon minő gonosz következményei lehetnek ennek a rend felbolygató újításnak.

Hanem azért az uniót kimondották.

Ez annyit jelentett, hogy Erdély ezentúl Magyarországhoz tartozik éppen úgy, mint János király előtt volt, miglen el nem szakították tőle, s az erdélyi fejedelemséget meg nem alapították - a török szultán tutélája alatt.

Ezen közben Bécsben megkezdődött a titkos munka, melynek célja az volt, hogy az új alkotmányt, melyet a márciusi lázas napok szültek, tönkretegyék, s Magyarországot megint oda sülyeszszék, a hol az előtt volt.

Hadd legyen meg a papiroson az alkotmány, de valóságban maradjon az ausztriai császárság provinciája.

Ó be áldatlan egy munka volt ez.

Beleoltani a szivekbe az elégedetlenséget, pártokra szakítani az ország különféle nyelven beszélő lakóit: hogy lázadjon fel a horvát, a rác, nyugtalankodjék a tót, ragadjon kaszát, fejszét az oláh, s fenje kardját a szász.

Nem kellett egyéb ehhez, mint titkos üzenetek, egy-két bujtogató, s a császári seregnek határtalan közönyössége. Az a nyers tömeg, melynek a vérét az izgató Jellasichok, Hurbánok, Jankuk felforralták, szüklátókörrű, műveletlen csorda volt, melyet csak uszítani kellett hitegető szóval, soha be nem teljesülő ígéretekkel.

Szabadságot emlegettek azoknak, kik a szabadságot fel sem tudták fogni, a szónak való értelmében, hanem értettek alatta féktelenséget, szabad lopást; úgy tüntették fel előttük a magyart, mint sok százados esküdt ellenséget, akit ki kell irtani, s vagonát köz-prédává tenni.

Magyarországon a fellázadt horvátokat a császár kedvelt embere, Jellasich vezette, biztatta fel, csakhogy ott könnyen elbántak velök, szétszórták a garázda tömeget, s visszakergették oda, a honnan összegyűjtötték...

Bezzeg a kis Erdélyben az elszórt magyarság hónapokig ki volt szolgáltatva a legembertele-
nebb ellenségnek. A láng felcsapott, s elpusztította mindazokat, a kik ideje korán el nem menekülhettek.

Vérfagyyláló képek vonulnak el szemeink előtt, olvasván e szomorú időnek történetét... s reá nehezedik szivünkre a nemzetet sujtó régi átok...

Miért, ó miért kellett ennek így történnie? Ez volt-e a nemzet szenvedésének utolsó ürömpohara... s ezt kiürítvén, méltó lesz-e arra, hogy tovább éljen és boldogabban éljen?

II.

Máthé Domokos a feleségével és három gyermekével csendesen éldegélt nemes udvarházában. Nem volt gazdag ember, de megelégedett. A zalatnai határban volt egy kis bányája, azt nagy gondnal műveltette, az Ompoly vize kimosta az aranytörmeléket, s a zalatnai kohó megolvasztotta. Szép sárga arany került ki a szürke szikla kebeléből, s az eltartotta a családot.

A tiz esztendő Judit otthon volt édes anyja oldalán, a tizenhat esztendő Margit a szebeni Orsolyák kolostori iskolájában tanult, a húsz esztendő Elek Enyeden az utolsó évet járta, s prokátor akart lenni.

Soha szebb egyesség, nagyobb szeretet nem kötött össze családot, mint a minő a Máthé familia tagjait.

Abban az időben történt, mikor Magyarországon a nagy változások estek, hogy Máthé uramat a bányában nagy szerencsétlenség érte. Egy érc-kő tuskó reá zuhant a jobb vállára, s úgy megsértette, hogy ágyba került, hetekig feküdt, sőt a felcser azt mondta, hogy ha isten nem segít, el kell hivatni Fehérvárról a kirurgust, hogy fűrészelve le a karját.

A jó feleség nem engedte vissza Margitot Szebenbe, míg édes apjának az állapota nem fordul jóra, hanem Eleket nem értesítette, hogy nyugodtan végezze tanulmányait.

Az ám, de egyszer csak beállított a fiú a szülői házhoz. Bizonyára megtudta valakitől, hogy minő szerencsétlenség sujtotta az édes apját?

Azért sietett haza...

Nem. Egyéb dolgot forgatott az agyában. Sajátságos izgatottság fogta el, mikor a szülői ház kapuján befordult.

Tünődött, hogy miképpen mondja el szándékát azoknak, kiket olyan nagyon szeretett; hogy búcsúzzék el tőlük nem tíz hónapra, hanem talán örökre... Mert tovább nem maradhat könyvei mellett, tovább nem ülhet veszteg otthon, mikor Magyarország minden valamire való fia megy a táborba... El kell neki is mennie, az ő karjában is van erő, az ő szívében is van szeretet, ő is magyar ifjú.

Anyjával találkozott az előpitvarban.

- Elek,... édes fiam,... hát megtudtad?...

- Mit, édes anyám?

- Mit?... A nagy szerencsétlenséget...

- Azt tudom,... azért jöttem.

- Szegény apád... ne mutasd előtte... Isten majd jóra fordítja. Egy kissé könnyebben van ma...

- Miről beszél, édes anyám? - kérde a fiú szorongó szívvel.

- Apádról... jere, nézd meg, nagyon lesoványodott... reá sem ismeresz úgy elváltozott az arca.

Elek besietett a szobába.

- Apám... édes, jó apám!...

És letérdelt az ágy mellé, csókolta apja kezét. Nem volt elkészülve, hogy így találja.

A *nagy szerencsétlenség* alatt mást értett ő, mint anyja. De hát ez őt még jobban megrendítette, mert látta, hogy neki nem szabad hazulról elmozdulnia; megverné az isten, ha ott hagyná a gyámoltalan családot.

- Nyomorék vagyok, fiam... lásd, ezt a jobb kart, akár le is vágthatnák, soha többé meg nem tudom mozdítani. Sok vérem elfolyt...

- Legyen béketűrő, édes apám, még ma elindulok Fehérvárra, s hozom a doktort.

- Ne menj, fiam, - suttogá az apa. Az istenre kell biznom, ő meggyógyít vagy megvált a szenvedésektől. Ha te elmennél, attól félek, hogy soha többé vissza nem kerülnél.

- Hát azt hiszi, kegyelmed, hogy ily állapotában elhagynám?... Nyomorult, istentelen ember volnék, ha -

- Nem értettél, fiam, nem a szeretetemben kételkedtem, hanem... egyébre gondoltam. Küldd ki anyádat, veled szeretnék beszélni. Ők ne tudjanak arról, te se mondd meg nekik.

Mikor egyedül voltak ketten, az apa újra felvevé a beszéd elejtett fonalát, s halkán így szólott:

- Ma éjjel nálam járt Bozán Dimitri, az én öreg bányászom. Ismered úgy-e?... Harminc esztendeje dolgozik nálam, becsületes, jó ember volt...

- Mitru bácsi?...

- Az... az... Ti gyermekek mind Mitru bácsinak szólítottátok őt, téged sokszor lovagoltatott a térdén, mikor három-négy esztendő fiúcska voltál. Nagy dolgokat mondott. Titokban jött és titokban ment el, a kerten keresztül, a bánya felől. Nagy veszedelem készül, nem is álmodik senki róla. Az oláhok éjjelenként a templomba gyűlnek s a pópa beszédét hallgatják. A pópa sürgeti őket, hogy vegyenek kaszát, akinek nincs, fenjék ki jól, mert magyar fejeket kell nem-sokára kaszálniok... A magyarok ellopták az oláhok földjét, reátették fejüket az oláhok nyakára, kiszívták a vérüket... most már ütött a visszafizetés órája... vége lesz a magyaroknak, tűz emészsze meg házaikat, kasza éle fordítsa ki a belöket,... mind egy szálíg le kell őket mészárolni...

- Irtózatós!... Isten nem engedi meg, hogy annyira jusson a dolog; a pópák szava pedig nem isten szava... Hadd ólálkodjanak titokban, nem hiszem, hogy elég vakmerőek volnának...

- Én hiszem, mert jobban ismerem ezt a népet, mint te... Gyermekek voltam, mikor megboldogult apám a Hóra-időkről mesélt... Szörnyű mesék voltak azok fiam, pedig akkor a császáriak védtek Erdélyt... ma nem védik... ma még rosszabb sors várhat reánk.

- Legyen nyugodt, édes apám, itt vagyok én... nem mozdulok ágya mellől...

- Édes fiam - mondá gyöngye hangon Máthé uram -, nem magamat félted én, hanem anyádat és titeket. Én hiszek Mitrunak, ő nem hazudott soha, pedig a fajtájabeliek alattomosak; azért nincs éjjelem és nappalom. Ma akartam érted küldeni, s lám az isten haza hozott.

Elek nem mondta el, hogy mi szándék hozta haza. Annak immár vége. Gondolnia sem szabad reá...

- Fiam, az ajtó erős, de tétess reá még vaspántokat, az ablakok tábláit is vasaltasd meg. A mi arany- és ezüstpénzünk, holmink van, tedd egy ládába, s ásd el a kertben a nagy hársfa alá jó mélyen... Ha meg tudnám mozdítani a jobb feletem, még ma elindulnék veletek Fehérvárra, míg odaérünk, talán nem lesz baj... de lásd, nyomorék vagyok.

- Bizzon reám mindent, édes apám, és ne aggódjék olyan nagyon... Az embert a félelem tulságosan lenyűgözi, folyton rémképeket lát... Én nem hiszem, nem tudom hinni, hogy olyan veszedelem fenyeget. Enyedtől Zalatnáig sok oláh falun jöttem keresztül, s az oláhok mindenütt megsüvegeltek, nem olvastam le az arcukról gonosz szándékot... Mihelyt édes apám jobbacskán érezi magát, elmegyünk mind házvégestül Fehérvárra a nagybátyámhoz...

- Bár most, ebben a pillanatban indulhatnánk...

III.

Egy hét telt el. Kínos aggodalmakkal teljes hét. Máthé uram állapota csak kevéssel fordult jóra. Égető fájdalmakat érzett a vállában és karjában, de százszorta nagyobb volt lelkének a fájdalma, melyet felesége és a két leánygyermek elől folyton eltitkolt.

Egy este így szólott fiához az anya:

- Elek többé nem engedem, hogy kimenj a bányába, maradj itthon.

- Miért, édes anyám?

- A bánya messze van, mire haza kerülsz, besötétedik... az utak nem bátorságosak. Hallottad, hogy mi történt tegnap...
- A Molnár fiúval?
- Vele bizony. Halva találták az Ompoly partján.
- Lezuhant a szikláról.
- Vagy ledobták.
- A kő beszakította a fejét...
- Vagy inkább fejszével hasították be...
- Ugyan... ugyan!...
- Topánfalván a híd alól három oláh rohant elő, s egy magyar családot legyilkolt... ma hallottam.
- Szóbeszéd... Egy-két útonálló mindig akad...
- A piacon egész rakás részeg oláh káromkodott ma... szidták a magyar urakat... és gonosz nótát énekeltek. Fiam, én félek... Ma-holnap ki sem mozdulhatunk a házból...
- Ejnye... ejnye... édes anyám, csak nem ijed meg egy-két részeg ember nótájától?... Máskor is énekeltek és káromkodtak, mi mégis nyugodtan aludtunk...
- Az ajtóra vaspántot húzattál, fiam... az ablaktáblákat is megvasaltattad... miért?
- Miért?... Mert a régiak már rozsdásak voltak.
- Ma éjjel valaki járt a másik szobában, te nyitottad ki, beszélgettél vele... hallottam...
- Mitru volt... Aranyat hozott a bányánkból. Mitru nagyon becsületes ember, édes anyám, csak nem fél tőle is?...
- Tőle nem, de attól, a mit mondott...
- Nem mondott semmit... éppen semmit.
- A leányok sem húnyták le egész éjjel a szemeiket. A kocsis tegnap átszólott a kerítésen a szomszédba. Ők a kertből hallották.
- Ugyan mit mondhatott?
- Azt mondta, hogy közeledik már az óra... ne féljen, gazdag emberek lesznek, nem a más lovát hajtják...
- Részeg volt... Még holnap reggel haza küldöm, nem kell nekünk kocsis... elhajtom én a lovakat, ha kell. Ne féljen édes anyám, nem lesz semmi baj. Nyugtassa meg Margitot, Juditot is... Én itt vagyok, vigyázok mindenre.

Az édes anya elhallgatott, de nem nyugodott meg.

Elek sem volt olyan nyugodt, mint a minőnek látszott. Éjfélig nem húnyta le a szemét. Két puská, néhány pisztoly volt a háznál, azokat megtöltve kéznél tartotta, az ajtóra minden este ő tette rá a keresztvasat, az ablaktáblákat elreteszelte és sokáig hallgatózott.

Csakugyan Mitru volt nála a múlt éjjel, de nem a bányából jött, hanem a hegyi mőcoktól, nem aranyat hozott, hanem rémhírt. - Üljetek kocsira, uram, s meneküljetek!... A hegyek és erdők tele vannak kaszás emberekkel... Sok pálinkát isznak és véretekre esküsznek... Az imádság is káromkodás a szájukban. Mindent hallottam, de másnak nem merem elmondani, hozzátok is csak lopva jöttem, mint egy tolvaj, ha megtudnák, mindjárt felakasztanának...

Szegény Elek azt sem tudta mitevő legyen.

- Nesze, Mitru pénz, s hozz nekünk oláh ruhát, akár milyen rongyosat, csak hozz.

- Értelek, uram. Hozok neked is, az urnak is, az asszonynak elhozom a feleségem ünneplőruháját... s a kisasszonyoknak... de siessetek aztán, hogy holnapután ne legyetek már Zalatnán...

- Megháláljuk, Mitru!...

- Megfizettétek már uram, hogy az isten is áldjon meg titeket. Apád jó ember volt, megváltott engem a dézsmától, kenyeret adott a kezembe... jó volt no... és Mitru nem kutya,... a kutya sem harapja meg annak a kezét, aki kenyeret ad neki... Most eressz ki, hogy szökjem haza. Mikor négyet kopogtatok a kertre néző ablaktáblán, akkor nyisd ki holnap éjjel újra... én leszek, hozom nektek a ruhát... A kocsist kergesd a pokolba... ő fogja a házatokat meggyújtani... Isten őrizzen meg titeket!...

Ezt az aranyat hozta Mitru a mult éjjel...

Elek nem tudott aludni...

Nem aludt a beteg apa sem, az aggóató anya szemét is elkerülte az álom... csak Judit, az ártatlan leányka aludt szépen, csendesen...

Olyan szép volt ez a gyermek... és olyan ártatlan...

Az álom pedig az ilyen szép, ártatlan leányokkal szokott a legjobban incselegni...

IV.

Másnap reggel Zalatnára újabb nyugtalanító hírek érkeztek. A Küküllő-mentérol és Alsó-Járórol két magyar család menekült ki. Bánffi-Hunyadra, s onnan Nagyváradra igyekeztek.

- Útközben az oláh falvakban csak asszonyokat láttunk az utcán, meg gyermekeket. A gyermekek kövekkel dobáltak, s az asszonyok rikácsolva szidtak...

Vajjon hol rejtőzködtek a férfiak?... Mi főtt az agyukban?

Ki tudná megmondani.

Máthé uram felült az ágyban, nem törődött a nagy fájdalommal, melyet érzett.

- Segíts, fiam, szeretnék felöltözni... nincs nyugtom az ágyban. Éjjel nincs álmom... nappal is rémképeket látok... Add ide a ruhámat!...

Elek segített, hogy felöltözzék az apja.

Nem tudott. Sok vért vesztett, s az egykor hatalmas erejű ember fájdalmas sóhajjal roskadt vissza vánkosára...

- Nem lehet,... nem lehet... fiam, reám már ne gondoljatok. Készíts elő mindent az útra. Fehérvárt biztonságban lesztek, én itt maradok, de nektek el kell mennetek még ma éjjel -

- Édes apám, istenkáromlás ez a beszéd... ne folytassa! Itt maradunk mind, vagy... Itt maradok legalább én... Anyámat és a leányokat elkiséri Mitru. Jobban segítségükre lehet, mint én. Hoz ruhát, oláh asszonynak és oláh leányoknak öltöznek fel, nem kocsin mennek, hanem gyalog a hegyeken át, rejtett úton. Mitru elkiséri... de én itt maradok, ha elevenen is nyúznak meg.

- Rajtam, fiam, nem segíthetsz úgy sem, ha olyan erős volnál, hogy a hátadra végy... nem használ, fáj nekem minden mozdulat... Beteg embert nem bántanak, nincs nekem köztük haragosom.

- Azt ők nem kérdezik. Elég, hogy magyar, ezt a nagy bűnt nem fogják megbocsátani... Itt maradok apám mellett. Csak édes anyámat tudnók rábeszélni, hogy nálunk nélkül elmenjen.

Az anya később bejött a beteg szobájába.

- Zsuzsám, lelkem - kezdé az apa, - huszonöt esztendeje vagy az én hűséges jó társam. Az istennek sohasem tudom eléggé megköszönni... Azt hittem, hogy mi ketten egyszerre fogunk búcsút venni az élettől, ha majd gyermekeinket szépen elhelyeztük, de - - -

- Mit akarsz mondani, édes uram?... - kiáltott fel megrettenve az asszony. - Jaj, csak nem!...

- Nem, nem érzem, hogy halálom órája közeledik és mégis - el kell válnunk egy időre, aztán újra találkozunk itt, vagy Fehérvárott. Menj el szíved a két leánynyal... Mitru elkísér, Elek itt marad velem... szeretném, ha ő is veletek menne - -

- Elmenjek mellőled?... Hátha reánk szakadna a mennyboltozat, elhagynálak-e tégedet?... Isten megverne mindakét kezével, ha téged a te nagy nyomorúságodban itt hagynálak... Nem én, sem az égben, sem a földön nem lenne nyugtom nélküled.

- Gondolj a gyermekekre, mi lesz velök, ha -

- Gondoljunk, édes uram, a jó istenre, ő megvéd minket.

A szegény beteg ember sírt, s a hű feleség letörülte arcáról a fájdalmas könnyeket.

És ők a nyomorúságban is olyan boldogok voltak.

V.

Este felé egy-két szekér indult el Zalatnáról. Néhány család akart elmenekülni, mert valami úton-módon megtudták, hogy mi van készülóban.

Azt mondták ürügyül, hogy csak a szomszédos Abrudbányára mennek a rokonokhoz látogatóba. Megtöltötték a kocsikat mindenfélével, éppen mintha költözködnének.

Elek egész nap nem mozdult el hazulról.

Sokáig rimánkodott az édes anyjánál, hogy legalább ő meneküljön, s vigye el Juditot és Margitot... festette az iszonyú sorsot, mely az ártatlanokra vár, ha az oláhok éjjel megrohanják Zalatnát...

- De apád, fiam, a te jó apád -

- Itt maradok mellette, s míg a szívem egyet dobban, védeni fogom őt... Isten megszázszorozza az erőmet, ha tudom, hogy édes anyámék biztonságban vannak. Ma éjjel elindulnak, Mitrunál jobban senki sem ismeri az utat, s ha találkoznának is oláhokkal, édes anyám is, meg a leányok is jól tudnak a nyelvükön. Úgye elmenekül?

- Nem tudok elválni az édes apádtól... nem tudok... A szívem meghasadna fájdalmában. Ne haragudjatok reám, Isten oltotta szívedbe ezt a szeretetet, én ellene nem tehetek.

És ott maradt.

Éjfélkor csak Judit aludt, a többiek még mind ébren voltak. A beteg apa ágya köré gyűltek és Elek olvasott a bibliából... Ha valami neszt hallott, hirtelen felugrott, s az ajtóhoz sietett.

Egyszer csak négy halk kopogtatás hangzik, aztán csoszogó lépések az ajtó felé...

Elek az ajtóhoz siet.

- Te vagy-e Mitru?

- Nyisd ki, uram, de hamar!

- Baj van?

- Most még nincs, de nemsokára lesz.

Elek levette az ajtó keresztvasát, megfordította a kulcsot a zárban, s kinyitotta.

- Hozod a ruhákat?

- Itt van ebben a zsákban. Szedd ki és öltözzetek fel. Mire a hajnal kukorékol, ne lásson titeket senki Zalatnán. A lovakat ne bánts, nem ér az már semmit. A hidakat Fehérvárig lerontják ma éjjel, s mindenütt kaszás oláhok bujtak el, én majd a kövek között viszlek, gyalog. Jó lesz a bocskor, nem törik fel bennök a lábatok. Hát te domnyule (uram), hogy vagy? Megbir-e a lábad?

- Én itt maradok, Mitru, engem szekéren sem vihetnétek el.

- Itt ne maradj, rosszabb dolgod lesz, mint a pokolban, pedig oda nem juthatsz, mert mindig jó ember voltál.

Ekkor megszólalt Elek:

- Köszönjük a jóságodat, öreg, de lásd, mi nem mozdulhatunk el. Anyám sem akar menni, én nem mehetek, de ezt a két leányt vidd magaddal, vigyázz reájuk, mint a szemed világára.

Mitru megvakarta a fejét:

- Baj... baj!... Ha üt az óra, s a hegyekről lejönnek... mit csináltok ti itt, uram?

- Azt bizd reánk, Mitru, mi pedig bizunk a jó istenben.

Mitru rázta a fejét.

- Jó... jó, de azok már eladták lelküket az ördögnek, nem hallgatnak az istenre sem... a ti szavatokra még úgy sem, uram... hanem mondok valamit...

- Ha valami módot tudnál...

- Elviszem a kisasszonykákat a bányába. Ott én megtalálom őket bármikor, de más nem találja meg, mert eldugom. Adjatok egy hétre való ételt nekik. Vízet majd találnak ott, megmutatom nekik a forrást. Csak ne féljenek, beállítok oda mécesest, az égni fog éjjel-nappal; aztán, ha vége lesz mindennek, Mitru felkeresi őket... de velök nem maradhatok, mert itt kell lennem a nagy órában, itt ennél a háznál, hogy rajtatok segítsek, ha... ha lehet... Nem tudom, vajjon lehet-e?... Adjatok valami pénzt, hogy ássam el a kamarában.

Elek ezüst és arany pénzt adott Mitrunak, hogy ássa el a kamarában.

Úgy néztek mindnyájan a rongyos darócba öltözött bányászra, mintha a jó isten küldötte volna őt megvigasztalásukra.

Ez alatt Juditot felköltötte az édes anyja.

Szerető szóval felbátorította a síró gyermeket. Igérte neki, hogy holnap már ő is, meg az édes apja is ott lesz, mindnyájan ott lesznek, csak ne búsuljon. Margit is szivesebben maradt volna apja és anyja mellett, de belátta, hogy Juditot nem hagyhatja magára, mit csináljon egyedül a kis leányka a bánya komor üregében.

Mire Mitru visszajött a kamarából, a két leány már fel volt öltöztetve.

- A kendőt húzza le jobban az arcára, kisasszony, így ni, aztán húzza a lábát, mikor megy, mint a mi fehérnépünk szokta... Ne sírjanak, Mitrut verje meg az isten, ha gondjukat nem viseli... Csak ne sírjanak!

Könnyű volt a biztatás.

Ha egyszer megered a könny forrása, szóval elállítani nem lehet.

Szivettépő volt a búcsú.

Az apa érezte, hogy soha többé nem fogja őket látni... Akart szólani, de torkán akadt a szó... áldásra emelte kezét, de a szó helyett kínos sóhajtás szakadt fel a melléből.

Valami kiáltás hangzott az utcáról. Léptek zaja keletkezett. Mitru elfujta a gyertyát s a szobában vak sötétség volt.

- Vigyáznunk kell! - suttogá... - Holnapra mondták, de hátha egyet gondoltak...

A lélekzetöket is visszafojtották.

Néhány részeg ember káromkodott az utcán. A kocsmából mentek haza... Mind távolabbról... távolabbról hallatszott a zaj... végre csend volt. Egy-két kutya harsány ugatásán kívül nem lehetett hallani semmit.

A gyertyát újra meggyújtották.

- Megyünk már, kisasszonykák... megyünk! - biztatá Mitru a két síró gyermeket.

Aztán Eleket félrehúzta s a fülébe búcsúzóul ezeket súgta:

- Uram, holnap menjetek le a pincébe, zárjátok el belülről, az ajtókat, a kaput hagyjátok nyitva; úgyis hiába zárnátok be, ha fejszével nem boldogulnak, tüzet dobnak a tetőre... Azért fogadj szót nekem, hátha isten segítségével kimentelek mind... Aztán egy hordó bort, vagy pálinkát vitess fel... Fogadj szót Mitrunak, ő a javatokat akarja...

Elek megszorította a becsületes Mitru kezét. A két leány és az oláh átlépték a küszöböt... Az éj sötét volt... egyetlen egy csillag sem világított útjukra.

VI.

Elek szót fogadott Mitrunak. A pincébe levitte apja ágycsészéjét, néhány széket, a töltött fegyvereket, némi élelmiszert. Felhozott egy hordó szilvapálinkát a konyhába.

Nem töprenkedett azon, hogy vajjon nyitva hagyta-e az ajtókat, a ház kapuját... Belátta, hogy a veszély pillanatában hiába való lesz minden ellenállás.

Isten után csak Mitruban volt reménysége.

Az nap este még többen indultak el Zalatnáról, de már az első hidnál vissza kellett fordulniuk. Mitrunak tehát abban is igaza volt, hogy szekéren hiába akarnának elmenekülni, a halál torkába sietnének.

Kínos csüggettség szállotta meg a családot.

Az édes anya lelke ott bolyongott gyermekei körül. Őket kereste a bánya homályában, őket akarta óvni...

- Jaj, csak szerencsésen odaérkeztek volna... de egy kicsit messze van, hátha valakivel találkoztak, megismerte őket az álruha dacára, utánok lopózott, s ha majd Mitru ott hagyja őket, rájuk ront, kihurcolja és megöli... Istenem!... Istenem!

Járt egyik szobából a másikba... nem találta sehol a helyét.

- Bárcsak a feszületet elvitték volna magukkal... hogy imádkozzanak... Bohó vagyok... hiszen tudnak ők imádkozni, isten mindenütt jelen van, meghallgatja őket.

Ilyen gyötrelmek között telt el az egész nap... Az *utolsó nap*, mely felvirradt a szerencsétlen zalatnaiakra, ha Mitru igazat mondott.

A búcsúzó nap megaranyozta a szürke sziklákat, melyek két oldalt körülveszik a csinos bányavároskát; mintha biborpalástot öltöttek volna méltó köntösül gazdagságukhoz, mert az érckezelben sok az arany, csakhogy azok, kiket a hegy gyomrába csal e sápadt arcú fém... néha hetekig nem látják a napvilágot...

Feltűnt a hold is, kibujtak a csillagok, hogy az úttalan utasoknak vezetői legyenek az éjjeli sötétségben.

Az éjjeli őr nem ment végig a piacon, megfélekedezett a hivatásáról - avagy talán ő is nesztét vette annak, hogy mi van készülőben.

Azok, akik túlságosan bizakodtak házuk vagy kerítésük kőfalában, nyugton hajtották le fejüket, s elvetették maguktól a holnap gondját. Máthé Domokos és családja kimondhatatlan aggodalommal várta a katasztrófát.

Elek még egy pillanatig habozott: vajjon ne zárja-e be a kaput... vajjon nem volna-e jobb, ha puskával a kezében bátran várná a csordát... gyávaságnak tetszett így elrejtőzni.

De aztán eszébe jutott apjának az állapota, édesanyja... Róluk, az ő megmentésükről van a szó. Neki nem szabad egyebet tennie, mint szót fogadni Mitrunak.

Nyomasztó, félelmes csend uralkodott az alvó városkában. Akik ébren virrasztottak, azok minden percet egy örökkévalóságnak tartottak. Miért és mit beszéljenek? Kifogytak a biztató szóból, reá bízták sorsukat a véletlenre.

Mint a tüdővésztes betegnek, nekik is az forgott szüntelenül az elméjükben:

- Hátha ebből a halálos veszedelemből *én* megszabadulok... Más elpusztul, de én meg fogok menekülni.

Még nem volt éjfél... midőn az utcán kiáltozás, sürgés-forgás keletkezett... A hegyoldalról innen is, onnan is ordítás hallatszott... A házak sötét ablakai megvilágosodtak, halálsápadt arcú emberek néztek ki rajtok.

A városban több ház egyszerre kigyuladt, s az eget fakó vörösre festették a lángok...

Valaki félreverte a harangot!

- Tűz van!... Tűz van!...

- Fussunk,... fussunk! Jönnek az oláhok!...

A piac megtelt menekülővel... ki mezitláb, ki ingben, amint az ágyból kiugrott, szaladt... arra vette útját, a hol jajveszékelő embert látott...

A kétségbeesett ember keresi az embert...

Egyik-másik lóra vetette magát, többen neki indultak a hegyoldalnak...

Bármerre mentek, kaszás, kapás, késes, kardos oláhok tömegével találkoztak...

Az útszéli követ pirosra festették a magyarok vérével, s az árkok megteltek hullákkal... Irgalmas szívre nem talált egyik sem. A tűz egyik házból átsapott a másikba, s az égő város rémes világa leirhatatlan látványt nyújtott...

Velőtrázó sikoltás, halálhörgés vegyült durva szitokkal, őrjöngő kiáltozással:

- Ne irgalmazzatok senkinek... Le kell vágni mindenkit! Mind tűzbe velök.
- Fogd meg azt a gyermeket, hasítsd ketté!...
- Szúrd belé a kaszát, nem látod, hogy még mozog!...
- Ezeket bizzátok csak rám, ezeknek én vagyok az adósa!...
- Hegyezz karót!...

Össze-vissza hallatszottak ezek a hangok.

Közben-közben puskadurranás hallatszott... Egy-egy oláh fordult fel, és kiáltott segítségért... Kőzapor hullott a házak ablakaira, fejszecsapások döntötték be a kapukat...

Az égő házak szarufái recsegték-ropogtak, a levegő megtelt forró párázattal, füsttel, pernyeső hullott le, s az üszkös gerendák egy-egy holttestre hullva, sercegett az...

Borzalmas kép...

Megittasult a vértől a vademberré vált oláh, s kereste, hogy kit öljön meg.

*

Mitru is köztük volt. Fejszét villogtatott a kezében és ordítá:

- Le a magyarokkal!

Tíz-tizenkét oláh követte őt vérben forgó szemekkel.

- Vígý a gazdádhoz! Neki sok a pénze! - biztatta őt egy gonosz ábrázatú, magas báránybőr kucsmás móc.

Mitru vezette őket.

- Törjük be a kaput! - kiáltozák, amint odaértek a Máthé Domokos házához... Törjük be!... Gyujtsuk meg!

- Hohó, elment az eszetek! - oktatója őket Mitru, - ha felgyújtjuk a házat... ki kapja meg a pénzt... De nini, nyitva van a kapu. Jertek utánam! A kinek két szép ló kell, az menjen az istállóba!

Ketten-hárman az istállóba szaladtak.

Ez alatt Mitru bement társaival a házba. Az ajtó nyitva volt mindenütt.

Nosza kezdődött a rablás... a rombolás.

- Igyatok cimborák... van itt jó pálinka... Az urak elszöktek, a kutyák, de hagytak pálinkát... Igyunk!...

Mitru csapra ütötte a hordót, maga is ivott, a többieket is kínálta.

Székeket, szekrényeket mind darabokra vagdaltak, a ruhákat szétosztották, a fiókokat kikutatták. De pénzt nem találtak...

- Hallod, Mitru, nincs sehol pénz!

- Dehogyan nincs, kell lennie... Várjatok csak, valamit hallottam volt a gazdámától, hogy az apja mit csinált a Hóra-időben, hova dugta el... jertek utánam! De tüzet ne gyujtsatok!

Bevitte őket a kamarába, kiásta a pénzt, s odaszórta közéjük.

- Nesztek, úgy-e mondtam, hogy van pénz!

- Pálinkát ide!... Kifolyt már! - ordítottak néhányan a konyhában. Köztük volt Avram is, a kocsis... ő kiabált a legjobban.

- Van még a pincében! Ide egy fejszét!

Mitru a tornácban állott.

- Üljetek le és igyatok! Majd hozok én fel nektek, a mennyi kell!

- Nekünk mind kell, a többit kieresztjük, hadd igya meg a föld!

Hiába való volt Mitrunak minden beszéde... Nekik a pince kellett.

A pincében pedig ott volt a szerencsétlen család. Hatalmas tölgyfaajtó vezetett be, erős vaspántokkal volt megerősítve.

Mitru reménykedett abban, hogy nem törhetik be, hogy majd beleúnnak és tovább mennek.

De azok nem akartak tágítani. Csákánynyal, fejszével ütötték a tölgyfaajtót.

Mitru egyet gondolt, s félre lopózva üszköt vetett a fedélre. Mikor javában dolgoztak cimborái, a tető lángba borult, majd tüzes üszkők hullottak le...

Ez aztán elriasztotta az oláhokat.

Elfutottak onnan.

Mitru levetette magát a földre, mintha holtrészeg lenne, s mikor a Máthé Domokos portáján egy lélek sem volt rajta kívül, oda kúszott az égő ház oldalához, hol a pinceablak volt, azt betörte és bekiáltott:

- Ne féljetek, uram. Mitru vigyáz reátok. A ház ég, de a pincébe nem juthat...

Újabb csorda jött oda... lármázva, kiabálva...

Azok is felforgatták az udvart... meglátták Mitrut a földön.

- Hé, testvér, meghaltál... Jer el a tűz alól!...

Mitru tétette magát, hogy holtrészeg... feltápáskodott... újra lebukott...

- Nini... itt pince van... törjük be... törjük be!... A ház hadd égjen, de a pincében sok bor és pálinka lehet...

Most már vége volt mindennek...

Mitru nem mentheti meg... észrevennék, hogy ő is a magyarokkal tart, s őt is leszúrnák.

Nem törődve az izzó pernyével, mely sűrűn hullott alá a zsindeyes fedelű házról... neki estek az ajtónak és roppant erőlködés után betörték.

Ekkor már Mitru is köztük termett.

Egy puskadurranás hangzott, aztán vészordítás...

Elek kezét valaki megragadta és húzta magával ki a sötét pincéből.

Hogy aztán ott benn mi történt... azt Elek csak később tudta meg.

A disznóólba dugta be, reá zárta az ajtót, s fejszéjével a kezében leült az ajtó elé.

Elek hallotta, amint az oláhok részegen kiáltozták... az öreg meghalt a kezeink között... az asszony agyonlőtte magát... hanem a pálinkájok jó... erős szilvórium... hej, még egy kicsit igyunk!

- Hát a harmadik hova lett, hé, te húztad magaddal!

Ekkor a Mitru hangján felelt valaki...

- Az az enyém! Én számolok le a kutyával. Itt van a disznópajtában!... Reggel megpörköölöm...

- Hahaha!... hahaha!

Eleknek összeborzadt a szive... Tehát Mitru húzta ki őt, Mitru zárta el... Mitru nem lehet olyan gonosz...

Hallotta a rettenetes orgiát, melyet csaptak... Hallotta, hogy apja meghalt... anyja maga ellen fordította a pisztolyt... Örületos harag szállotta meg, döngette kezével az ól ajtaját...

- Szúrj be a kaszával!... Nyugtalankodik a malacod! - biztatá valaki Mitrut.

- Nem, élve akarom megsütni... jobb úgy!... Ne bántsátok...

Mintegy óra mulva kiürült a porta... Három oláh hevert a színben holtrészegen.

Mitru odament az egyikhez, s hamarosan levetkőztette. Aztán beszólott az ólba:

- Ne félj Mitrutól, uram, nesze ez a condra, bocskor és kucsma, húzd fel... aztán menjünk a bányába a kisasszonyokhoz...

- Ölj meg engem, Mitru! - felelé az ifjú a kétségbeesés hangján... ölj meg, jobb lesz az...

- Ne beszélj így, uram, mert megbüntet az isten. Neked a kisasszonyokról kell gondoskodnod. Hamar öltözz fel, a míg nem jönnek.

Elek engedelmeskedett.

- Így ni... most vedd a kezébe ezt a kaszát... kapaszkodjál a nyakamba, mintha részeg volnál... én majd ordítok, énekelek... Ne félj, senki sem áll az útunkba.

A szegény ifjú mint egy félőrült támolygott, nem kellett magát tettetni, kifogyott inából az erő... Ő bár nem is látott volna semmit...

Már virradt.

Üszkös, füstölgő gerendákon léptek keresztül... Megfeketedett vértócsák, halomban és szanaszét heverő holttestek az úton, az árkokban. Iszonyúan elégtelenített női hullák... gyermekek nyársra húzva...

Most már nem hallhatni halálsikoltásokat, könyörgő szavakat, a fájdalom örületos kiáltásait... Mind némák...

Zalatna irtózatossá változott, de nem, a temető szomorú, de szép hely... Koporsóba fektetik a halottakat, felöltöztetik szép fehér ruhába, leborítják szemfedővel... megsiratják és a megszentelt sír hantjait borítják a koporsóra kegyelettel... A sírdombra keresztet állítanak, beültetik virággal. Eljárnak oda imádkozni a megholtak lelki üdvösségeért.

De itt?...

Istent káromló szitok, becstelen kiáltás, aljasság volt az az utolsó szó, amit hallottak, testi fájdalomtól eltorzult arccal hullottak a földre, s vérüket beitta a föld...

Ronda varjak kárognak felettük, dögre gyűlnek az éjjeli vadak.

Elek testén hideg borzadály futott keresztül. Elkezdett zokogni.

Mitru megállott egy percre, s halkán a fülébe súgta:

- Vigyázz uram, amott embereket látok az úton, ne sírj olyan erősen, mert meghallják, s akkor aztán neked is véged van, nekem is, ha rád ismer valaki... Lesz elég időd sírni a bányában... Gondolj a kisasszonyokra... Mi lesz belőlük, ha nem gondoskodik róluk... No... no, ne sírj, uram!

- Vigy más felé, Mitru, hogy ne lássam ezeket a borzalmas dolgokat... más felé vigy!

- De akkor nagyot kell kerülnünk, uram!

- Ha a világ végére jutunk is, csak ezt ne lássam, mert elvesztem az eszemet.

- Hunyd be a szemedet, azt hiszik vak vagy és én vezetlek... akkor nem láatsz... csak ne sírj!

A szegény Mitru aggódva kémlelt jobbra-balra, aztán neki vágott a meredek hegyoldalnak, s mintegy negyedóra múlva kijutott a városból.

Több helyütt találkoztak dorbézoló és pénzen osztzkodó oláhokkal.

Rájok kiáltottak:

- Hé frátye, ide jertek, igyatok velünk... Bor van itt, nem pálinka...

Mitru nem szólott semmit, még jobban tántorgott. S a fülébe súgta Eleknek:

- Mutasd, hogy egészen részeg vagy!...

Mitru énekelt is rekedt hangon. Inkább ordítás volt, mint ének... aztán leesett a földre... nehezen tápáskodott fel... s tovább dőlingőzött.

- Hagyj békét nekik, látod, hogy alig állanak a lábukon - kiáltozott a mulatozók közül az egyik.

Szerencsésen tovább jutottak.

Mitru tartotta szóval Eleket.

- A bányába viszek én nektek ételt, víz van ott, igen jó hideg forrás, ha fáztok, tüzet is gyújtunk... Az urat és a dominát majd elásom én ma éjjel, mikor senki sem látja meg, ti pedig imádkozzatok a bányában érettek... Sok istentelenséget elkövettek, én láttam, de úgy verjen meg az isten, amint igazat mondok... én uram nem öltem meg senkit... Nem bizony, nem... Csak a kocsisotokat... azt leszúrta a kaszával, mikor aludt részegen... Ő vitte a többi a pincébe, már el akartak menni, aztán meggyújtottam a házat, hogy elriaszszak mindenkit, s éjjel kiszabadítsalak... Fáradt vagy, uram,... ül le itt a keresztnél... Erre nem jár senki.

Elek odaborult a kereszt lábához és sírt. Úgy sírt, hogy szive majd meghasadt.

Mitru levette a kucsmáját, s megcsókolta a kereszt talapzatát.

Olyan becsületes, jó arca volt, szelid kék szeme olyan szeretettel nézett a fiúra. Lement a forráshoz, s a kucsmájában vizet hozott.

- Locsold meg a homlokodat, uram!

Elek felült, levette a bárányszőr-kucsmát.

Mitru felkiáltott a legnagyobb csodálkozás hangján, aztán levetette magát a földre, keresztet vetett... újra reá nézett Elekre... mintha nem akarna hinni a szemeinek...

- Uram,... uram... ki vagy te?

- Miért kérdezed Mitru?

- Hogy miért?... Hát te nem tudod... Istenem uram, veled mi történt... Megbabonáztak... Hiszen te megöregedtél... öregebb vagy, mint a szegény apád...

- Nem értelek, Mitru!

- Hiszen a *te hajad egészen fehér!*...

Valóban, ezen a rémes éjszakán, Elek, a húszéves ifjú megöszült. Mily iszonyú lelki gyötrelmeknek lehetett a martaléka!...

VII.

Judit és Margit ezalatt a bánya egyik fülkéjében várták... várták a szüléket és Eleket.

Mitru ügyes keze a rideg tanyát eléggé tűrhetővé tette.

Szénát vitt be, két ágyat csinált, reáterített két pokróczot, egy mázas korsóba vizet tett oda, hogy igyanak, ha megszomjaznak. A kosárban élelmiszer is volt, azt hazulról hozták... Mitru almát is hozott egy kebeltel, aztán meggyújtotta a bányász-mécsest; olajat is hagyott, ha ki találna fogyni...

Csend, síri csend volt körülöttük.

Abból a lármából, abból a siralomból, mely a zalatnai völgyet akkor éjjel eltöltötte, nem hallottak semmit. Az égő házak rőt fénye nem hatott el hozzájuk.

De azért mégis iszonyú félelem szállotta meg mindkettőt. Valahol a közelben víz szivárgott ki a sziklák közül... Hallották a csepegést... s úgy rémlett nekik, mintha valaki közelednék, mintha emberi léptek zaja volna.

Judit sírt, odabújt nénje kebelére.

Margit mesélt neki, hogy elaltassa. Kinálta étellel, vigasztalta hugát, s magát is azzal, hogy nemsokára eljön az apa, az anya és Elek... Együtt lesznek mind, elmennek Fehérvárra. Fehérvár nagyon szép város, sokkal nagyobb és szebb Zalatnánál.

Nagy-nagy idő múlva csakugyan léptek hallatszottak... Bányászmécsest világát vették észre... elállott a lélekzetők, jobban behuzódtak az üregbe. Annyira rettegtek, hogy a szögletben égő mécses sem oltották el.

- Kisasszonykák, én vagyok, Mitru... ne féljenek!

Az öreg jött, hogy utánok nézzen.

Friss vizet hozott a korsóban, s elmondta, hogy oda künn szépen süt a nap, már nem sokáig lesznek egyedül, mert éjjel az egész úri familia ott lesz... Ne búsuljanak!

Aztán félóra múlva ott hagyta őket megint, mert - úgymond - dolga van.

A két lányt elnyomta az álom. A hosszú izgatottság teljesen kimerítette őket.

Mire felébredtek, ott volt mellettük Elek és Mitru.

- Hol van édes anyám?

- Hol van apa?

Elek sápadt arca e kérdésekre mintha még sápadtabbá vált volna. Nem felelt rögtön, nem volt lelke ahhoz, hogy a szegény leánykáknak elmondja a valót... Ne tudják még... ne, majd később...

- Ők jó helyt vannak... Ide nem hozhattuk el, mert tudjátok, hogy apa beteg, nem tud járni; anyánk mellette maradt... Kocsira ültek és még tegnap éjjel elmentek Fehérvárra, ott vannak a nagybácsinál, ott várnak minket... Nincs semmi baj. Nem kell nektek sem félnetek, itt vagyok én mellettetek...

- Ó be jó, hogy itt vagy... - mondá a kis leány megkönnyebbült sóhajjal... Tegnap sokat sírtunk...

Gondolta magában Elek:

- És mennyit sírnátok, árva testvéreim, ha tudnátok mindazt, amit én tudok, s a mit előbb-utóbb nektek is meg kell tudnotok.

Mitru nem sokáig maradt a bányában. Félre hívta Eleket, s halkán mondá:

- Maradjatok itt, én most megyek temetni... Hozzak valamit?

- Nem kell semmi.

- Ma éjjel aztán indulunk Fehérvárra. Készítsd elő a kisasszonyokat, uram, s bizzatok a Mitru emberségében.

Aztán még megmutatta Eleknek a forrást, s istennek ajánlva őket, kiment a bányából.

VIII.

Elek nagyon szótalan és szomorú volt. Pedig összeszedte minden erejét, hogy vidámabb legyen, jó kedvet színleljen. Tudta, hogy ez neki szent kötelessége, de hiába, a szívében nem uralkodhatott.

A kucsmát erősen behúzta a fejébe, hogy a leányok észre ne vegyék a szörnyű változást, a mi vele esett.

Újabb mesét nem tudna kitalálni annak a magyarázatául, hogy egyetlen éjjel megöszült.

Ha elmondanám apróra, miként jutottak el Fehérvárra, el sem hinnétek, oly csodálatos. Úttalan úton, nagyobb részt csak éjjel menve, a sziklás hegyeken, titkos ösvényeken keresztül vezette őket Mitru.

Néhol szemökbe tünt a távolból egy-egy égő falu, zavart kiáltozás... Ilyenkor Mitru más irányba vezette... hogy ne lássanak, ne halljanak semmit.

A hegyi móczok szalmakunyhóiban háltak.

Mitru azt a mesét költötte, hogy Jankunak, a „havasi király”-nak távoli rokonai, s a táborába kell őket vezetnie... szegények nagyon fáradtak... hadd aludjanak.

Igy aztán megmenekültek a kérdezősködésektől, nem kelthettek gyanút.

Harmadnapra érkeztek Fehérvárra.

A becsületes Mitru ott hagyta őket, ő maga pedig ugyanazon az úton melyen jött, visszament Zalatnára.

*

Ó be siralmas napok voltak azok, mikor Elektől megtudták a leányok a zalatnai rémes dolgokat, apjuknak és anyjuknak szomorú végét.

De hát tovább nem lehetett titkolni.

Aztán látták bátyjuknak ősz fejét...

Hanem az iszonyú éj kínjait felfogni nem tudták.

Most már nem volt földi hatalom, mely az ősz ifjút visszatartotta volna. Mihelyt testvéreit biztonságban tudta a nagybácsi házánál, ment a táborba - a Bem apó táborába harcolni a hazáért...

Aranytermő Zalatna újra felépült, s a szürke kövek rozsdás vérfoltja nem szennyezi be. A mőczok visszahúzódva kunyhóikba, legeltetik kecskéiket, csinálnak csebreket, dézsákat, nagyon békességes, türelmes nép, csak a pálinka veszi el néha az eszöket.

Azok, akik hazug szóval vérengző csordává tették őket a véres napokban, megadták az árát. Mert nem az igaz ügyet szolgálták.

Janku, a „havasi király”, mint félőrült koldus járt faluról-falura... koldult.

S a magyar faj, melyet ki akartak irtani, él és virágzik, él a maga emberségéből és felvirágzik isten jóvoltából.

Okulni a multból jó, de a rémtettek ezer meg ezer képe kimondhatatlan szomorúsággal tölti el a szívet...

...Bár ne történt volna meg!

BEM HADSEGÉDE.

I.

Boldog volt a költő, a sors, mely eddig üldözte kifáradott, s azt mondá:

- Reá szolgálta a boldogságra, légy hát boldogabb minden halandó embernél.

A haza, mely eddig nem vette észre, tapsolt neki, virágot szórt útjára, s minden szavát leste, mohón szívta be a hangokat, melyek csodaszépek, s mégis olyan egyszerűek voltak.

Haza vitte a bérces Erdély szomszédságából az ő édes társát; a pesti szegényes szoba átváltozott paradicsommá, s a jóléthez, gazdagsághoz szokott asszonyka nem érezte a szegénységet. Ő volt Magyarország leggazdagabb asszonya, mert övé volt a Petőfi Sándor szive, soha senkié úgy nem, mint az övé.

S mikor a költő ezt a boldog fészket raká, Magyarország egén gyülekeztek a vész felhői. Ott készítették Bécsben ezeket a vész-felhőket, avagy készült magától.

A kinek látó szeme volt, az látta, akinek érző szive volt, az megsejtette, hogy készül valami.

Ó a költőnek, kit születésekor homlokon csókolt a szabadság nemtője, előre meg kellett éreznie. A Széchenyi próféta lelke és a költő szive hasonló anyagból valának.

Elnézegette, amint felesége szorgalmasan varrogatott az ablak mellett, Pest utcáira reá nehezedett az őszi köd, egy-két ember lézengett az utcán, azok is haza fele mentek, ilyenkor nem volt kedve senkinek sétálgatni.

A költő kezébe vette tollát és irt... irt...

Komor volt az arca, csak szeme lángolt néha, mikor reá vetette felesége arcára... aztán irt tovább. Mikor elkészült vele, fel és alá sétált a szobában, elolvasta még egyszer... szerette volna félredobni, de az asszony nagyon kíváncsi volt:

- Mit irtál Sándor? Olvasd fel!

- Valami bolondság...

- Hadd halljam!

A költő olvasá:

„Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?
A ruhámat foltozgatod?
Rongyosan is jó az nékem...
Varrj inkább egy zászlót, feleségem!

Sejtek, sejtek én valamit,
A jó isten tudja, hogy mit,
De elég, hogy szól sejtésem...
Varrd meg azt a zászlót feleségem!

Nem maradhat így sokáig,
Mi, hogyan lesz: majd elvállik,
Elvállik a csatatéren...
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!

Drága áru a szabadság,
Nem ingyen, de pénzen adják,
Drága pénzen... piros véren...
Varrd meg azt a zászlót, feleségem.

Ha ilyen szép kéz varrja meg,
A győzelem belészeret,
S mindig ott lesz közelében...
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!”

Mikor olvasni kezdette, a költő hangja tompa, ércetlen volt, mire a végére jutott, csengett a hangja, arca lángban égett, s a lelkesedés olyan csodálatosan széppé tette.

Az asszony gyönyörködve nézett reá. Aztán a sejtelem megszállotta őt is:

- S ha valóban úgy találna lenni...

- Pedig úgy lesz... úgy! Eddig nem csaltak meg sejdítéseim. Mikor Károlyvárosból, mint obsitos katona rongyosan, éhesen kutyagoltam Pápára, onnan Dunavecseré, majd Sopronba és Pozsonyba, ennek a mai boldogságomnak képe mentette meg lelkemet a kétségbeeséstől... Előre láttam sokat, aminthogy most előre látom a vihart.

- És nem remeg a szived, Sándor?

- Nem.

- Itt hagynád ezt a kis fészket, hol olyan boldognak érzed magad; itt hagynál engemet?...

A költő hallgatott. Szívét ezer érzés ostromolta; majd tréfára vette a szót, s nevetve jegyzé meg:

- Mondtam, hogy bolondság az egész, egy kis poétai sejdítés... Lám... lám milyen szomorú lett az arcod, Juliskám? Én téged el nem hagyok... Te elhagytad érettem apádat, anyádat, én téged szeretni fogok még a síron túl is... Szeretném, ha két szivem volna, hogy egyiket odaadnám a hazának, a másik mindörökre melletted maradna.

És a fiatal asszony arcáról elvonult az árny... Tovább varrt... varrogatott.

Olyan boldog volt a kényes úrinő a költő egyszerű hajlékában. A kastély százados cserfáit, a pompás úri lakást elfelejtette a kis szobában a költő oldala mellett.

II.

Aztán jöttek a márciusi napok.

A nemzet költője odadobta ezer meg ezer ember szívébe égő fáklyáját a szabadság szeretetének... Budán, Pesten, az egész magyar hazában, sasszárnyakká váltak a „Talpra magyar” repülő izei, s merre eljutottak, esküszó fakadt az ajkon, s megtelt a szív lázzal... A költő szive egyet dobant, s ezt visszhangozta a nemzet szíve.

- Örvendjen a te szived, feleségem, - mondá a költő, midőn késő este a színházból haza jött... - felsütött a mi napunk, a szabadság napja, megráztuk sámsoni erővel a mult avatag oszlopát és ledöntöttük... Oltárt építettünk a szabadságnak... Ó ez dicső nap... százszor boldog, a ki megérte... Bolond sejtés volt a harc, látod, vér nélkül kihajtott a szép virág... Jaj annak, aki el akarja hervasztani.

Koszorús a haza homloka!
Szabadságból fontuk azt oda,
Ott is marad örök-mindéig,
Azt ugyan le róla nem tépik.

Egyszer volt csak rab-nép a magyar,
Többé lenni nem fog, nem akar.
Szabadságunk, a ki hozzád nyul,
Elbúcsúzhatik a világtul...

Beszélt, szárnyas igévé vált minden szava, és hitvese szeliden simogatta a költő kezét, arcát... azt a kezét, mely a dicső gondolatokat leírta, azt a homlokot, melyben megszülettek.

Hiú volt az asszony, s jól esett neki, hogy az ő férje a költő király... Szenvedélyes, ábrándos lelkű volt az asszony, s ez a lázas idő jól illett hozzá.

- Ha a haza kérne tőlem, odaadnálak, Sándor...

- Bohó vagy! Hadd végezzék el a nagyok Pozsonyban, csináljanak törvényt, dobják el az avatag lomokat, s építsék fel az új Magyarországot... de megbecsüljék a népet... mind egyenlők, szabadok akarunk lenni... Tenger a nép, hullámokat vet, s forrong a kebele akkor is, mikor tükre sima. Eh, nem féltém én ezt a népet, ha a pokol minden ördöge ránk támadna is, mi győztünk és győzni fogunk.

- És az urak, a kiváltságaikra féltékenyek?...

- Velük vagy nélkülök, amint Kossuth mondta,... ha Petőfi nem volnék, Kossuth szeretnék lenni... Roppant hatalom van a kezében... félistenné nőtt a szó-hatalmával... Irigylem tőle...

- Petőfi Sándornak nincs oka rá.

- Milliók szívét tartja a kezében...

- A te birodalmad sem kisebb...

- Nekem sok mérges ellenségem van, ismerem őket, de nem félek tőlük. Hadd üvöltsenek reám... megyek a magam útján.

- A halhatatlanság felé visz, Sándor.

- Hiú asszonyka... De jól van ez így, jobb ha irigylik a férjedet, mint ha sajnálkoznának rajta. Most pedig te csak hajtsd le fejedet édes hitvesem, álmodjál az új, a szabad magyar hazáról, nekem még irnom kell valamit... Az egész nemzetnek szól.

- Hadd maradjak én is ébren... Legyek én az első, akinek felolvasod... Nem tudnék aludni úgy sem.

A lámpás szelid fénye reá esett a költő arcára... A toll serényen szaladt végig a papiroson... Hamar elkészült a prózában irt, a szabad sajtót dicsőítő kiáltvánnyal:

„Pest, márczius 15-dikén 1848. Ha tudnám, hogy a hazának nem lesz rám szüksége, szívembe mártanám kardomat, s úgy irnám le haldokolva piros véremmel e szavakat, hogy itt álljanak a piros betűk, mint a szabadság hajnalsugárai.

Ma született a magyar szabadság, mert ma esett le a sajtóról a bilincs. Vagy van olyan együgyű, ki azt képzelje, hogy szabad sajtó nélkül lehet bármely nemzetnek szabadsága? Üdvözlégy születésed napján, magyar szabadság! Először is én üdvözöllek, ki imádkoztam és küzdöttem értetted, üdvözöllek oly magas örömmel, a milyen mély volt fájdalom, midőn nélkülöztünk tégedet!

Ó szabadságunk, édes-kedves újszülött, légy hosszú életű e földön, élj addig, míg csak él egy magyar, ha nemzetünk utolsó fia meghal, borulj rá szemfedő gyanánt... S ha előbb jön rád a halál, rántsd magaddal sirodba az egész nemzetet, mert tovább élnie nélküled gyalázat lesz, veled halnia pedig dicsőség!

Ezzel köszöntelek, ez legyen útravalód az életben. Élj boldogul, nem kívánom, hogy ne találkozzál vészekkel a pályádon, mert az örökké nyugodt élet fél-halál, de legyen mindig férfierőd a vészben diadalmaskodni!...

Késő éj van. Jó éjszakát szép csecsemő... szép vagy te, szebb minden országbeli testvéreidnél, mert nem fürödtél vérben, mint azok, téged tiszta örömkönyvek mostak; és bölcsőd párnái nem hideg, merev holttestek, hanem forró, dobogó szívek. Jó éjszakát!... ha elalszom, jelenj meg álmomban úgy, a milyen nagynak, ragyogónak, a világtól tiszteltnek én reméllek.”

...Mikor ez utolsó sorokat leírta... a költő szeme megtelt könnyel... Sírt kimondhatatlan nagy boldogságában.

III.

Csakhogy ez a boldogság nem tart sokáig.

A vér nélkül kivívott szabadságot csakhamar vérbe borítják. Titkos kéz működött Bécsben, s ez a kéz csak sujtani szerette a magyar nemzetet. Hozzá szokott ehhez két század óta, s mikor látta, hogy ime a nemzetnek megadták az új alkotmányt, minden követ megmozgatott, minden eszközt jónak tartott arra, hogy hazánkat harcba keverje.

Nem volt nehéz dolog.

Kik velünk századokon át osztoztak örömben és bánatban, föltámadtak a más nyelven beszélő honfitársak: horvátok, szerbek, tótok és oláhok. Nem maguk jószántából, hanem bujtogató szavaktól elbódultan. Megkezdette Jellasich, folytatta Hurbán, majd a bánági rácok, s a balásfalvi gyűlés kolompasai Erdélyben. A horvát álmodozott külön Horvátországról, a rácoknak új Rácország, a tótnak Tótország, az erdélyi oláhoknak Dákorománia kellett volna.

Mindenfelől vész hír jött, s az új magyar kormány szemben e nehéz állapottal még tehetetlen volt. Egy része a minisztereknek a békés kiegyenlítést ajánlotta, mert a nemzet ügye az az igazság ügye volt, csakhogy minden kísérlet meghiusult, hiszen éppen ott találtak ellenségre, hol a nemzet jogát védeni kellett volna; ekkor Kossuth kezdé meg csodaszámba menő munkásságát.

Hadsereget teremtett a földből... A hazaszeretet lángjával, és a magyar szív vércseppjeivel írta meg kiáltványát, mely a nemzethez szólt, melytől még a holtak is megelevenedtek, s az élők mintegy bűvös hatalom igézete alatt mentek a táborba, odahagyták családjukat, a férj feleségét és gyermekeit, a gyermek anyját... s nem volt olyan feleség vagy anya, aki visszatartotta volna övéit...

Nem tudjuk azt mi megérteni e béke időkben, hogy minő világ volt akkor hazánkban.

Álomnak tűnik fel... fényes álom, melytől a lélek oly nehezen tud elszakadni.

Az utcákon nemzetörök vonulnak keresztül. Egy-egy ujonnan toborzott honvédszázad dob-szóra lép... Az ablakokból kendőt lobogtatnak feléjük... nem siratják, hanem irigylik az otthon maradók...

- Ó be boldogok, hogy a csatába mehetnek...

Nem gondol senki arra, hogy vajjon visszatérnek-e ismét.

Tegnap még szorgalmasan dolgoztak a műhelyben, kinyitották boltjaikat, irtak kacskaringós stílusban kereseteket, látogatták a beteget, prédikáltak a jámbor hívőknek, várták a tudós professzort, hogy tanuljanak tőle, fogták az ekeszarvát, avagy szilaj tűzzel tértgették a rónaságon a ménest pattogó karikásaikkal - s ma vörös sipka a fejükön... dobszó a közös muzsikájuk, fegyver a vállukon, a „haza” neve szívökben...

Mind egyformák, mind testvérek, a magyar hazának a gyermekei... Az anyát megtámadta gonosz ellenség, a gyermekek eljöttek, hogy megvédjék...

*

A költő lantjának húrjaiba kapott, s a húrok zúgtak, zivatarnál hatalmasabban... Aki hallotta e hangokat, az nem irtózott többé a vértől, nem félt a haláltól, elfeledte apját, anyját, gyermekét, mennyasszonyát...

Trombita harsog, dob pereg,
Kész a csatára a sereg.

Előre!

Süvít a golyó, cseng a kard,
Ez lelkesíti a magyart

Előre!

Föl a zászlóval magasra,
Egész világ hadd láthassa.

Előre!

Hadd lássák és hadd olvassák,
Rajta szent szó van: Szabadság!

Előre!

A ki magyar, aki vitéz,
Az ellenséggel szembe néz.

Előre!

Mindjárt vitéz, mihelyt magyar,
Ő s az isten egyet akar.

Előre!

Véres a föld lábam alatt,
Lelőtték a pajtásomat,

Előre!

Én sem leszek rosszabb nála.
Berohanok a halálba.

Előre!

Ha lehull a két kezünk is.
Ha mindnyájan itt veszünk is,

Előre!

Hogyha el kell veszni, nosza,
Mi vesszünk el, ne a haza.

Előre!

A kiket ilyen szavak lelkesítettek, hogy ne rohantak volna akár az eleven tűzbe is...?

Mikor pedig lángban állott egész Magyarország, s a harctérről jöttek a tudósítások... Dicső győzelemről, a vörössipkások csoda-hősiességéről... hirdették Pesten a falragaszok... az otthon maradottak szive megtelt büszke örömmel, a boldogság mámorában megfeledkeztek - halottaikról is.

Jellasich fut... Roth hadát lefegyverezték...

Haj, hogy lelkesedett a forradalom költője... hogy húzta őt valami a csatatérre... Égett talpa alatt a föld, hitvány fegyvernek tartotta a tollat, mely csak fekete barázdát szánt a fehér papírra, s nem vért ont...

Pedig azok, kiknek a szívét az ő fekete barázdái tüzelték fel, ontottak vért is eleget.

Iszonyú izgatottság martaléka volt Petőfi. Féktelen szenvedély viharzott a lelkében. A szabadságnak nem csak papja, hanem őrzője volt már, képzelete csak úgy tombolt; trónok fel-forgatásáról álmodozott, a francia forradalom rémes jelenetei izgatták szüntelen, vak gyűlölet szállotta meg s így írta költeményeit.

Mint a viharmadarak vijjogva szállottak szerte a hazában, s mindenfelé megdöbbenést keltettek.

Mikor meghallotta, hogy apja, az ötvenkét éves öreg ember is táborba sietett, többé már nem volt maradása.

Elvitte feleségét barátjához, Arany Jánoshoz Debrecenbe, s ő maga beállott honvédeknek.

A költőből így lett katona, a szabadság dalnokából a szabadság harcosa.

Pedig ifjú hitvesének éppen akkor lett volna reá a legnagyobb szüksége.

Kardot fogék kezembe lant helyett,
Költő valék és katona vagyok;
Arany csillag vezérelt eddig, s most
Utamra piros éjszalfény ragyog.
Isten veled, szép ifjú hitvesem,
Szivem, szerelmem, lelkem, életem!

IV.

1848 januárius 10-dikén levelet irt Petőfi Kossuthnak. Azt kérte tőle, hogy helyeztesse át Bem táborához.

Az erdélyi hadak tábornokának, „Bem apó”-nak a nevét akkor már egész Magyarország ismerte, „csodaember”-nek tartották az öreget, kit a golyó nem fog, ki előtt ellenség meg nem állhat.

Melléje, az ő iskolájába kívánczolt a költő. Mintha érezte volna, hogy ez az ember neki második apja lesz.

Kossuth teljesítette a költő kívánságát.

Petőfi újra elvált feleségétől, szívére szorította néhány hetes kis fiát, kibuggyant a köny szeméből... de mennie kellett... nem maradhatott.

Kocsira ült s Debrecenből Erdélynek vette útját. Mehetett bátorságosan, mert az „osztrolenkai oroszlán” - úgy nevezték el a híres lengyel szabadsághőst, Bemet, - rövid idő alatt Erdély déli részére szorította le az ellenséget.

Medgyesen a Mátyás-huszárok százada volt kvártélyon. Itt találkozott Lisznyay Kálmánnal, az ő költő barátjával:

- Hova, Sándor?

- Bemhez, a legvitézebb magyar tábornokhoz, hadi iskolába - felelé büszkén a nagy költő.

- Nem elég fegyver-e a toll a te kezében?

- Látnom kell a dicsőséges harcot, hogy attól még jobban felbuzduljon bennem a magyar szív. Dicsőség immár csak Bem oldalán terem. Egy maga többet ér, mint a többi összesen.

A Mátyás-huszárok lelkesedve hallgatták, éljen-riadallal fogadták a magyar szabadság merész lantosát.

Innen Nagy-Selyk felé vette az útját, mert úgy hallotta, hogy a derék-had ott táboroz.

Székely gyalogosok jöttek szembe kocsijával. Éppen az egyik csatadalát énekelték.

- Polgártársak, - kérde a költő - merre találok a fővezért?

- Amott la, a szürkén lovagol az őrnagy, attól kérdezze meg az úr - felelé egy tömzsi háromszéki legény.

Petőfi a kocsiról leugrott, s az őrnagyhoz sietett.

- Őrnagy úr, sziveskedjék útba igazítani, hogy hol találok meg a tábornokot.

- A tűzerek után jön... Miért keresi?

- Az ő seregébe osztott be a hadügyminiszter Kossuth parancsára.

- Neve?

- Petőfi.

- Micsoda!?!... Ön az a híres poéta?

- Az vagyok őrnagy úr.

E pillanatban éljen-zúgás támadt, a sorokból kiléptek a katonák, körülözönlötték a költőt... Boldog volt, aki kezet szoríthatott vele.

Mikor Bemnél jelentkezett, az öreg, csúnya kis ember, szürke, apró szemei felcsillantak...

- Ah, Petőfi... Sie!...

- Rendelkezzék kardommal, tábornok úr! - mondá németül a költő...

- A szívére van szükségem, kapitány... a szívére...

A rettenthetetlen hős a magyar költőt megölelte...

Ettől a pillanattól kezdve oly viszony fejlődött ki közöttük, mint apa és fiú között.

A költő lelkesedve mondá Bem hadsegédének, midőn tőle távozott:

- Ez a csúf, öreg lengyel az én második apám lett. Mint egy hadisten emelt magához. Ágyúdörgés közt született, orosz vérrel keresztelkedett, s a szabadságharc iskolájában tanult.

V.

Arról azonban szó sem volt, hogy Bem a költőt valamelyik ezredhez osztotta volna be. Már néhány nap múlva megjelent a napiparancs, melyben a tábornok Petőfi Sándor kapitányt maga mellé rendelte be, s megtette a tábornok hadsegédévé.

- Ön nem fog részt venni a csatákban, nem engedem. Mikor kedve kerekedik, írjon egy-egy verset, azt majd kiosztjuk a vitézek között.

Hiába való lett volna minden tiltakozás. „Bem apó” nem türt semmiféle ellenmondást.

Egy nap, mikor Szeben ostromára készültek, így szólott hadsegédéhez:

- Holnap evvel a levéllel Debrecenbe megy a hadügyminiszterhez. Két hét múlva a táborban legyen.

- Hamarább is itt leszek, tábornok úr!

- Semmi ellenkezés, kapitány... Önnek ott van a felesége és a kis gyermeke... mi?...

- Ott vannak, tábornok úr!

- A gyermek nem rég született...

- Harmadfél hónapos...

- Jól van, náluk töltsön néhány napot!...

És a tábornok csúnya arcát megaranyozta, széppé tette a szeretet. A költő szive megtelt szent érzelemmel... Ime, ez a viharokban, csatákban megöszült csoda-ember, mily gyöngéd tud lenni irányában.

A vizaknai véres csata, a kivívott győzelem tollat adott a hadsegéd kezébe. És ír a következőket:

Négy nap dörgött az ágyú
Vízakna, s Déva közt,
Ott minden talpalatnyi
Földet vér öntözött.

Fehér volt a világ, szép
Fehér hó este be,
Úgy omlott a piros vér
A fehér hóra le.

Négy hosszú nap csatáztunk
Rettentő vad csatát.
Minőt a messzelátó
Nap csak nagynéha lát.

Ó Bem, vitéz vezérem,
Dicső tábornokom;
Lelked nagyságát könyves
Szemekkel bámulom.

Nincsen szóm elbeszélni
Nagy hősiségedet...
Csak néma áhitattal
Szemléllek tégedet.

S ha volna ember, kit, mint
Istent imádanék,
Meghajlanék előtted
Térdem, meghajlanék.

Nekem jutott a vészes
Dicsőség, hogy veled
Jártam be, ó vezérem,
A csatatéreket.

Sokan elhagytanak, te
Rendíthetetlen agg,
De ugy-e téged, ugy-e
Én el nem hagytalak?

S lépésid mind halálig
Követni is fogom,
Ó Bem, vitéz vezérem
Dicső tábornokom.

Ezt a költeményt a táborban lelkesedve olvasták... Az imádott tábornok dicsőítése volt; a legnagyobb magyar költő tette Bem fejére a halhatatlanság koszorúját...

Az „öreg” magához hivatta hadsegédét, s kérte, hogy fordítsa le franciára azt a verset, mert magyarul csak ezt a két szót tudja: „honvéd”... „előre!”...

Mikor a költő lefordította, apai szeretettel megveregette a vállát... Jól esett az öregnek, mert szeretetet olvasott ki minden szavából a költőnek.

VI.

Bem ismét elküldte hadsegédét Debrecenbe a hadügyminiszterhez.

Mészáros Lázár, a hadügyminiszter, midőn a nála jelentkező kapitányt nyakravaló és keztyű nélkül látta, méltó felháborodással szólott hozzá:

- Kapitány úr, menjen haza, s öltözzék fel úgy, mint katonához illik, nyakravaló és keztyű nélkül ne lássam meg, mert úgy jelentkezni illetlenség.

Petőfi szalutált és távozott.

Másnap a hadügyminiszter ezt a levelet kapta a Bem hadsegédétől:

- Tisztelt hadügyminiszter úr! Megfontoltam a dolgot, melyért tegnap magához hivatott Ön, s annak következtében jelentem, hogy kapitányi egyenruhámot levettem, miután azt nyakravaló nélkül egyáltalán viselni nem lehet, s miután a nyakravaló nemhordás miatt több leczkértetést vagy pláne kényszerítést nincs kedvem túrni. Önök letéphették rólam az egyenruhát, de nem téphetik ki kezemből a kardot... teljesíteni fogom hazafiúi kötelességemet egyszerű polgári ruhában is.”

Ezt írta a szenvedélyes, hirtelen haragú költő. Szavának is állott. Neki már nem volt élet az élet, ha Bem mellett nem veheti ki részét a harcból, mely akkor még dicsőséges volt.

Kis fiával el-eljátszadozott, feleségének beszélt arról a legendaszerű hősről, kinél nagyobbat nem szült a világ... Majd felpakolta őket egy kocsira s levitte Szalontára Arany Jánosékhoz.

- Viseld gondjukat, János, - mondá, megható, szomorú hangon, - nekem mennem kell...
lelkem megölne, ha elvonulnék a csaták zajából... Végzetem hajt... valami azt súgja, hogy
szükség van Petőfire.

A kis gyermek nyöszörgött a bölcsőben... Sápadt, vézna kis portéka volt... Az apa szive
vérzett, mikor e gyermekre nézett, és a hitvesre, kit ismét mások istápolására bíz...

Minő lángoló szabadság-szeretet tölthette el, hogy mégis ment az ő dicső hadvezéréhez...
Talán megújult egykori sejtelme:

Ott essem el én
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjui vér ki szivemből...

Ki tudná megmondani? Ki láthatott be a szív redőibe?... Ott termett az erdélyi táborban s
jelentkezett Bemnél mint önkéntes. A tábornok jól tudta, hogy mi történt a hadügyminiszter és
a költő között, mert Mészáros Lázár annak idején közölte Petőfi levelét minden megjegyzés
nélkül a hivatalos lapban.

Korántsem vonta kérdőre tehát az ő szerette fiát, hanem egyszerűen meghagyta rangját, oda
állította újra maga mellé hadsegédnek, s még szigorúbb rendeletet adott ki arra nézve, hogy
meg ne próbálja a harcba keveredni, hanem annál buzgóbban írjon gyújtó harci dalokat.

- Ha elesik a legvitézebb honvédem, - mondá az öreg - akad helyette akár száz is ebben az
országban, de Petőfi Sándor csak egy van az egész világon.

Ismét a régi bizalom, a régi szeretet volt közöttük. Midőn Bem a diadalmas csaták után a
vitézek között kiosztotta az érdemjeleket, gondoskodott kedves fiáról is. Mert e diadalokban a
költő lánglelkének is volt jókora része, megjutalmazta őt is.

Oda ment hozzá, s a törzstisztek szemeláttára saját kezével tűzte mellére az érdemjelt.

- Balkezemmel tűzöm ide - mondá - balfelől dobog a szivem... - aztán megölelte, melegen a
szívére szorította.

E szép jelenet láttára bizony nem egy vitéznek a szeméből kicsordult a könny.

- Tábornokom - mondá reszkető hangon a költő - többel tartozom önnek, mint atyámnak;
atyám csak életet adott nekem, ön pedig becsületet.

VII.

Néhány hónappal utóbb lesújtó hirt hallott Pestről: haldoklik az édes anyja.

Sietett Pestre, hogy még láthassa. Mert az ő fiúi szeretetét még az ágyuk dörgése sem tudta
megölni, azt a szelid, áldott édes anyát, kiről a békeség napjaiban olyan sok szép költeményt
irt, kimondhatatlanul szerette.

Hitvesével érkezett Pestre - de már későn.

Az élet küzdelmében, az örökös aggodalomban kifáradt anya ott feküdt a ravatalon.

Már csak a temetéséről gondoskodhatott. Oda temettette a Józsefvárosi temetőbe az apja
mellé, ki néhány hónappal az előtt halt meg, ő is a nélkül, hogy a fiától végső búcsút vehetett
volna.

A fájdalom sokkal nagyobb volt, hogy sem rögtön visszatérhetett volna tábornoka mellé. Ott
maradt Pesten, a zúgligetben vett lakást, s dolgozott szorgalmasan.

Komor, izgatott volt. Csak olyankor önté el arcát lelkes pír, ha Buda-vára felől ágyudörgést hallott, pedig hallhatott eleget, mert Görgei hada akkor ostromolta Buda-várát.

- Ó ha ott lehetnék én is! - kiáltá fel szenvedélyes vágygyal!... - De engem csak Bem ért meg, a többi mind nyakravalóval akarná megmenteni a hazát... Bem kinevezett őrnagygyá, de a hadügyminiszter tudni sem akart róla... Ez a magyar átok, mely századok óta emészt minket...

Felesége csillapította:

- Ne légy ingerült, Sándor, te már eleget tettél, nem mondhatja senki, hogy karddal is, tollal is nem szolgáltad e szent háború ügyét...

- Mondjanak bármit, nem törődöm vele... Csak azt tudom, hogy Bemen kívül senki sem becsült meg; tudom, hogy ennek a szegény nemzetnek éppen most volna szüksége lelkesítőre...

- Majd felsüt újra a te napod...

- Soha többé!... Inség a jutalom, vád és méltatlanság... Szegény magyar szabadság a véremen váltánálak meg... a véremen!

A szabadság nagy költője valósággal inségben élt... De hát azokban a lázas időkben ki törődött volna vele?...

Buda visszafoglalása, Görgei fényes diadalai, Windischgraetz kiszoríttatása eleinte avval kecsegtették a nemzetet, hogy most már nemsokára vége lesz a harcnak, az igazság és jog, melyért küzdött, diadalra jut.

Nagyon csalódtak.

Az osztrák hadsereg főparancsnokává a kegyetlenségéről hirhedt Haynau tábornokat nevezték ki, Oroszországot pedig segítségül hívták.

A költő lelke még egyszer, utóljára felölti égi szárnyát, magasba röpköd, lehozza a reményt nemzetének, hogy új életet öntsön a kifáradt vitézek szívébe és karjába:

Itt a próba, az utolsó
Nagy próba:
Jön az orosz... jön az orosz
Itt is van már valóba.
Eljött tehát az utolsó
Ítélet,
De én attól sem magamért,
Sem hazámért nem félek.

Miért félnék az ítélet
Napjátul?
Féljenek ők, kik viselik
Magukat oly galádul,
Kik rátörnek az ártatlan
Magyarra,
Most veri meg az úristen
Mindenható haragja.

Föl hazámnak valamennyi
Lakója,
Ideje hogy tartozását
Minden ember lerója.

Ki a házból, ki a síkra
Emberek!
Most az egész Magyarország
Legyen egy nagy hadsereg!
Minden, ami szent előttünk,
Koczkán van,
Ha a világ támad is meg
Győznünk kell e csatákban;
Ha milljomnak el kell veszni,
Vesszen el!
Ki fogna most fukarkodni
Életével, vérivel?
És te Isten, magyarok nagy
Istene,
Légy népeddel, hű népeddel
Jó népeddel légy vele!
Tedd hatalmas fiaidnak
Lelkére,
Világdöntő haragodat
Fegyvereink élére!

Igy dalolt szent lelkesedésben a költő. Vajjon hitte-e, remélte-e, hogy ezt az utolsó, nagy próbát kiállja a nemzet?... Avagy sötét sejtelem szállotta meg, s a kétségbeesés fekete hollóját galambnak festette?... A vészmadár hangját menydörgő harci-kiáltással elnémítani a saját, meg nemzete szívében.

VIII.

A hadügyminisztertől gögösen elutasított kapitány, s el nem ismert őrnagy polgári öltözetében, vászonkabátban ismét csak az erdélyi tábor felé tartott.

Rozoga szekér vitte Petőfit és Egressy Gábort, a lánglelkű magyar színészt. Az, ki a márciusi nagy napokban a „Talpra magyar!”-t írta, s aki azt a nemzeti színházban elszavalta, együtt siettek Bem táborába.

Bereczk tájékán találkozott a költő Bessel.

Az öreg tábornok hintóban ült, többé már nem tudta megülni a lovat... Mikor megpillantotta az ő kedves fiát, ölelésre tárta ki a karját...

Megcsókolta a költőt és sírt örömeiben, hogy újra láthatja. Rögtön jelentette a hadügyminiszternek, hogy Petőfi Sándor őrnagy, ki a hadügyminiszter (Klapka volt akkor) gyalázatos bánásmódja miatt állásától leköszönt, a mai napon, mint hadsegédem újra szolgálatba lépett.

Másnap Székely-Keresztúron ütöttek tanyát. Bem a kastélyban hált, Petőfi egy Varga Zsigmond nevű székely úriembernél.

A házigazda a nagy költőt a legnagyobb tisztelettel fogadta, a házigazda leánya pedig kérte szépen a reggeli kávé után, hogy szavalja el egyik költeményét.

Petőfi egy pillanatig mintha azon gondolkozott volna, hogy melyiket válassza, végre elkezdé az „Egy gondolat bánt engemet” kezdetű gyönyörű költeményét, melyet még a békesség idejében irt... Csodálatos tűzzel, mintha a jövő feltárult volna lelke szemei előtt, menydörgé a csatariadalt:

Ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zörej,
A trombita hangja, az ágyudörej,
S holttestemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivivott diadalra...

Ó hogy lángolt a szeme, hogy rezgett minden idegszála, midőn e hatalmas szavakat mondá...

1849. július 31-dikén történt ez.

Bem Segesvár felé vette az útját kisdéd seregével; mindössze négyezer katonája és hat ágyuja volt. A Segesvár felől jövő Lüders orosz tábornoknak tizennyolcezer emberből állott a serege.

A Fejéregyháza felé haladó erdélyiek nem is álmodták, hogy még az nap ütközetre kerül a dolog, mert hire-hamva sem volt a közelben az ellenségnek.

Petőfi kocsin követte a sereget, mert sem lova, sem katonai ruhája nem volt. Vászonnadrág, vászon blúz, lebernyeges porköpeny és katonasapka volt a ruházata.

Bem újra szigoruan megparancsolta neki, hogy a csatába bele ne keveredjék, hiszen fegyvere sincsen, a mivel védhetné magát.

Fehéregyházához érve hallották az ellenséges ágyuknak első moráját.

Bem rögtön az ágyukhoz sietett, s tábori látcsövével kémlelt a távolban, hogy minél előbb feleljen a muszka-ágyú szavára.

Az oroszok a közeli Segesvárt foglaltak állást, s onnan kezdték meg délelőtt 9-10 óra között a tüzelést.

A rettenhetetlen Bem jól szemügyre vette az oroszok állását, aztán oda lépett az egyik ágyuhoz... Neki szegezte arra a pontra, a hol egy orosz tábornokot látott, s aztán vezénylé:

- Tűz!

Süvöltött, repült a golyó... Oda ment, hova az ágyuk hadistene irányozta... Az orosz tábornoknak: *Skariatinnak* nyomban vége volt.

Az oroszok e veszteség láttára megzavarodtak, egyik-másik bomladozott... Általánosnak tetszék a zavar és Bem váratlanul kiadta a parancsot a támadásra.

Minden tettében villámgyors volt.

A honvédek szuronyt szegezve rohantak le a fehéregyházi dombról s egyenesen neki vágtak az oroszoknak.

- Most vagy soha!... Előre! Előre!

Petőfi egy hid karfájára dülve nézte e rohamot... Nem mehetett velök... De ott volt a lelke, az a tüzes lélek, mely magas álmaiban dicsőséget látatott ezer meg ezer magyar vitézzel...

- Győzni fogunk... - mondá magában. - Isten nem hagyhat el minket... Ni, már összecsaptak... Amott a Mátyás-huszárok szorítják hátra a muszkát, emitt a székely honvédek szúrják-vágják... Csak előre, előre, édes véreim! Az orosz tartja még magát, de a derékhad sorai ritkulnak... hátrál Lüders... Miénk a győzelem.

Hozták a sebesülteket.

Az orvos alig húsz lépésnyire a költőtől fűrészelte le a kezeket, lábakat, kötözgette a tátongó sebeket, melyeket orosz golyó lőtt a magyar testbe... A vér szivárgott... a foszlányokká tépett ing alig győzte beinni... Halálhörgés... fájdalmas kiáltás a közelben, s amott folyt ádázul a harc.

Az oroszok sorai ismét tömören állottak... Nem engedett a magyar... mintha azt érezte volna, hogy ettől a harctól függ hazájának a sorsa, ismét csak visszaszorították az oroszokat.

Bem lángesze, halált megvető bátorsága csodákat mivelt most is. Délután két órakor lett a csata legádázabb... Aratott a halál, golyók süvöltöttek a levegőben, a sorok kétségbeejtően ritkultak. Bem kocsija hol itt, hol ott látszott... Őt nem fogta a golyó.

Ekkor hirtelen nagy riadalom támadt a magyarok között. A hátsó csapatok futni kezdettek, a honvédek zárt sorain két ezred orosz dsidás tört keresztül... jobbról és balról lovas kozákok tüntek fel, kik a Küküllőn úsztatva keresztül, oldalba fogták Bem seregét...

Most már el volt veszve minden.

Győzni már nem lehetett, csak meghalni vagy elmenekülni. Bem maga is intett a kocsisnak, hogy csapjon a lovak közé... A huszárok eszeveszetten száguldottak neki a sík mezőnek...

Az oroszok mindenütt nyomukban.

Mondják, hogy Bem kocsija felfordult, s ő maga a holtak közé feküdvé bevárta az éj sötét-ségét s úgy szabadult meg csodálatos módon.

Az apa megszabadult, de a fiú... a hadsegéd ott maradt. Abban az iszonyú fejtelenségben, zürzavarban, mely a magyar sereg bomlásakor uralkodott, mindenki csak magára gondolt, és csak magára gondolhatott.

Petőfi azon vette észre magát, hogy ő is együtt fut a futókkal... merre, hova... ugyan ki tudta volna megmondani?... Lovas kozákok üldözték a futó magyarokat, akit utólértek, azt irgalmatlanul lekaszabolták.

Ez volt, bizonyára ez, a nagy költő sorsa is.

Mit tudta az a vad kozák, midőn kardjával ketté hasította fejét, hogy egy tüneményes agyat hasított ketté; melynek dicső gondolatjait a minden oroszok cárjának töméntelen kincse nem tudja kárpótolni?

A vad kozák lándzsája nem kérdezte, hogy minő szívbe furódik... Elállította annak verését örökre...

Összetaposták a futó paripák, a többi holttesttel egy garmadába rakták, s eltemették...

Közös sírba került azokkal, akikkel közös eszméért lángolt. Ó ez a sír méltó hozzá...

Csakhogy jóslata félig teljesedett csupán.

Ott esett el a harcmezején, de a győzők örömrivalgása nem a magyar szabadságnak szólott, a szabadság megölői diadalmaskodtak.

Ó be jó, hogy ezt nem érte meg!

*

Bem napokig, hetekig várta őt... Valami babonás sejtelem szállotta meg az öreget, hogy az ő fia nem vesztetett el abban a csatában.

Izgatottan kérdezte minden katonájától, hogy látták-e Petőfit?...

Nem látta senki.

Az a hit, hogy Petőfi él valahol még azután is, az elnyomatás korának szomorú napjaiban megújult. Azt hitték, hogy rabláncra fűzte az orosz s elvitte magával Szibériába... az ólom-bányákba...

Nem vitte el.

Hazajöttek a magyar foglyok közül többen, de senki sem beszélt Petőfiről...

Nyugszik csendesen abban a földben, melyet oly határtalanul szeretett. A nagy idők szomorú befejezését nem érte meg.

A világsi fegyverletétel úgyis megölte volna.